SÖZ KAVRAMI VE 16. YÜZYIL DİVAN ŞİİRİNDE SÖZ

(Yüksek Lisans Tezi)

Ali KAVAKLI

Kütahya–2006

T. C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

SÖZ KAVRAMI VE 16. YÜZYIL DİVAN ŞİİRİNDE SÖZ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER

Hazırlayan

Ali KAVAKLI

0392040115

Kütahya – 2006

Kabul ve Onay

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı yüksek lisans öğrencisi Ali KAVAKLI'nın hazırladığı "Söz Kavramı ve XVI. Yüzyıl Divan Şiirinde Söz" başlıklı tez çalışması, tez jürisi tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip kabul edilmiştir.

Tez Jürisi

Yard. Doç Dr. Kadir GÜLER (Danışman)

Prof. Dr. Ali TORUN (Üye)

Yard. Doç Dr. Atilla BATUR (Üye)

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “16. Yüzyıl Divan Şiirinde Söz” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

…./…./2006

Ali KAVAKLI

ÖZGEÇMİŞ

1980 Kütahya doğumludur. İlk ve orta öğrenimini Kütahya'da tamamlamıştır. 2003 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümünden mezun olmuştur. Halen Tavşanlı Yıldırım Beyazıt İlköğretim Okulu'nda Türkçe öğretmenliği yapmaktadır.

ÖZET

Bu çalışmada, ‘söz’ kelimesinin 16. yüzyıl şairlerince nasıl kullanıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. 16. yüzyılın önemli şairlerinden Fuzûlî, Bâkî, Hayâlî, Zâtî, Nev’î, Muhibbî, Bağdatlı Ruhî ve Fazlî’nin eserleri içinde kapsamlı bir tarama yapılmış, ‘söz’ kelimesi ya da anlamca ‘söz’ manasında kullanılan kelimeleri ihtiva eden beyitler tespit edilmiştir. Tarama sonucu tespit edilen beyitler, klasik divan tahlili metodu ile tahlil edilmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünde ‘söz’ kelimesinin sözlük ve lügat anlamlarına, kutsal metinlerdeki kullanımlarına ve sözlü ve yazılı edebiyatımızda önemli yer tutan edebi verimlerdeki kullanımlarına yer verilmiştir. ‘Söz’ kelimesinin dinî metinlerdeki kullanımları çeşitli başlıklar altında verilerek kaynağı kutsal olan kitaplarda sözün nasıl kullanıldığı ortaya konulmuştur. Genel anlamda edebiyatımızda ‘söz’ kelimesinin kullanımı ile ilgili fikir vermesi açısından sözün, Türk edebiyatında nasıl kullanıldığı, edebiyat şubesinin özelliğine göre ortaya konulmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde, sözün şiirle ilişkisi üzerinde durulmuştur. 16. yüzyıl şairlerine göre; sözün ne olduğu, ne tarzda ve ne nitelikte söylenmesi gerektiği ve ne kadar değerli olduğu ifade edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, dinî unsurlarla söz arsındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Dini unsurların söze etkisi ve sözün dinî unsurlarla birlikte kullanımları ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, sözün tasavvufî kavramlar ile ilişkisi üzerinde durulmuştur. Beyitlerde söz ile birlikte kullanılan tasavvufî kavramların nasıl kullanıldığı saptanmıştır.

Son bölümde, insan söz ilişkisi bağlamında âşık, sevgili, gönül, rakip gibi kavramlarla sözün ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bu bölümde; şairin kendi sözlerinden nasıl bahsettiği, sevgilinin sözünün hangi niteliklerde olduğu, rakibin sözlerinin nasıl olduğu ve gönül ile söz arasındaki bağ ele alınmıştır.

ABSTRACT

The aim of this article is to reveal how the “word” has been by the 16th century poets. It has been run through among the most important 16th century poets, Fuzûlî, Bâkî, Hayâlî, Zâtî, Nev’î, Muhibbî, Bağdatlı Ruhî ve Fazlî and one has found ballads that contain the word “word” or the words similar in meaning to ”word”. The ballads determined at the end of scritinization, one analyzed with the classical divans method.

In the introduction, it is stated on the meaning of “word”in the dictionary, the usages in the holy texts and those in the literary works that are important oral and written literature. It is also revealed how the “word” is used in the books of religious origin, with the usages in religious texts with different titles. How the word "word" is used in Turkish literature depends mostly on the feature up the branch of literature in the terms of the fact that it gives on idea over the word “word” in our literature.

In the first chapter of this article, we put emphasis on the relation between the word “word” and the poem. In according to 16th century poets, it is important how the word “word” should be recited, what it is and how important it is the produce

In the second chapter we put emphasis on the relation between the religious elements and the word “word” and the usagers of the word “word'” together with the religious elements have been dealt with

In third chapter, the relation of the word “word” with the mystical concepts has been stressed. How the mystical concepts are employed with the word “word” in the ballads is ascertained.

In the last chapter, we tried to reveal the relation of the word “word” with the “lover”, “darling”, “love”, “opponent” in terms of connection of human with the word “word”. In this chapter we have dealt with how the poet mention about his own word, how effective the words of' 'darling" are, how meaningful the words of “opponent” are and relation between the word “word” and “love”.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET v
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER vii
KISALTMALAR xix
TEZ HAKKINDA xx

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAM OLARAK SÖZ

1. Sözlük Anlamı 2
    1.1. Söz 2
    1.2. Kelâm 2
    1.3. Kelime 3
    1.4. Güftâr 3
    1.5. Sühan 3
        1.5.1. Sühanperdâz 3
        1.5.2. Sühançîn 3
        1.5.3. Sühandân 3
        1.5.4. Sühansenc 3
        1.5.5. Sühanver 3
    1.6. Lâf 4
2. Dîvânü Lügâti't- Türk'te Söz Kelimesi 4
3. Sözün Eş Anlamlıları 5
4. Etimolojik Açıdan Söz 5
5. Diğer Türk Lehçelerinde Söz 6

İKİNCİ BÖLÜM
DİNÎ METİNLERDE SÖZ

1. Zebur ve Tevrat'ta Söz 8
    1.1. Söz-Tanrı 8
    1.2. Söz-Peygamber 9

2. İncil'de Söz 10
2.1. Söz-Tanrı 10
2.2. Söz- Peygamber 11
2.3. Kötü Söz 12
3.Kur'an'da Söz 12
3.1. Söz-Allah 12
3.2. Söz- Kur'an 13
3.3. Söz- Peygamber 15
3.4. Söz- Şeytan 15
3.5. Doğru Söz 15
3.6. Yalan Söz 16
3.7. Güzel Söz 17
3.8. Çirkin Söz 18
3.9. Yumuşak Söz 18
3.10. Söz Taşıma (Dedikodu) 18

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK EDEBİYATINDA SÖZ

1. İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatında Söz 20
1.1. Sözlü Eserlerde Söz 20
1.1.1.Türk Destanlarında Söz 20
1.1.2.Sav 21
1.2. Yazılı Eserlerde Söz 22
1.2.1. Orhun Abideleri'nde Söz 22
1.2.2. Uygur Edebiyatı Eserlerinde Söz 23
2.Orta Asya Sahası Türk Edebiyatında Söz 24
2.1.Dîvânü Lûgati't- Türk'te Söz 25
2.2.Kutadgu Bilig'te Söz 27
2.3.Atabet'ül- Hakâyık'ta Söz 32
2.4. Dîvân-ı Hikmet'te Söz 38
2.5.Kitâb-ı Dede Korkut' ta Söz 40

2.6.Muhakemet-ül Lûgateyn'de Söz 42
3.Dinî- Tasavvufî Türk Edebiyatında Söz 45
3.1.Söz-Allah..... 45
3.1.1.Sözün Kaynağı..... 46
3.2.Söz-Peygamber..... 49
3.3.Söz- Şeyh(Pîr-Eren- Mürşit- Ârif) 50
3.4. Sözün Tesiri 50
3.5. Doğru Söz..... 53
3.6.Özlü Söz 54
3.7.Güzel Söz 55
3.8. Söz- Dua 56
3.9.Söz- Nasihat 53
4.Âşık Tarzı Türk Edebiyatında Söz..... 57
4.1.Söz- Sevgili 57
4.1.1.Şirin Söz 58
4.1.2.Şeker Söz 59
4.1.3.Kötü Söz 60
4.1.4.Sözde Durma 60
4.2.Söz- Âşık 61
5.Anonim Halk Edebiyatında Söz..... 62
5.1.Ninnilerde Söz..... 62
5.2.Manilerde Söz 64
5.3.Türkülerde Söz 64
5.3.1. Söz-Sevgili 65
5.3.2. Söz-Dedikodu 66
5.3.3. Gelin Sözü 67
5.4.Atasözlerinde Söz..... 67
6.Divân Şiirinde Söz 73
6.1.Necatî'de Söz 74
6.1.1.Söz-Övgü..... 74
6.1.2.Söz-Sevgili 75
6.1.3.Söz Rakip..... 76

6.2.Ahmet Paşa'da Söz 76
6.2.1.Söz-Övgü 76
6.2.2.Söz-Sevgili 78
6.3.Şeyhî'de Söz 79
6.3.1.Söz-Sevgili 80
6.3.2.Söz-Övgü 80
6.3.5.Söz-Zahid 80
6.4.Nefî'de Söz 81
6.4.1.Söz-Fahriye 81
6.4.2.Söz-Methiye 83
6.5.Nâbi'de Söz 84
6.5.1.Söz-Darb-ı Mesel 84
6.5.2.Mânâsız Söz 84
6.5.3.Söz-Sevgili 84
6.5.4.Söz-Fahriye 85
6.6.Şeyhülislâm Yahya'da Söz 85
6.6.1.Az Söz 85
6.6.2.Söz-Sevgili 85
6.6.3.Söz-Fahriye 87
6.7.Nedim'de Söz 87
6.7.1.Sözün Değeri 87
6.7.2.Söz- Fahriye 87
6.7.3.Söz- Methiye 88
6.7.4.Söz- Sevgili 88
6.8.Şeyh Gâlib'te Söz 89
6.8.1.Söz- Fahriye 89
6.8.2.Söz- Sevgili 89

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÖZ-ŞİİR İLİŞKİSİ

1.Sözün Tanımı 92

1.1.İlim 92

1.1.1. Kabiliyet 92

1.2. Mecâz 93

1.3. Nükte 93

1.4. Sevgili 94

1.5. Âşık 94

1.5.1. Teselli 94

1.5.2. Gönül 94

2. Şiirin Tarzı 96

2.1. Hoş Edâ 97

2.2. Zarifâne- Levendâne 97

2.3. Âşıkâne 97

2.4. Sûznâk 98

2.4.1. Hüsrev 99

2.4.1.1. Söz çerâğı 100

2.5. Rengîn Edâ 100

3. Sözün Niteliği 101

3.1. Şîrîn Söz 101

3.1.1. Sevgili 101

3.2. ‘Âb-ı hayât Söz 101

3.3. Doğru Söz 102

3.4. Bâtıl Söz 102

3.5. Kötü Söz 103

3.6. Hayırlı Söz 103

4.Sözün Değeri 104

4.1. Gevher (Güher) 104

4.1.1. Dürr 105

4.2. Sözün Değerinin Düşmesi 106

5. Sözle Beraber Kullanılan Sözcükler ve Sözcük Grupları 109
5.1. Tamlamalar..... 109
5.2. Fiiller 111
5.3. Sıfatlar 113

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÖZ-DİNÎ UNSURLAR İLİŞKİSİ

1.Allah 116
1.1. Kur'an..... 116
1.2. Lütuf ve İnayet 116
1.3. İlhâm..... 117
2. Melek..... 117
3.Peygamberler..... 118
3.1.Yûsuf 118
3.2.Mûsâ 118
3.2.1. Kelîmullâh 118
3.2.2. Sihir 119
3.3. İsâ (Mesîh)..... 119
3.3.1. İhyâ (Diriltme)..... 120
3.3.1.1. Sevgilinin Sözü..... 120
3.3.1.2. Şâirin Sözü..... 121
3.4. Muhammed..... 123
3.4.1. Kur'an..... 123
3.4.2. Hadîs..... 123
3.4.3. Şiir – Şâir..... 124
4.Dört Halife (Çâr-yâr)..... 124
5.Duâ 125
5.1. Şiir 125
5.2.Kaside..... 125

ALTINCI BÖLÜM
SÖZ- TASAVVUF İLİŞKİSİ

1. Tasavvuf 128
1.1. Cân 128
1.2. Akıl Sözü 129
1.3. Dehan 129
1.4. Riyâzet 130
1.4.1.Sükût (Kıllet-i Kelâm) 130
1.5.Sohbet 131
1.6.Zâhid 131
1.6.1. Âşık- Zâhid Çekişmesi 132
1.6.1.1. Söz Dinleme 132
1.6.1.2. Aşk Kelâmı 133
1.6.2. Nasihat 133
1.6.2.1. Muhâlif Nasihat 133
1.6.2.2. Boş Söz 133
1.6.3.Acı Söz 134
1.6.4. Kuru Söz 134
1.7.Vâiz 135
1.7.1. Vâiz Sözü 135
1.7.1.1. Masal-Efsane 135
1.7.1.2. Nasihat 135
1.7.1.3. Sözü Uzatma 137
1.7.1.4. Soğuk Söz 137
1.8. Kıyl u Kâl (Güft ü Gû) 137

YEDİNCİ BÖLÜM
SÖZ -İNSAN İLİŞKİSİ

1.Şâir 139
1.2. Sözün Gayesi 139
1.3. Söz Kuvveti 139

1.4. Şâir Sözü 139
1.4.1. Nasihat 140
1.4.2. Tercüman 140
1.4.3. Yalan Söz 140
1.5. Gazel 141
1.6. Kaside 142
1.6.1. Methiye 142
1.6.1.1. Mevzûn 142
1.6.1.2. Lâtif Söz 143
1.6.1.3. Düzgün Söz 143
1.6.1.4. Dürr 143
1.6.1.5. Rütbe-i Şi‘r 144
1.6.1.6. Belâgat 145
1.6.1.7. Nükte 145
1.6.1.8. Câize 146
1.6.2. Fahriye 146
1.6.2.1. Sözün Vasfı 146
1.6.2.1.1. Âli Söz 146
1.6.2.1.2. Mevzûn Söz 147
1.6.2.1.3. Şîrîn Söz 147
1.6.2.1.4. Gevher (Güher) 148
1.6.2.1.5. Dürr 149
1.6.2.1.6. Rengîn Söz 150
1.6.2.1.7.Hoş Edâ 151
1.6.2.1.7. Nazm-ı Garâ 151
1.6.2.1.8. Nükte 152
1.6.2.1.9. Sihr 152
1.6.2.1.9.1. Sihri Halâl 153
1.6.2.1.10. Cân Bulma 153
1.6.2.1.11. Ölümsüzlük 154
1.6.2.1.12. Dâstân 154
1.6.2.2.Şâirin Vasfı 155

1.6.2.2.1. Suhan-dân 155
1.6.2.2.2. Şehbâz 155
1.6.2.2.3. Mülk-i Suhan 156
1.6.2.2.4. Nüktedân 156
1.6.2.2.5. Söz Meydanı 157
1.6.2.2.5.1. Şeh-süvâr 157
1.6.2.2.5.2. Pehlivân 157
1.6.2.2.6. Bülbül 158
1.6.2.3. Karşılaştırma (Kıyas) 158
1.6.2.3.1. Tarihî Şahsiyetler 160
1.6.2.3.1.1. Şâirler 160
1.6.2.3.1.1.1. Hassan 161
1.6.2.3.1.1.2. Selmân 162
1.6.2.3.1.1.3. Nevayî 163
1.6.2.3.1.1.4. Firdevsî 164
1.6.2.3.1.1.5. Atâr 165
1.6.2.3.2. Tarihî-Efsanevî Şahsiyetler 165
1.6.2.3.2.1.Rüstem 165
1.6.2.3.2.2. Hüsrev 166
1.6.2.3.2.3. Dârâ 168
1.6.2.3.2.4.Hâtem-i Tâyyî 168
2.Sevgili 169
2.1.Sözün Amacı 169
2.1.1. Teselli 169
2.1.2. Şikâyet 170
2.2. Sevgilinin Sözü 170
2.2.1. Hayat Verme 170
2.2.2. Cana Can Katma 171
2.2.3. Âb-ı Zülâl 171
2.2.4. İltifât 171
2.2.5. Şeker Söz 172
2.2.6. Şîrîn Söz 172

2.2.7. Lezîz Söz 173
2.2.7.1.Bâde 173
2.2.7.2. Kevser 173
2.2.8. Acı (Telh) Söz 174
2.2.8.1. Zehirli Şerbet 174
2.2.8.2.Telh-kâm 174
2.2.8.3. Gönül 174
2.2.8.4. Can Alma 175
2.2.8.5. Lezzet 175
2.2.9. Vahiy 175
2.2.10. Gevher 175
2.2.11. Dürr 176
2.2.11.1. Kıymet 176
2.2.11.2. İnci Dökmek 176
2.2.11.3. Gözyaşı 176
2.3. Sohbet 177
2.4. Sükût 177
2.4.1. Nâz 177
2.5. Sözde Durma 177
2.5.1. Vefâ 178
2.5.2. Bûse Sözü 178
2.5.3. Vuslat Sözü 178
2.5.4. Sitem 179
2.5.5. Ahde Vefâ 180
2.5.6. Söz Dinleme 180
2.6. Sevgiliye Ait Güzellik Unsurları 181
2.6.1. Güzellik 181
2.6.2. Dehan 181
2.6.2.1. Söz Öğretme 182
2.6.2.2. Cevher 182
2.6.2.3. Letâfet 182
2.6.3. Leb 183

2.6.3.1. Can Alma - Can Verme 183
2.6.3.2. Dudağın Vasfı 183
2.6.3.2.1. Şeker 184
2.6.3.2.2. Şîrîn – Rengîn 184
2.6.3.2.3. Pür-efsûn 185
2.6.3.2.4. La'l- Güher 185
2.6.3.3. Tekellüm 186
2.6.3.4. Güft-ü Gû(Dedikodu) 186
2.6.4. Dendân 187
2.6.4.1. Dişin Vasfı 187
2.6.4.1.1. Dürr 187
2.6.4.1.2. Cevher 187
2.6.5. Hadd 187
2.6.5.1. Yanağın Vasfı 188
2.6.5.1.1. Şiir 188
2.6.5.1.2. Gül ve Bülbül 188
2.6.6. Kadd 189
2.6.6.1. Boynun Vasfı 189
2.6.6.1.1. Yüksek 189
2.6.6.1.2. Mevzûn 189
2.6.7. Meyân (Miyân) 189
2.6.7.1. Kıyl u Kâl(Dedikodu) 190
3. Âşık 190
3.1. Âb-ı Hayât 190
3.2. Sözde Durma 191
3.3. Güft u Gû(Dedikodu) 191
4.Rakîb 191
4.1. Yalan Haber 192
4.2. Acı Söz 192
4.3. Sohbet 192
4.4. Söz Dinleme 193
5.5.Bühtân (İftirâ) 193

SONUÇ 194
EKLER 204
KAYNAKÇA 209
DİZİN 213

KISALTMALAR

Bsk	Baskı
D	Divân
Dnş	Diğer Nazım Şekilleri
G	Gazel
K	Kaside
LM	Leylâ ile Mecnûn
Msm	Musammat
Ş	Şarkı
Tkb	Terkib-i Bend
Trh	Tarih

TEZ HAKKINDA

1.Araştırmanın Problemi:

16. yüzyıl Divân şairleri, şiirlerinde sözü ve söz anlamı taşıyan sözcükleri nasıl kullanmışlardır? Genel hatlarıyla Türk edebiyatında söz nasıl ele alınmıştır? Söz söylemeye verilen değer nedir?

2.Araştırmanın Amacı:

Sözlü ve yazılı Türk edebiyatının başlangıcından 18. yüzyılın sonuna kadar önemli bazı eserlerde sözün nasıl kullanıldığını tespit etmek. Ulaşılan veriler çerçevesinde 16. yüzyıl divanlarından yola çıkarak yüzyıl şairlerinin 'söz' e bakışını tespit etmek ve değerlendirmek

3.Araştırmanın Önemi:

16. yüzyıl divan şiirinin klasikleşmeye ve dünya çapında şairler yetiştirmeye başladığı bir dönemdir. Divan şiirinde zirve sayılan bu yüzyıla ait divanlarda 'söz' ve söz ile ilgili tüm kavramların kapsamlı bir taraması yapılacak. Yapılan tespit çalışmasından sonra 16. yüzyıl şairlerinin söze bakışı hakkında değerlendirmelerde bulunulacak.

4.Araştırmanın Hipotezleri:

16. yüzyıl, Divân şiirinin üstatlarının yetiştiği, söze verilen değerin en üst mertebede olduğu bir dönem olmalıdır.

Divân şiirinde kullanılan temel unsurlar, (insanî unsurlar, dini unsurlar, tasavvufî unsurlar gibi) ile söz arasında bir ilişki olmalıdır.

16. yüzyıl Divân şairleri en çok kendi sözlerinin üstünlüğünden bahsetmiş olmalıdırlar.

16. yüzyıl Divân şairleri, şiirlerinde en çok sevgiliden bahsettikleri için sevgilinin sözlerine değer vermiş olmalıdırlar.

5. Araştırmada Varsayım:

16. yüzyıl divan şiirinin zirvede olduğu bir dönemdir. Söz ya da şiire bu dönemde çok önem verilmiştir.

6. Araştırmanın Sınırlılıkları:

Türk edebiyatının sözlü ve yazılı eserlerinde söz taraması yapılırken sadece incelenen edebiyat şubesine önemli etkileri bulunan eserler ele alınmıştır. Türk edebiyatında söz hakkında yapılan değerlendirmeler 18. yüzyılın sonu itibariyledir.

16. yüzyıl edebiyatında tarama yapılırken bu yüzyıla ait nesirler değerlendirmeye alınmamıştır. 16. yüzyıl Divân şiirinin en önemli yedi şairinin eserleri incelemeye alınmıştır.

7. Araştırmanın Yöntemi:

7.1. İncelenecek olan edebiyat şubesinin temel özelliklerini yansıtacak şairlerin ve eserlerinin seçilmesi

7.2. ‘Söz’ kelimesinin kullanımları ile ilgili kavram haritasının çıkarılması

7.3. Belirlenen eserlerde ‘söz’ taraması yapılması

7.4. Hazırlanan kavram haritasının klasik divan tahlili metoduna göre düzenlenmesi

7.5. Söz ile ilgili olarak tespit edilen beyitlerin klasik divan tahlili metodu uyarınca hazırlanan tahlil metodu ile tahlil edilmesi ve değerlendirilmesi

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAM OLARAK SÖZ

1.Sözlük Anlamı:[1]

1.1. Söz:

Söz kelimesi, sözlüklerde genel olarak şu şekilde tanımlanmıştır: "*Bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, lâkırdı, kelâm, kavil; bir veya birkaç heceden oluşan ve anlamı olan ses birliği, kelime, sözcük; bir konuyu yazılı olarak açıklamaya yarayan kelime dizisi; kesinlik kazanmayan haber, söylenti; bir işi yapacağını kesin olarak vaat etme; müzik parçalarının yazılı metni, güfte[2].huruf ve harekâttan mürekkep olarak bir şeye delalet eden lafz, kelime.[3] lâf, lâfız, konuşma bahis, konu, anlaşma, geniş mânada edebî ürün, hüküm, nüfûz sözü geçer, dedikodu.[4]*

1.2. Kelâm:

Kelâm, "kelm" kökünden masdar ismi olan "*konuşma, söz söyleme, sözlü etkiyi algılama" mânasına gelen"*[5] Arapça kökenli bir sözcüktür. Lügatlerde ve sözlüklerde şu şekilde tanımlanmıştır: "*Söz, lakırdı; birkaç cümleden mürekkep ve kendi başına bir maksadı ifade eder söz ve ibare; fıkra.[6] Söz, söyleyiş biçimi, söyleme. Tanrı'nın varlığını ve İslâm dininin doğruluğunu konu edinen bilim.[7] İbare, fıkra, cümleler veya cümlecikler, dil, lehçe.[8] Kavl, sühân.[9] Allah'ın varlığı ve birliğinden bahseden ilim.[10] Nutuk. Kur'an. Allah'ın zatından sıfatlarından ve fiillerinden, peygamberlikle ilgili meselelerden, başlangıç ve sonuç bakımından varlıkların durumundan İslâm ölçüleri içinde bahseden ilim.[11] Allah'a nisbet edilen subûtî sıfatlardan biri. Allah'ın konuşma yetkinliğine sahip bir varlık olduğunu bildiren*

---

[1] 'Söz' kelimesinin sözlüklerde geçen sözlük anlamları ve incelediğimiz eserlerde söz anlamında kullanılan sözcüklerin sözlük anlamları üzerinde durulacaktır.
[2] **Türkçe Sözlük** c.2., Ankara, Türk Dil Kurumu, 1998 s.2023.
[3] Şemsettin Sâmi, **Kâmûs-ı Türkî,** İstanbul, Çağrı Yay. 2001, s.745.
[4] Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara, Rehber Yay. 1990, s.1383.
[5] **İslam Ansiklopedisi**, c.22, Kelâm maddesi, s.194 .
[6] Sâmi, **a.g.e.**,s.1184.
[7] **Türkçe Sözlük,** c.2, s.1263.
[8] Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 16.bsk., Ankara, Aydın Kitabevi 1999,s.503.
[9] **Lugât-ı Nâci,** İstanbul, Çağrı Yayınları. 1987, s.517.
[10] İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul, Ötüken Yay.1998 s.236.
[11] Hasan Akay, **İslamî Terimler Sözlüğü**, İstanbul, İşaret Yay. 1995 s.256.

sıfatı.[12] *İcâd edilmesi için irâde ve kudretin gaybete olana taalluk etmesi. "Kün" (ol) kelimesi.*[13]

1.3. Kelime:

Mânâlı lafız, ifâde-i meram için kullanılan sözlerin bahri.[14] *Anlamı olan ses birliği, söz, sözcük.*[15]

1.4. Güftâr:

Söz, lakırdı, güftâra gelmek, söze gelmek[16]

1.5. Sühan:

Söz, lakırdı, kelâm, nutk

1.5.1. Sühanperdâz:

Söz düzmek, düzgün ve muntazam söz söyleyen, fâsih, beliğ.

1.5.2. Sühançîn:

Söz toplamak, bir yerden söz toplayıp diğer mahalle söz nakleden.

1.5.3. Sühandân:

Söz bilmek, söz bilir, güzel söz söyler.

1.5.4. Sühansenc:

Söylediğini ölçüp tartıp düşünen, tartılmış gibi haşûyetsiz ve münasebetli söz söyleyen.

1.5.5. Sühanver:

Hakkıyla söz söyler, fasih nutk, nâtıkalı.[17]

---

[12] **İslam Ansiklopedisi**, s.194.
[13] Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Marifet Yayınları,1990, s.304.
[14] Sâmi, **a.g.e.**,s.1189.
[15] **Türkçe Sözlük** c.2, s.2023.
[16] Sâmi, **a.g.e.**, s.1171.
[17] Sâmi, **a.g.e.**, s.812.

1.6. Lâf:

Söz, lakırdı, konuşma, mükâleme, sohbet, bahs, lüzumsuz söz ve beyhude söz, boş lakırdı, saçma söz, atıp tutma[18]

2. Dîvânü Lügâti't- Türk'te Söz Kelimesi:

Türk Dilinin ilk sözlüğü sayılan Dîvânü Lûgati't-Türk' te söz kelimesi "saw, sawlaşdı sözleşdi, sözlendi, sözletti," şeklinde kullanılmıştır. Bu kelimeler Dîvânü Lûgatti't-Türk'te şu şekilde tanımlanmıştır:

saw:

1. Atalar sözü, darb-ı mesel "sawda mundağ gelür"(atalar sözünde böyle gelir.)

2. kıssa, tarihsel şeyler

3. hikaye

4. mektûp, risale

5. söz

6. haberler, salıklar. Buradan alınarak elçiye "sawçı" denir. Çünkü elçi bir takım haberleri söyler ve yazılan şeyi eriştirir. Sawçı güveyiler, kayınlar, dünürler arasında gelip giden elçilik yapan kişi. Sawçı yukarıda söylendiği gibi onun sözünü buna bunun sözünü ona anlatır. Şu beyitte dahi gelmiştir.

Bilge eren sawların algıl öğüt
Edghü sawıg edhlese özge siñger

(Bilgin adamları sözlerini öğüt olarak al, iyi söz tesir ederse öze siner.) [19]

sawlaşdı: *ol meninğ birle sawlaşdı- o bana atalar sözü söyledi, ben de ona atalar sözü söyledim. Birbirine salık vermek, hikâye konuşma üzerine olan herhangi bir şeyi başkasına söylemek için de böyle denir.*[20]

---

[18] **a.g.e.**, s.1234.
[19] Besim Atalay, **Dîvânü Lûgati't- Türk Tercümesi,** c.2, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay. 1992, s. 154–155.
[20] Atalay, **a.g.e.**, s.s.215-216.

sözleşdi: *ol meninğ birle sözleşdi- o benimle sözleşdi.(sözleşür- sözleşmek)*

sözlendi: *ol sözin manğa sözlendi= o sözünü bana söyledi(O sözünü bana açıkladı)*[21]

sözletti: *ol meni sözletti= o beni söyletti. (sözletür- sözletmek)*[22]

3. Sözün Eş Anlamlıları:

Çalışmada "söz" kelimesinin eserler içinde geçen çok çeşitli anlamları üzerinde durulduğu için "söz" kelimesiyle eşanlamlı kelimeler verilecektir. Bunlar:

"*atasözü, ayet beyan beyit, cümle, cümlecik, deyi, deyim, deyiş, diyecek, dize, ek, güftâr, güfte, hadis, harf, hece, ibare, ifade, ifham, kavil, kelâm, kelâm-ı kibar, kelime, kök, laf, lakırdı, lügat, metin, mısra, nakarat, özdeyiş, parola, satır, slogan, sözcük, sunan, tabir, takı, takrir, terim, terminoloji, tilcik tümce, vecize, durub-u emsal"*[23]

4. Etimolojik Açıdan Söz:

Etimolojik açıdan "söz" kelimesi hakkında herkesin kabul göreceği bir değerlendirme yoktur. Sevan NİŞANYAN, "söz" kelimesinin eski Türkçe (VIII.-XI. yüzyıl Orta Asya yazı Türkçesi) bir kelime olduğunu, 'sömek" kökünden türemiş olabileceğini ve konuşmak, hitap etmek anlamlarını taşıdığını belirtmiştir.[24]

Hasan EREN, "Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü" adlı eserinde müstakil olarak "söz" kelimesini etimolojik açıdan değerlendirmemekle birlikte, "söylemek" sözcüğünü ele alırken; "sözle-"sözcüğünün eski çağlardan başlayarak kullanıldığını, Orta Türkçede kelimenin "sözle-" biçiminin geçtiğini, Türkçede -z-

---

[21] **a.g.e.**, c.2, s.247.
[22] **a.g.e.**, s.346.
[23] Özcan -Ülkü Yalım, **Eş Ve Karşıt Anlamlılar Sözlüğü**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1983, s.173.
[24] Sevan Nişanyan, **"**sözlerin soyağacı**"**, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü, 2002, http:// www.nisanyan.com/sozluk/search.asp?w=söz.(17 Ocak 2006).

sesinin -y- sesine çevrilmesinin örnekleri bulunduğunu, "söylemek" sözcüğünün "sözle-" sözcüğünden gelmiş olabileceğini belirtir.[25]

5. Diğer Türk Lehçelerinde Söz:

Söz kelimesinin diğer Türk lehçelerindeki kullanımları genel itibariyle birbirine benzerdir. Nitekim söz kelimesi, Azerice, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Türkmence, Uygurca ve Türkiye Türkçesinde "söz" biçiminde; Başkurtçada "hüz", Tatarcada "süz" şeklinde kullanılmaktadır.[26]

---

[25] Hasan Eren, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara, Aydın Kitabevi,1999, s.375.
[26] A. Bican Ercilasun, "ve diğerleri", **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., Klavuz Kitap, 1991, s.178.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNÎ METİNLERDE SÖZ

1. Zebur ve Tevrat'ta Söz:

Zebur, Davut Peygambere, Tevrat ise Musa Peygambere indirilen kutsal kitaplardır. Zebur ve Tevrat sonradan insanlar tarafından değiştirilmiş ve bozulmuştur.[27] Zebur ve Tevrat'ta sözün nasıl kullanıldığını bazı başlıklar altında inceleyeceğiz.

1.1.Söz-Tanrı:

Zebur ve Tevrat'a göre, İsrail oğulları, Tanrının sözlerini yerine getirmekle mükelleftirler. Tanrı, İsrail oğullarına; sözüne kulak vermeleri, emirlerine uymaları karşılığında Mısırlılara verilen hastalıklardan koruma sözü verir:[28]

"Ben, Tanrınız RAB`bin sözünü dikkatle dinler, gözümde doğru olanı yapar, buyruklarıma kulak verir, bütün kurallarıma uyarsanız, Mısırlılara verdiğim hastalıkların hiçbirini size vermeyeceğim dedi, "Çünkü size şifa veren RAB benim."

Mısır'dan Çıkış 15/26

Bir başka bölümde yine Tanrı'nın sözüne itaat ve Tanrı'nın bu bağlılık karşısındaki nimetleri anlatılır. İsrail oğulları, söz dinlerler ise kendilerine Tanrıları tarafından vaat edilen ülkede bol bol nimetler içinde yaşayacaklardır:

"Kulak ver, ey İsrail! Söz dinleyin ki, üzerinize iyilik gelsin, atalarınızın Tanrısı Rabbin size verdiği söz uyarınca süt ve bal akan ülkede bol bol çoğalasınız."

Yasa'nın Tekrarı 6/3

Tanrı'nın sözünü dinleyenlere mükâfatlar olduğu gibi onun sözünü dinlemeyenler için de ceza vardır. Tanrı'nın sözünü küçümseyip, emirlerine karşı gelenin cezalandırılacağı şöyle anlatılır:

"Rabbin sözünü küçümsemiş, buyruklarına karşı gelmiştir. Bu nedenle o kişi halkının arasından kesinlikle atılacak, suçunun cezasını çekecektir."

Çölde Sayım 15/31

---

[27] Pala,**a.g.e.**, s.422

[28] Zebur ve Tevrat'tan alınan kısımlar, "http://www.kutsalkitap.org/kkitap" adlı siteden, bölüm isimleri ve numaraları verilerek alınmıştır.

Tanrı'nın sözüne uyulmasından daha çok memnun kalacağı bir başka işin olmadığı şöyle belirtilir:

"*Samuel şöyle karşılık verdi: "Rab kendi sözünün dinlenmesinden hoşlandığı kadar Yakmalık sunulardan, kurbanlardan hoşlanır mı? İşte söz dinlemek kurbandan, Sözü önemsemek de koçların yağlarından daha iyidir."*

1. Samuel 15/22

Bir başka bölümde, Tanrı'nın insanlar gibi yalan söz söylemediği, verdiği sözden dönmediği vurgulanır:

"Tanrı insan değil ki, yalan söylesin; insan soyundan değil ki, düşüncesini değiştirsin. O söyler de yapmaz mı? Söz verir de yerine getirmez mi?"

Çölde Sayım 23/19

1.2. Söz- Peygamber:

Tevrat ve Zebur'a göre peygamberin sözü çok önemlidir. Bir bölümde peygambere itaatin, peygamber Tanrı'yı temsil ettiği için, Tanrı' nın sözüne itaat olduğu vurgulanmıştır. Peygambere başkaldırının bağışlanmayacağı belirtilir. Tanrı, peygamberin sözüne uyanlara düşmanlarına karşı yardımda bulunacağını söyler:

"Ona dikkat edin, sözünü dinleyin, başkaldırmayın. Çünkü beni temsil ettiği için başkaldırınızı bağışlamaz. Ama onun sözünü dikkatle dinler, bütün söylediklerimi yerine getirirseniz, düşmanlarınıza düşman, hasımlarınıza hasım olacağım."

Mısır'dan Çıkış 23/22

Bir başka bölümde peygamberlerin Tanrı adına konuştukları belirtilmekte ve Tanrı tarafından kendisine buyrulmayan sözü söyleyen peygamberin öldürüleceği söylenmektedir:

"Ancak, kendisine buyurmadığım bir sözü benim adıma söylemeye kalkışan ya da başka ilahlar adına konuşan peygamber öldürülecektir."

Yasa'nın Tekrarı 18/20

2. İncil'de Söz:

İncil, Hıristiyanların kutsal kitabı olup, Hz. İsâ'ya indirilmiştir. Bugün İncil bazı tahrifata uğramış ve bozulmuştur.[29]

2.1.Söz-Tanrı:

İncil' göre, insanın yaşaması için Tanrı'nın sözleri gereklidir. İnsan sadece ekmekle yaşamaz, Tanrı'nın dilemesi ile yaşar:[30]

"İsa ona şu karşılığı verdi: "`İnsan yalnız ekmekle yaşamaz, Tanrı`nın ağzından çıkan her sözle yaşar diye yazılmıştır."

Matta 4/4

İncil'e göre Tanrı'nın sözleri kalıcıdır. Yer ve gök yıkılsa da onun sözleri yok olmayacaktır:

"Yer ve gök ortadan kalkacak, ama benim sözlerim asla ortadan kalkmayacaktır."

Matta 24/35

İncil'e göre Tanrı'ya karşı söz söyleyen bağışlanmayacaktır. Bu durum şöyle ifade edilmiştir:

"İnsanoğluna karşı bir söz söyleyen, bağışlanacak; ama Kutsal Ruh`a karşı bir söz söyleyen, ne bu çağda, ne de gelecek çağda bağışlanacaktır."

Matta 12/32

İncil'de Tanrı'nın sözüne uymanın menfaatleri benzetmelerle anlatılır. Tanrı'nın sözleri, toprağa ekilecek bir ekin tohumuna benzetilir. Bu sözleri

---

[29] Pala,**a.g.e.**, s.209.
[30] İncil'den alınan kısımlar, "http://www.kutsalkitap.org/kkitap" adlı siteden, bölüm isimleri ve numaraları verilerek alınmıştır.

duymayanların, duyup şeytanın sözüne uyanların ve bu sözleri işitip uygulayanların durumları anlatılır:

"Ekincinin ektiği, Tanrı sözüdür. Bazı insanlar sözün ekildiği yerde yol kenarına düşen tohumlara benzer. Bunlar sözü işitir işitmez, şeytan gelir, yüreklerine ekilen sözü alır götürür. Kayalık yerlere ekilenler ise, işittikleri sözü hemen sevinçle kabul eden, ama kök salamadıkları için ancak bir süre dayanan kişilerdir. Böyleleri Tanrı sözünden ötürü sıkıntı ya da zulme uğrayınca hemen sendeleyip düşerler. Yine bazıları dikenler arasında ekilen tohumlara benzerler. Bunlar sözü işitirler, ama dünyasal kaygılar, zenginliğin aldatıcılığı ve daha başka hevesler araya girip sözü boğar ve ürün vermesini engeller. İyi toprağa ekilenler ise, sözü işiten, onu benimseyen, kimi otuz, kimi altmış, kimi de yüz kat ürün veren kişilerdir."

Markos 4/14-20

2.2. Söz- Peygamber:

Hz. İsa, sözlerini duyup uygulayanın kârlı çıkacağını, sözlerini dinlemeyenin de zarara uğrayacağını bir benzetme ile anlatır:

"İşte bu sözlerimi duyup uygulayan herkes, evini kaya üzerine kuran akıllı adama benzer. Bu sözlerimi duyup da uygulamayan herkes, evini kum üzerine kuran budala adama benzer."

Matta 7/24-26

İncil'de Hz. İsa'nın bir tek sözünün bile kötü ruhları kaçırdığından ve onun sözlerinin hastaları iyileştirmesinden bahsedilir:

"Akşam olunca birçok cinliyi kendisine getirdiler. İsa onlardaki kötü ruhları tek sözle kovdu, hastaların hepsini iyileştirdi."

Matta 8/16

2.3. Kötü Söz:

İncil'de çirkin ve kötü söz söyleyenlerin cezalandırılacağı, söyledikleri boş sözler için hesap vereceği, insanların kendi sözleri ile suçlanıp aklanacakları belirtilir:

"*Ama ben size diyorum ki, kardeşine öfkelenen herkes yargılanacaktır. Kim kardeşine aşağılayıcı bir söz söylerse, Yüksek Kurul'da yargılanacaktır. Kim kardeşine ahmak derse, cehennem ateşini hak edecektir."*

Matta 5/22

"Size şunu söyleyeyim, insanlar söyledikleri her boş söz için yargı günü hesap verecekler."

Matta 12/36

"Kendi sözlerinizle aklanacak, yine kendi sözlerinizle suçlu çıkarılacaksınız."

Matta 12/37

3.Kur'an'da Söz:

3.1.Söz-Allah:

Kur'an'a göre Allah'ın sözü gerçektir ve söz verdiği kıyamet bir tek "ol" emriyle gerçekleşecektir. Allah'ın sözüne ve onun sözüne inanan Resulüne iman edenler doğru yolu bulmuş olacaklardır:[31]

"O, gökleri ve yeri, hak ve hikmete uygun olarak yaratandır. Allah'ın "ol" deyip de her şeyin oluvereceği günü hatırla. O'nun sözü gerçektir. Sûra üflendiği gün de mülk (hükümranlık) onundur. Gaybı da, görülen âlemi de bilendir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır."

En'âm 6/73

"(Ey Muhammed!) De ki: "Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümranlığı kendisine ait olan Allah'ın hepinize gönderdiği peygamberiyim. O'ndan

---

[31] Kur'an'dan alınan ayetler, ", "http://www.kuran.gen.tr" adlı sitedeki "Türkçe Kur'an-ı Kerim Diyanet Meali"'adlı bölümden sure ve ayet numaraları verilerek alınmıştır.

başka hiçbir ilah yoktur. O, diriltir ve öldürür. O halde Allah'a ve O'nun sözlerine inanan Resûlüne, o ümmî peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız."

Arâf 7/158

Kur'an'a göre Allah'ın bir şeyin olması için "*ol*" demesi yeterlidir. Kâinattaki her şey onun "ol" sözü ile meydana gelmiştir:

"Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözümüz sadece, ona, "ol" dememizdir. O da hemen oluverir."

Nahl 16/40

Kur'an'da Allah'tan daha doğru sözlü kimsenin olmadığı vurgulanır. Allah kıyamet gününde herkesi bir araya toplayacaktır ve bunda şüphe yoktur:

"Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Andolsun sizi kıyamet gününde mutlaka bir araya toplayacaktır. Bunda asla şüphe yoktur. Kimdir sözü Allah'ınkinden daha doğru olan?"

Nisâ 4/87

Kur'an'da başka bir ayette Allah'ın sözünden dönmeyeceği belirtilir:

"Sakın Allah'ın, peygamberlerine verdiği sözden cayacağını sanma! Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, intikam sahibidir."

İbrahim 14/47

3.2. Söz-Kur'an:

Allah, Kur'an'ı şerefli bir elçisinin Allah'tan alıp tebliğ ettiği bir kitap olarak tanıtır. Kur'an ne şâir sözüdür ne de bir kâhinin sözüdür, o ancak Allah'ın sözüdür:

"Görebildiklerinize ve göremediklerinize yemin ederim ki, o (Kur'an), hiç şüphesiz çok şerefli bir elçinin (Allah'tan alıp tebliğ ettiği) sözüdür. O bir şâirin sözü

değildir. Ne de az inanıyorsunuz! Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz!"

Hakkâ 69/40-42

"Sâd. O şanlı, şerefli Kur'an'a andolsun (ki o, Allah sözüdür)."

Â'râf 7/162

Kur'an insanların düşünüp öğüt almaları için gönderilmiş sözlerden oluşan bir kitaptır. Allah bu sözleri peş peşe göndererek insanları doğru yola sevk etmiştir:

"Andolsun, düşünüp öğüt alsınlar diye o sözü (*Kur'an âyetlerini) onlara peş peşe ulaştırdık."*

Kasas 28/51

Kur'an Allah'ın sözüdür ve bir mucizedir. Onun bir benzerinin söylenmesi mümkün değildir. Bu durum Kur'an'da şöyle ifade edilir:

"Eğer doğru söyleyenler iseler, haydi onun gibi bir söz getirsinler."

Tûr52/34

Kur'an'da Allah'ın sözlerini yalanlayanların adım adım felakete sürükleneceği bildirilir. Allah kendi sözlerini yalanlayanları kendisi cezalandıracağını söylemiştir:

"(Ey Muhammed!) Bu sözü (Kur'an'ı) yalanlayanlarla beni baş başa bırak. Biz onları bilemeyecekleri biçimde adım adım helake yaklaştıracağız."

Kâlem 68/44

Allah, bir başka ayette Kur'an'nın kendi katında itibarlı ve değerli bir kitap olduğunu, bu kitabın güvenilir bir elçi olan Cebrail'in getirdiğini, bu kitaba meleklerin itaat ettiğini ve Kur'an'ın hak ile batılı birbirinden ayıran hak söz olduğunu söyler. Kur'an, kovulmuş şeytanın sözü değildir:

"O (Kur'an), şüphesiz değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı, orada (meleklerce) itaat edilen, güvenilir bir elçinin (Cebrail'in) getirdiği sözdür. Şüphesiz o Kur'an, hak ile bâtılı ayırd eden bir sözdür. Kur'an, kovulmuş şeytanın sözü değildir.

Tekvîr81/21-25

"*Şüphesiz o Kur'an, hak ile bâtılı ayırt eden bir sözdür. O, boş bir söz değildir."* Târık 86/13-14

3.3. Söz- Peygamber:

Kur'an, Hz. Muhammed'in kendi sözleri değildir. O, Allah'ın sözüdür. Kur'an'da bu durum peygamberin Allah'a söz isnat ederek söz söylemesi durumda, onun cezalandırılacağı anlatılarak belirtilmiştir:

"Eğer (Peygamber) bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı mutlaka onu kudretimizle yakalardık."

Hâkka 69/45

3.4. Söz- Şeytan:

Kur'an'da şeytanın sözleri yaldızlı sözlere benzetilir. Şeytanlar, ahirette inanmayanların gönüllerine günah işlesinler diye yaldızlı sözler fısıldar:

"Bir de (şeytanlar), ahirete inanmayanların gönülleri bu yaldızlı sözlere meyletsin, onlardan hoşlansınlar ve işleyecekleri günahları işlesinler diye bu fısıldamayı yaparlar."

En'âm 6/113

3.5. Doğru Söz:

Kur'an'da doğru sözlü olmak ile Allah' karşı gelmek bir arada verilerek, doğru sözlü olmanın gereği ortaya konulmuştur:

"Kendileri, geriye zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde, onlar hakkında endişeye kapılanlar, yetimler hakkında da ürperip korksunlar. Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar ve doğru söz söylesinler."

Nisâ 4/9

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin ki Allah sizin işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse, muhakkak büyük bir başarıya ulaşmıştır."

Ahzâb 33/71

Kur'an'da bazı peygamberlerin özellikle doğru sözlü olmaları üzerinde durulmuştur. Hz. Yusuf'un ve Hz. İdris'in doğru sözlü oldukları belirtilmiştir:

(Zindana varınca), Yûsuf! Ey doğru sözlü! Rüyada yedi semiz ineği yedi zayıf ineğin yemesi, bir de yedi yeşil başakla diğer yedi kuru başak hakkında bize yorum yap. Ümid ederim ki (vereceğin bilgi ile) insanlara dönerim de onlar da (senin değerini) bilirler" dedi.

Yûsuf 12/46

"Kitap'ta İdris'i de an. Şüphesiz o doğru sözlü bir kimse, bir nebi idi."

Meryem 19/56

3.6. Yalan Söz:

Kur'an'da insanlara yalan söylemekten kaçınmaları emredilmiştir. Yalan söz ile puta tapma bir arada zikredilerek yalan söz söylemenin Allah katındaki sevimsizliği anlatılmıştır:

"Bu böyle. Kim Allah'ın hükümlerine saygı gösterirse bu Rabbi katında kendisi için bir hayırdır. Haramlığı size okunanların (bildirilenlerin) dışında bütün hayvanlar size helal kılındı. Artık putlara tapma pisliğinden kaçının, yalan sözden kaçının."

Hacc 22/30

3.7. Güzel Söz:

Kur'an'da güzel ve tatlı bir sözün, peşinden eziyet gelen bir sadakadan daha hayırlı olduğu bildirilerek tatlı ve güzel söz söyleme teşvik edilmiştir:

"Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah her bakımdan sınırsız zengindir, halimdir."

Bakara 2/263

Allah, Kur'an'da insanlara karşı güzel sözlü olmayı emretmiştir. Eğer insanlar güzel söz ile konuşamazlarsa; insanın apaçık düşmanı olan şeytan aralarını bozar:

"Kullarıma söyle: (İnsanlara karşı) en güzel sözü söylesinler. Çünkü şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan insanın apaçık bir düşmanıdır."

İsrâ17/53

Allah, Kur'an'da kadınlara iyi muamele edilmesinin gereğini anlattığı ayette, kadınlara etkili ve güzel söz söylemeyi emretmiştir:

"Allah'ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin."

Nisâ 4/5

Kur'an'da anneye babaya iyi davranmak emredilmiştir. Bir insanın annesi veya babası ya da her ikisi kişinin yanında yaşlılığına ulaşırsa; evlat onları azarlamamalı, onlara tatlı ve güzel söz söylemelidir:

"Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara "öf!" bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle."

İsrâ 17/23

3.8. Çirkin Söz:

Allah, Kur'an'da zulme uğrayanın dışında, çirkin sözün açıklanmasını sevmediğini bildirmiştir:

"Allah, zulme uğrayanın dile getirmesi dışında, çirkin sözün açıklanmasını sevmez. Şüphesiz Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."

Nisâ 4/148

3.9. Yumuşak Söz:

Kur'an'da Firavun ile konuşmaya gidecek olan Hz. Musa'ya Allah, onunla yumuşak bir şekilde konuşmasını emreder. Böylelikle karşıdaki belki öğüt alabilir ya da hiç olmazsa çekinebilir:

"Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar."

Tâ Hâ 20/44

3.10. Söz Taşıma (Dedikodu):

Kur'an'da söz taşımak kötü huylarla beraber sayılarak kınanmıştır. Kişi, söz taşıyıp duran insanlardan uzak durmalıdır:

"Yemin edip duran, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günaha dadanmış, kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye mal ve oğulları vardır diye, sakın boyun eğme."

Kalem 68/11-14

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK EDEBİYATINDA SÖZ

1. İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatında Söz:

Türkler, İslâmiyet'ten önce göçebe bir yaşam tarzı sürmekteydiler. Bu yaşam tarzı, yazılı bir edebiyatın oluşmasına engel olduğu için; Türk dilinin ilk verimlerini, sözlü edebiyat eserleri oluşturmuştur.[32]

1.1. Sözlü Eserlerde Söz

1.1.1.Türk Destanlarında Söz:

İslâmiyet öncesi sözlü Türk edebiyatının en önemli eserlerini oluşturan destanlar, milletlerin tarihinde gerçekleşmiş olayların üzerine söylenmiş sözlü ürünlerdir.[33]

Saha Türklerinin yaratılış destanında söz kelimesi, şeytanın sözüne uymak şeklinde geçer. Destana göre şeytanın sözüne uyan Törüngey'in karısı Tanrı tarafından cezalandırılır. Destana göre kadınların gebe kalması, çocuk doğurması ve böylelikle acı çekmesi Törüngey'in karısının yasak meyveyi yemesi ile ilgilidir. Destanda olaylar şöyle gelişir:

"Törüngey ve karısı yasak meyveyi yerler. Tanrı ikisini de cezalandırır. Şeytanın sözüne uymanın bedelini öderler. Tanrı Törüngey'in karısına yasak meyveyi yediği için şöyle der: " Yasak meyveyi yedin. Körmös'ün (şeytan) sözüne uydun, bundan böyle sen gebe kalacaksın, çocuk doğuracaksın, doğum sancıları çekecek sonra öleceksin.[34]

Oğuz Kağan Destanında söz, emir(buyruk) anlamında kullanılmıştır. Sözün buyruk anlamında kullanılması sözün tesir gücü ile ilgilidir. Oğuz Kağan, hükümdarlığını yaymak amacıyla dört bir yana tebliğler yazar. Bu tebliğlerde şöyle der:

---

[32] Abdurrahman Güzel- Ali Torun, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, 1.bsk. Ankara, Akçağ Yay. 2003, s.37; A. Bican Ercilasun "ve diğerleri", **Büyük Türk Klasikleri**, c.1 İstanbul, Ötüken- Söğüt Yayınları, s.38.

[33] M. Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, 3. bsk. İstanbul Ötüken Yayınları. 1986, s. 42; Ercilasun, **a.g.e.**, s.41.

[34] Saim Sakaoğlu- Ali Duymaz, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, İstanbul, Ötüken, Yay. 2002 s.170.

"Ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olsam gerektir. Sizden itaat dilerim. Kim benim sözlerime(emirlerime) baş eğerse, hediyelerini kabul ederek, onu dost edinirim. Kim baş eğmezse, gazaba gelirim; düşman sayarak, ona karşı asker çıkarır ve derhal baskın yapıp onu astırır ve yok ederim"[35]

1.1.2.Sav:

Sözlü edebiyatın ilk örneklerinin görüldüğü Dîvânü Lügati't-Türk'te sav şöyle tanımlanır:

"Saw: 1.Atalar sözü, darb-ı mesel "sawda mundağ gelür"= atalar sözünde böyle gelir.2. kıssa, tarihsel şeyler 3.hikâye 4. mektûp, risale 5.söz 6. haberler, salıklar. Buradan alınarak elçiye "sawçı" denir. Çünkü elçi bir takım haberleri söyler ve yazılan şeyi eriştirir. Sawçı güveyiler, kayınlar, dünürler arasında gelip giden elçilik yapan kişi. Sawçı yukarıda söylendiği gibi onun sözünü buna bunun sözünü ona anlatır Şu beyitte dahi gelmiştir:

Bilge eren sawların algıl öğüt
Edghü sawığ edhlese özge sinğer

(Bilgin adamları sözlerini öğüt olarak al, iyi söz tesir ederse öze siner.)"[36]

"Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin"[37] olan Orhun Abidelerinden Kül Tigin Abidesinde Bilge Kagan, başta yeğeni olmak üzere tüm soyuna şöyle seslenir:

"bu sabımın edgüti eşid katıgdı tıngla"(Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle.)

Burada ise 'sav' kelimesinin 'sab' şeklinde geçmekte ve önemli söz, nasihat anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.[38]

---

[35]Ergin, **a.g.e.** s.222.
[36] Atalay, **a.g.e**.,s.s.154-155.
[37] Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri,** 15. bsk**.** İstanbul, Boğaziçi Yay., 1992 s.7.
[38] Güzel-Torun, **a.g.e.**, s.40.

Dîvânü Lügâti't-Türk'ten ve Orhun Abideleri'nden anlaşıldığına göre İslâm öncesinde Türkler sava ehemmiyet vermişlerdir. Sav, tarih boyunca Türk milleti için önemini korumuş ve günümüze kadar gelebilmiştir. XII. yüzyıla kadar "atalar sözü" anlamını koruyan sav, bundan sonra "mesel, misal, temsil" kelimeleriyle ifade edilir olmuştur. Osmanlı'da ise sav yerine "darb- mesel" sözcüğü kullanılmıştır.[39]

1.2. Yazılı Eserlerde Söz:

1.2.1. Orhun Abideleri'nde Söz:

"Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin"[40] olarak bilinen Orhun Abidelerinde sözün; önemli nasihat, buyruk(emir) anlamında kullanıldığı ve sözün tesirinden bahsedildiği görülmektedir.

Kül Tigin Abidesinde Bilge Kagan tüm, başta yeğeni olmak üzere tüm soyuna şöyle önemli nasihatlerde bulunur:

"Bu sabımın edgüti eşid katıgdı tıngla"(Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle.)[41]

Bilge Kagan, Türk milletine seslenerek; kendisini beslemiş olan kağanın sözüne uymamalarının, onları yok oluşa sürüklediğini anlatmaktadır. Burada söz kelimesinin buyruk, emir, anlamlarında kullanıldığı görülmektedir:

"Bir todsar asçık ömez sen. Antaggıngın üçün igidmiş kaganıngın sabın almatın yir sayu bardıg Kop anda alkıntıg, arıltıg…" (Bir dosan açlığı düşünmezsin öyle olduğun için beslemiş olan kağanının sözünü almadan her yere gittin. Hep orada mahvoldun, yok edildin.)[42]

---

[39]Güzel- Torun, **a.g.e.**, s.41.
[40] Ergin, **a.g.e.**, s.7.
[41] **a.g.e.**, s.17.
[42] Ergin, **a.g.e.**, s.17.

Kültigin Abidesi güney cephesinde geçen ibareler sözün gücünü ortaya koymaktadır. Çin milletinin yumuşak sözlerine kanan Türk milleti, bağımsızlığını kaybeder:

"…Tabgaç budun sabı süçig agısı yımşak ermiş. Süçig sabın yımşak agın arıp ırak budunug ança yagutır ermiş…" (Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla uzak milleti öylece yaklaştırırmış.)[43]

1.2.2. Uygur Edebiyatı Eserlerinde Söz:

Uygurların Manihaizm ve Budizm dinleri etrafına oluşturdukları bu edebiyat; dinî bir karakter taşıması ve tercümeye dayalı olası yönüyle, Köktürkler'in oluşturduğu edebiyattan farklı ve yeni bir edebiyattır.[44]

Burkan muhitinde yani, Budizm etkisinde yazılan eserlerin birinde sözün bilgili olma ile ilgisi üzerinde durulur. Eğer insan sözün seçkini bilirse, bilgide herkesten üstün olur:

(1)Başlag-lıg aşnu-kı sav sav-larıg
Adak-ın başın aşlaşturu kelürgil
Ançulayu bulganmasa titig-te
(5)Anı-teg sav-lar-nıng açuk-ın bilser
Amrılıp olurıp adkagsız bolsar
Ançata tatıgay yiligte

(Önce 'a' ile başlayan söz ve tabirleri
Bu yazıda biraz yazalım
Ayağını başını iyice bağlayıp getir
Öylece çamura bulanma
İnsan öyle sözlerin seçkinini bilirse
Bilgide daha üstün olmaz mı?

---

[43] Ergin, **a.g.e.**, s.18.
[44] Ercilasun, "ve diğerleri", **a.g.e.**, s.79.

İstiğrakta dalıp her türlü bağlardan sıyrılırsa
O nispette iliğin lezzetini tatmış olur.)[45]

Burkancı Budist Uygur şâirlerinden Asıng Tutuñg, annesi için söylediği bir şiirde sözlerini büyülü olarak tarif eder. Şâir annesinin büyülü sözler ile övülmeye layık olduğunu söyler:

Munçulayu teg yılayu sav-lar öz-e
Mundag yanlıg uşık ekşer padak öz-e
Mungadınçıg öggülüg siz anacım-a
Munça-kı-a ögdi şlok ödünür men

(Bunun gibi büyülü sözler ile
Böylesi harfler ve mısralar ile
Fevkalâde methedilmeye değersiniz ey anacığım
Fakat ben ancak bu kadar methiye manzumesi sunabildim.)[46]

2.Orta Asya Sahası Türk Edebiyatında Söz:

Türklerin İslâm dinine girmeleri, onları yeni bir medeniyet dairesi içine sokar. Yazı olarak Arap yazısı kullanılmaya başlanır. İslâm dinine ait kavramlar, Türk diline ve dille birlikte Türk düşünce ve edebiyat hayatına girmeye başlar. *"Türkler İslâmiyet dairesine lâyıkıyla girdikleri sırada, Arap ve Acemlerin müşterek mahsûlü olarak 'Klasik bir edebiyat' ve ona dayalı olan bir takım umumî 'edebiyat esasları' takarrür etmişti."*[47]

Türklerin İslâm dinine geçişleri, onların kendilerine mahsus özelliklerini değiştirmez; fakat genel anlamda İslâm medeniyet ve kültürünün etkisi hissedilir derecededir.

---

[45] Reşid Rahmeti Arat, **Eski Türk Şiiri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1986, s.107.
[46] **a.g.e.**, s.112.
[47] Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi,** 3.bsk. İstanbul, 1981, s. 99.

İslâm dininin tesirlerini görüldüğü bu döneme ait ünlü eserlerde, sözün nasıl ele alındığı, hangi anlamlarda kullanıldığı gösterilecek.

2.1.Dîvânü Lûgati't- Türk'te Söz:

Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla, Kâşgarlı Mahmud tarafından 1072 yılında yazılmaya başlanan ve 1077'de bitirilen Dîvânü Lûgati't- Türk, Türkçenin ilk sözlüğü olarak bilinmektedir.

Dîvânü Lûgati't- Türk'te söz kelimesinin çeşitli anlamlarına yer verildiği gibi sözün, şiir ve atalar sözü olarak ele alındığı da görülmektedir. Nitekim Kâşgarlı Mahmud, eserin giriş bölümünde yazdığı kitabı şöyle tarif etmektedir:

"Ben bu kitabı hikmet, seci' atalar sözü, şiir recez, nesir gibi şeylerle süsleyerek hece harfleri sırasınca tertip ettim. [48]

Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lûgati't- Türk'te, Türkçenin kurallarını anlatırken söz kelimesini, 'anlatılan konu hakkında bilgi' anlamında kullanmıştır. Anlatılan konularının başlıklarında söz kelimesinin kullanılması dikkat çekicidir:

"Türk sözleri, kendileriyle kurulan harfler üzerine söz; Fillerde türeyen isimler üzerine söz; Kelimelerin kuruluşta kaç harfli olabileceği üzerine söz"[49]

Divânü Lügati't- Türk'te söz, "sav" olarak alınır. Atasözü olarak bilinen sav, aynı zamanda kıssa, hikâye, mektup, söz, haber, anlamlarına gelir. Savın burada verilen tanımı, söz kelimesinin günümüzdeki kullanımıyla da örtüşmektedir:

"Saw: 1.Atalar sözü, darb-ı mesel "sawda mundağ gelür"= atalar sözünde böyle gelir.2. kıssa, tarihsel şeyler 3.hikaye 4. mektûp, risale 5. söz 6. haberler, salıklar. Buradan alınarak elçiye "sawçı" denir. Çünkü elçi bir takım haberleri söyler ve yazılan şeyi eriştirir. Sawçı güveyiler, kayınlar, dünürler arasında gelip giden elçilik yapan kişi.

---

[48] Atalay, **a.g.e.**, s.5
[49] **a.g.e.**, s.8;10;16

Sawçı yukarıda söylendiği gibi onun sözünü buna bunun sözünü ona anlatır Şu beyitte dahi gelmiştir:

Bilge eren sawların algıl öğüt
Edghü sawığ edhlese özge sinğer
(Bilgin adamları sözlerini öğüt olarak al, iyi söz tesir ederse öze siner.)"[50]

Divânü Lügati't- Türk'te söz kelimesi ile türetilen eylemlere de yer verilmiştir. Nitekim söz vermek anlamında "*sözleşdi"* kelimesi açıklanmıştır:

"sözleşdi: 'ol mening birle sözleşdi': 'o benimle sözleşdi.'" [51]

Atasözü söylemek anlamında "*sawlaşdı"* kelimesi açıklanmıştır:

"*sawlaşdı:'ol meninğ birle sawlaşdı': o bana atalar sözü söyledi, ben de ona atalar sözü söyledim. Birbirine salık vermek, hikâye konuşma üzerine olan herhangi bir şeyi başkasına söylemek içinde böyle denir.'"*[52]

Söz söylemek, konuşmak ve sözünü açıklamak anlamında *"sözlendi"* kelimesi açıklanmıştır:

"sözlendi: 'ol sözin manğa sözlendi': 'o sözünü bana söyledi'(O sözünü bana açıkladı)[53]

Bir insana söz söyletmek anlamında "sözletti" kelimesinin anlamı verilmiştir:

"sözletti: 'ol meni sözletti": 'o beni söyletti.'(sözletür-sözletmek)"[54]

---

[50] Atalay, **a.g.e.**c.3, s.154-155
[51] **a.g.e.** c.2, s.215
[52] **a.g.e.**c.2., s.216
[53] **a.g.e.**c.2., s.247
[54] **a.g.e.**c.2., s.346

Dîvânü Lûgati't- Türk'te bazı kelimelerin açıklanmasında söz, mecaz anlamlı olarak kullanılmıştır. Nitekim dil(tıl) kelimesinin açıklamasında şöyle denir:

"tıl:1. ' söz ol angar tıl tegürdi' : ' o ona söz dokundurdu, dille sözle incitti'."[55]

Dîvânü Lûgati't- Türk'te dil kelimesinin açıklaması yapılırken bu kelimenin, lisan, söz lügat anlamlarına geldiği belirtilir:[56]

"tıl: Lugat, Uygur dili, Çin dili"[57]

Dîvânü Lûgati't-Türk'te bir söze verilecek cevapta sıra anlamında *"sab"* sözcüğünün anlamı açıklanmıştır:

"sab: bir söze verilecek cevapta sıra, yanıt"[58]

2.2.Kutadgu Bilig'te Söz:

İslâm devri Türk edebiyatının ilk büyük eseri olan Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hâcib tarafından mesnevi tarzında kaleme alınmış bir siyasetnamedir.[59]

Yusuf Has Hâcib, eserinde söz söylemekle ilgili çeşitli nasihatlerde bulunur. Sözün ne kadar değerli olduğu ve sözün nasıl söylenmesi gerektiği hakkında değerlendirmeler yapar.

Yusuf Has Hâcib'e göre kendi sözleri, altından ve gümüşten daha değerlidir. Şâir, bu düşüncesini, sözlerinin kendisinden miras olarak kalacak altından ve gümüşten daha değerli olacağını bildirerek belirtir:[60]

---

[55] **a.g.e.,**c.3**,** s.335
[56] **a.g.e.**,c.3**,** s.336
[57] **a.g.e.**c.3**.**, s.133
[58] **a.g.e.**c.3**.**, s.145
[59] A. Bican Ercilasun "ve diğerleri",**a.g.e.** c.1, s.132
[60] Kutadgu Bilig'den alınan beyitler ve açıklamaları"Numan Külekçi, **Yusuf Has Hacip ve Kutadgu Bilig**, İstanbul, Toker, Yay.1980" adlı eserden beyit numaraları verilerek alınmıştır.

Kümüş kalsa altın meningdin sanga
Anı tutmagıl sen bu sözke tenge

Kutadgu Bilig(188)

(Benden sana gümüş ve altın kalırsa sen onları bu söze denk tutma)

Yusuf Has Hâcib, bir sonraki beyitte sözün gümüşten neden daha değerli olduğunu açıklar. Şâire göre gümüş, bir işe harcanırsa, tükenir; fakat şâirin sözleri harcanırsa gümüş kazanılır:

Kümüş işke tutsa tüker alkınur
Sözüm işke tutsa kümüş kazganur

Kutadgu Bilig(189)

(Gümüşü bir işe sarf edersen, biter tükenir; sözümü işe sarf edersen gümüş kazanılır.)

Yusuf Has Hâcib, doğruluğun söze değer kattığını düşünür. Nitekim şâire göre doğru insanlar, söze temel atanın doğru insanların dili olduğunu güzel bir şekilde ifade etmiştir:

Ne edgü söz aymış köni er tili
Köni er tili urdı sözke ulı

Kutadgu Bilig(921)

(Doğru insan ne kadar güzel söz söylemiş; değerli söze temel atan doğru insanların dilidir)

Yusuf Has Hâcib, az söz söylemenin önemi üzerinde durur. Sözün az ve öz olanı makbuldür. Ona göre söz, iyice düşünülmeden ve tartılmadan söylenmemeli; insan kendisine soru sorulduğunda cevap vermeli ve sözünü kısa kesmelidir:

Sözüg yakşı sözle idi saknu öz
Ayıttukta sözle yana terkin üz

Kutadgu Bilig(1008)

(Sözü güzel ve iyice düşünerek söyle; ancak sorulduğu zaman söyle kısa kes)

Yusuf Has Hâcib'e göre söz, insanı kendisine kul edebilecek güçtedir. Nitekim söylenmemiş bir söz altın gibi değerli iken, söylendikten sonra bakır gibi değersiz olur. İnsan uzun zaman huzur ve rahat içinde yaşamak istiyorsa; dil adlı et parçasını yemeli yani, az konuşmalıdır:

Sözüg sözlemese sangi kul bolur
Kah sözlese sen sini kul kılur

Kutadgu Bilig (3880)

(Sözü söylemezsen, o söz sana kul olur; eğer söylersen o seni kendisine kul eder.)

Sözüg sözlemese sav altın sanı
Bakır boldı tildin çıkarsa anı

Kutadgu Bilig (1916)

(Söylenmeyen söz som altın sayılır; ağzından çıkınca, bakır olur.)

Öz inçlik tilese ereji uzun
Til atlıg etig yi tiril ay tüzün

Kutadgu Bilig (4643)

(Uzun zaman huzur içinde ve rahat yaşamak istersen, dil adlı eti ye ve öyle yaşa, ey temiz kalbli insan)

Yusuf Has Hâcib, az söz söyleme ile ilim arasında ilişki kurar. Ona göre insan, çok söz söylemekle ilim sahibi olamaz; çok dinleyen kişi ilimde en üst mertebeye ulaşabilir. Çok dinlemek, az konuşmak ve sözü bilgi ve akıl ile süslemek gerekir:

Öküş sezleyü bilge bolmaz kişi
Öküş eştü bilge bulur tör başı

Kutadgu Bilig (1015)

(Çok söylemekle insan âlim olmaz; çok dinlemekle insan başköşeyi bulur)

Öküş söz eşitgil telim sözleme
Ukuş birle sözle bilig birle tüz

Kutadgu Bilig (1009)

(Çok dinle, fakat az konuş; sözü akıl ile söyle ve bilgi ile süsle)

Yusuf Has Hâcib, cahillerin kendilerine verilen sırrı saklayamadıklarını şöyle ifade eder:

Agın kendü berklig tili sözlemez
Biligsiz tili ol sözin kizlemez

Kutadgu Bilig (970)

(Dilsizin dili konuşmaz, bilgisizin dili de sözünü saklayamaz)

Yusuf Has Hâcib, aklın süsünün dil, dilin süsünün ise söz olduğunu söyler. İnsan akılının güzelliğini dili ile dilinin güzelliğini ise sözleri ile ortaya koyar. Bunun için insan sözlerini dikkatli kullanmalıdır:

Ukuş körki til ol bu til körki söz
Kişi körki yüz ol bu yüz körki köz

Kutadgu Bilig (274)

(*Akıl süsü dil, dil süsü sözdür; insanın süsü yüz, yüzün süsü gözdür.)*

Kalınka katılsa sen bekle sözüng
Kişiler evinde küdezgil közüng

Kutadgu Bilig (1324)

(Toplantılarda bulunursan, ihtiyatla söz söyle; başkalarının evinde gözüne dikkat et.)

Yusuf Has Hâcib, sözün kalıcı olmasının önemi üzerinde durur. Ona göre, dünya malı ne kadar çok olursa olsun, bir gün mutlaka biter; ancak söz kaleme alınırsa, kalıcı olur ve tüm dünyayı dolaşır:

Nece tirşe dünya tüter alkınur
Bitise kalır söz ajun tezginür

Kutadgu Bilig (114)

(Dünya malı ne kadar toplanırsa toplansın, tükenir, biter; söz kalem alınırsa, kalır, dünyayı dolaşır.)

Yusuf Has Hâcib'e göre iyi ve güzel söylenmiş bir söz ile yapılan iyi işler insanı ihtiyarlıktan kurtarır. İyi söz, sahibinin adını taşıyarak onun genç kalmasını sağlar:

İki neng bile er kırmaz özi
Bir edgü kılınçı bir edgü sözi

Kutadgu Bilig (181)

(İnsan iki şey ile kendisini ihtiyarlamaktan kurtarır; biri iyi iş ve diğeri iyi söz)

Yusuf Has Hâcib, doğru sözün insan ruhunun gıdası olduğunu düşünür. Bunu vücudun gıdasının ağızdan alınması gibi görür. Bedenin ihtiyacı nasıl ağızdan giriyorsa, ruhun gıdası olan doğru söz de kulaktan insanın ruhuna girer:

Et öz ülgi barça boguzdın kirür
Bu can ülgi çin söz kulaktın kirür

Kutadgu Bilig (991)

(Vücudun nasibi hep ağızdan girer; ruhun nasibi ise, doğru sözdür ve kulaktan girer.)

Yusuf Has Hâcib, sözün insan gönlünü yaralayabilecek bir etkiye sahip olduğunu söyler. Bir kimse kötü söz ile yaralanırsa; bu o kişinin kemiğini sızlatır, gönlüne ateş olur. Dilin gönülde açtığı bu yaralar kamçı yarasından daha tesirlidir. Çünkü kamçı yarası kapanır, çabuk geçer; fakat dil yarasının acısı yıllarca dinmez.

Sözün sökse yalnguk acıtsa tilin
Süngükke sızıg ol köngülke yalın

Kutadgu Bilig (2579)

(İnsan sözü ile söver ve dili ile acıtırsa, bu kemiğe sızı ve gönle ateş olur.)

Urup berge başı büter terk söner
Tilin sökse bütmez açığı yılın

Kutadgu Bilig (2580)

(Vurulan kamçı yarası kapanır ve çabuk geçer; dil acısı ise yıllarca dinmez.)

2.3.Atabet'ül- Hakâyık'ta Söz:

Atabet'ül- Hakâyık 12. asrın ilk yarısında, Yüknekli Edip Ahmed bin Mahmud tarafından yazılmış bir ahlâk ve öğüt kitabıdır. Eser baştan sona hikmet üslûbu ile yazılmıştır.[61]

Edip Ahmed, eserinde söz söyleme ile ilgili birçok nasihat verdiği gibi kendi sözlerini de över. Nitekim eserin "Kitabın Yazılması Hakkında" adlı bölümünde sözlerini, eşine az rastlanır nadir sözler olarak niteler:[62]

---

[61] A. Bican Ercilasun "ve diğerleri",**a.g.e. C.1**, s.158.
[62] Atabet ül- Hakâyık'tan alınan beyitler ve açıklamaları, "Reşit Rahmeti Arat, **Atabet 'ül- Hakâyık,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay,.1992" adlı eserden beyit numaraları verilerek alınmıştır.

Bezedim kitabnı nevadir sözün
Bakıglı okıglı asıg alsu tip

Atabet'ül-Hakâyık(77-78)

(Gören ve okuyan istifade etsin diye, kitabı nadir sözlerle ile süsledim)

Edip Ahmed, eserinde sözlerinin hakikat sözleri olduğunu iddia eder. Ona göre kim kendi sözleri ile başkalarının sözlerini karşılaştırırsa hakikat ile sahteyi karşılaştırmış olur:

Kim erse bu sözke adınlar sözin
Teng ese tenggedi dürüstka bedel

Atabet'ül-Hakâyık(467-468)

(Kim bu sözü başkalarının sözü ile mukayese ederse, hakikiyi sahte ile mukayese etmiş olur)

Edip Ahmed, "Kitap Sahibinin Özrü" adlı bölümde sözlerinin birer nasihat ve edep olduğunu söyler. Edip Ahmed'e göre kitabı nazmetmesinin nedeni, sözün kendisinden sonra onun adını bakileştirecek olmasıdır:

Edib Ahmed atım edeb pend sözüm
Sözüm munda kalur barur bu özüm

Atabet'ül-Hakâyık(469-470)

(Adım Edib Ahmed, sözüm edep ve nasihattir; vücudum gider, sözüm burada kalır.)

Edip Ahmed, eserinin kendisinin adını taşıyacağını düşünerek onu güzel ve nadide sözlerle bezediğini, içine özlü ve seçilmiş sözler yazdığını, kendisinin bu nadir ve süzülmüş sözleri gibi sözlerin az ve değerli olacağını söyler:

Bitidim bu tarngsuk turaf sözlerin
Kalı barsa özüm sözüm kalsu tip

Anın uz erür bu kıtab bir süzük
Talulap ketürdüm kemiştim çözük
Nevadır süzük az bolur hezl öküş
Ucuz atlas bolur kız uçuzı boz ök

Atabet'ül-Hakâyık(475-480)

(Eğer kendim gidersem, sözüm kalsın diye, bu kitabı nadide ve zarif sözler ile yazdım. Onun için bu güzel ve süzülmüş bir kitaptır; sözleri seçerek getirdim ve çözülmüşleri attım; helz çok, fakat nadir ve süzülmüş söz az olur; sırmalı atlas nadir olur, değersiz olan şey bezdir.)

Edip Ahmed, eserinin "Bilginin Faydası ve Bilgisizliğin Zararları" adlı bölümde bilgi sahibi olmak ile söz söyleme arasındaki ilişkiyi anlatır. Edîp Ahmed'e göre sözlerinin temelinde bilgi bulunmaktadır. O söylediği her söze bilgi ile başlamaktadır:

Biligdin ururmen sözümke ula

Atabet'ül-Hakâyık(81)

(Bilgiden sözüme temel atarım.)

Edib Ahmed, bilgisiz insanın doğru sözden anlamayacağını düşünür. Ona göre bilgisiz insana nasihat vermeye çalışmak faydasızdır. Cahillik, yıkamakla temizlenmeyecek bir kirdir:

Biligsizge hak söz tatıgsız erür
Angar pend nasihat asıgsız erür

Ne türlüg arıgsız arır yumakın
Cahil yup arımaz arıgsız erür

Atabet'ül-Hakâyık(105-108)

(Bilgisize doğru söz tatsız gelir, ona öğüt ve nasihat faydasızdır; nice kirli şeyler yıkamakla temizlenir fakat cahillik yıkamakla temizlenmeyen bir kirdir.)

Edip Ahmed'e göre, bilgili insan ancak lüzumlu sözler söyler. Bilgili insan gereksiz sözleri, gömerek gizler. Bilgisiz insan ise sözü anlamadan söyler ve dili yüzünden başı dertten kurtulmaz:

Biliglig kereklig sözüg sözleyür
Kereksiz sözini kömüp kizleyür
Biligsiz ne aysa ayur ukmadın
Anın öz tili öz başını yiyür

Atabet'ül-Hakâyık(117-120)

(Bilgili ancak lüzumlu sözü söyler; lüzumsuz sözü gömerek, gizler; bilgisiz ne söylese, anlamadan söyler, onun kendi dili kendi başını yer.)

Edip Ahmed, dili muhafaza etmenin gerekli olduğunu düşünür. Eserin "Dilin Muhafazası Hakkında" adlı bölümünde bu düşüncelerini dile getirir. Ona göre dil, muhafaza edilmelidir. Yoksa sebep olacağı zararlar insanı derinden etkiler:

Eşitgil biliglignegü tip ayur
Edebler başı til küdezmek tiyür

Tiling bekte turgıl tişing sınmasun
Kalı çıksa bektin tişingni siyur

Atabet'ül-Hakâyık(129-132)

(Dinle bilgili ne diyor: Edeplerin başı dili gözetmektir; dilini muhafaza altında tut, dişin kırılmasın; eğer muhafaza altından çıkarsa, dişini kırar.)

"Dilin Muhafazası Hakkında" adlı bölümde Edip Ahmed, düşünerek konuşmanın önemini belirtir. Ona göre; çok konuşan ve gevezelik eden kişi karşı konulmaz bir düşman gibidir. İnsan sözüne sahip çıkmalıdır; yoksa dilin başıboşluğu bir gün başına bela getirebilir:

Sanıp sözlegen er sözi söz sağı
Öküş yangşağan til unulmaz yağı
Sözüng boşlag idma yığa tut tilirng
Yeter başka bir kün bu til boşlagı,

Atabet'ül-Hakâyık(133-136)

(Düşünerek konuşan adamın sözü, sözün iyisidir; çok gevezelik eden dil, karşı konulmaz bir düşmandır. Sözünü başıboş bırakma; dilini sıkı tut; dilin başıboşluğu bir gün başa bela olur.)

Edip Ahmed' e göre; dilini muhafaza etmeyenin başına türlü belalar gelir. Sefih insanların düşmanı kendi dilleridir. Birçok insanın kanı dili yüzünden dökülmüştür. Dilini muhafaza etmeyenlerden pişman olan çoktur:

Sefih er tili öz başı duşmanı
Tilindin töküldi telim er kanı
Öküş sözlegende öküngen telim
Tilin beklegende ökünmiş kanı

Atabet'ül-Hakâyık(141-144)

(Sefih adamın dili kendi başının düşmanıdır; birçok adamların kanı dilleri yüzünden döküldü. Çok konuşanlar arasında pişman olan çoktur, dilini muhafaza altında bulunduranlardan pişman olan kim var?)

Edip Ahmed de Yusuf Has Hâcib gibi dil yarasının geçmeyeceğini söyler. Edîp Ahmed göre; insan dil ile kızdırılmamalıdır. Çünkü ok yarası kapanır; fakat dil yarası kapanmaz:

Öçüktürme emi tilin bil bu til
Başıktursa bütmez büter ok başı

Atabet'ül-Hakâyık(139-140)

(İnsanı dil ile kızdırma; bil ki, ok yarası kapanır, fakat dilin açtığı yara kapanmaz)

Edip Ahmed'e göre mürüvvet sahibi olmak için doğru sözlü olunmalıdır ve gevezelik yapılmamalıdır. Yalan söyleyen ve gevezelik eden kişi insaniyetten uzaktır. Kişinin ağzının süsü doğru sözdür. İnsan dilini muhafaza edip gevezelikten kaçınmalıdır. Dilin muhafazası konusunda Edîp Ahmed, sözüne inandırıcılık katmak için Hz. Peygamber'in bir sözünü hatırlatır: *"İnsanı yüzü koyun ateşe atan dildir."* :

İki neng birikse bir erde kah
Bükendi ol erke mürüvvet yolı
Bir ol yarngşar erse kereksiz sözüg
İkinç yalgan erse ol ernirng tili
Ağız til bezeki köni söz turur
Köni sözle sözni tilingni beze
Küdezgil tilingni kel az kıl sözüng
Küdezilse bu til küdezlür özürng
Resul erni otka yüzin atguçı
Til ol tidi yıg til yul ottın yüzüng
Atabet ül- Hakâyık(149-160)

(Eğer bir insan da şu iki şey birleşirse, o insana mürüvvet yolu kapanmıştır: Bunlardan biri, lüzumsuz yere gevezelik etmek, ikincisi ise, yalan söylemektir. Yalan söyleyen adamdan uzak dur, kaç; sen ömrünü doğruluk ile geçir. Ağzın ve dilin ziyneti doğru sözdür; sözü doğru söyle, dilini süsle. Dilini sıkı tut, gel, sözünü kısa kes; dil korunursa, kendin korunmuş olursun; resul: "İnsanı yüzükoyun ateşe atan dildir."dedi; dilini sıkı tut, yüzünü ateşten kurtar.)

Edip Ahmed eserinde doğru söz ile yalan sözü karşılaştırır. Doğru söz, bal; yalan söz, soğan gibidir. Kişi soğan yiyip ağzını acılaştıracağına bal yiyip ağzını tatlandırmalıdır. Yalan söz, hastalık; doğru söz, şifa gibidir. Edîp Ahmed, bu düşüncesini eskilerin de böyle dediğini söyleyerek kuvvetlendirir:

Köni söz 'asel teg bu yalgan basal
Basal yip açıtma ağız yi 'asel

Bu yalgan söz iğ teg koni söz şifa
Bu bir söz ozakı urulmış mesel

Atabet'ül-Hakâyık(161-164)

(Doğru söz, bal ve yalan söz, soğan gibidir; soğan yiyip, ağzı adlandırma; bal ye. Yalan söz, hastalık ve doğru söz, şifa gibidir; bu söz eskiden söylenmiş bir meseldir.)

2.4.Dîvân-ı Hikmet'te Söz:

Ahmet Yesevî'nin yazdığı dinî ve tasavvufî içerikli şiirlere "hikmet", bu şiirlerin toplandığı kitaplara ise "Dîvân- Hikmet" adı verilmektedir. 12. yüzyıla ait olduğu düşünülen hikmetler, Karahanlı Türkçesi ile yazılmışlardır.[63]

Ahmet Yesevî hikmetlerinde sözü, eserinin dinî- tasavvufî yapısına uygun ele almıştır. Tasavvufta önemli bir yere sahip olan nasihat, sohbet, zikir ve dünyanın faniliği söz ile ilişkili olarak ele alınmıştır.

Ahmet Yesevî hikmetlerinden birinde, tasavvuftaki 'insanın kendi nefsine nasihatçi olması' anlayışını anlatır. Ona göre âşık, önce kendine nâsih olmalıdır. Cahillere ne kadar söz anlatılırsa anlatılsın, kabul etmezler:[64]

kul hâ akmede-nâsih bolsang özüngge bol
âşık bolsang cândın kiçip bir yolı öl

nâdânlarğa aytsang süzüng kılmaz kabûl
muhkem bolup bir astığa kirdim muna

Dîvân-ı Hikmet(10/12)

Ahmet Yesevî, söz ile bağlantılı olarak dervişlerin sohbetlerinden bahseder. *"Görüşüp, konuşma"*[65] anlamındaki sohbete ilk sûfiler büyük önem verir,

---

[63] A. Bican Ercilasun "ve diğerleri",**a.g.e.** c.1, s.165.
[64] Hikmetler ve açıklamaları "A. Bican Ercilasun "ve diğerleri",**a.g.e.** c.1, s.168-179"adlı eserden hikmet ve beyit numaraları verilerek alınmıştır.
[65] Pala, **a.g.e.**, s.356.

tasavvufî bilgileri ehil ve hevesli gördükleri muhiplerine özel sohbetlerinde aktarırlardı.[66]

Ahmet Yesevî de dervişlerin sohbetinin önemini belirtir ve dervişlerin sohbetlerini över. Dervişlerin sohbetinde erenler cemâl görürler. Bu sohbetlerin yapıldığı meclislere nur yağar. İnsanın içindeki kibir, haset gibi kötü duyguların yerine güzel mânâlar dolar. Böyle sohbet meclislerinde dervişler Hakk'ı görürler:

irenler cemâl körer dervîşler sohbetinde
yârânlar meclisinde nûr yağar sohbetinde
Dîvân-ı Hikmet(54/1)

kibr ü hasedler ölür, içige manâ tolar
köz açıp haknı körer dervîşler sohbetinde
Dîvân-ı Hikmet(54/6)

Ahmet Yesevî, tasavvufta önemli bir yere sahip olan ve *"Allah kelimesini veya 'lâilahe illâllah' cümlesini söylemek ve tekrarlamak"*[67]anlamındaki zikirden övgü ile bahseder. Ona göre, seher vaktinde Allah'ı anmak ve onu zikretmek baldan daha tatlıdır:

Ne hoş tatlık hû yâdı seher vaktı bolganda
Baldın süçük hû atı seher vaktı bolganda
Dîvân-ı Hikmet(50/1)

Ahmet Yesevî, âşıkların vasıflarını anlatırken onların zikir ehli olmalarından da bahseder. Ona göre tasavvuf yolundaki gerçek âşık, Allah aşkı ile gönlünü parçalayan, inleyen ve zikredip kendini temizleyen kişidir:

---

[66] Uludağ **a.g.e.**, s.475.
[67]Pala, **a.g.e.**, s.588.

Yol üstide hâk bolğan sîneleri çâk bolğan
Zikrin aytıp pâk bolğan, nâlân bolğan âşıklar
Dîvân-ı Hikmet(64/4)

Tasavvufta üzerinde durulan temel düşüncelerden biri, dünyanın geçici olmasıdır. Ahmet Yesevî, dünyaya talip olanları eleştirdiği bir hikmetinde, dünyaya talip olanların davalarının batıl, sözlerinin yalan olduğunu belirtir:

Bu dünyâda tabîb min dip da'vâ kılgan
Da'vâları bâtıl irür sözü yalgan
Halayıklar illetige dârî kılgan
Ecel kilse dârûsını bilmes imiş
Dîvân-ı Hikmet(35/9)

2.5.Kitâb-ı Dede Korkut' ta Söz:

"Türk kültür dünyasının en önemli, en değerli ve başta gelen şaheseri hiç şüphesiz Dede Korkut Kitabı'dır."[68]

Dede Korkut Kitabı'nda manzum parçalardan önce söz ya da şiir söylemek anlamında "soylamak" şeklinde bir kullanım bulunmaktadır. Hikâyelerdeki konuşmaların manzum şekilde söylenmesi ve bu manzum parçalara "soylama" adı verilmesi Dede Korkut Kitabı'nda söz söylemenin önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun dışında Dede Korkut Kitabı'nda sözün farklı kullanımları mevcuttur.

Söz kelimesi, Dede Korkut Kitabı'nda birçok yerde özellikle manzum bölümlerde *"Ünüm añla menüm sözüm dinle…"* şeklinde geçmektedir. Söz kelimesinin şiirle eşdeğerde olduğu anlaşılmaktadır.

[68] Güzel-Torun, **a.g.e.**, s.96.

Dede Korkut Kitabı'nda Korkut Ata'nın tanıtıldığı bölümde, söz emir(buyruk) anlamında kullanılmıştır. Bu bölümde, Oğuz kavminin Korkut Ata'nın sözlerini yerine getirmesinden ve yaptıklarından bahsedilmektedir:[69]

"Korkut Ata Oğuz kavmınuñ müşkilini hall ider-idi. Her ne iş olsa korkut Ataya tanışmayınca işlemezler-idi. Her ne ki buyursa kabul iderler-idi. Sözin tutup tamam iderler-idi."

Dede Korkut Kitabı'nda, Dirse Han, çocuğu olmadığı için Bayındır Han tarafından kara otağa buyur edilir. Dirse Han, bu duruma içerler, çocuğunun olmamasından hanımı sorumlu tutar ve ona bir şiir söyler. Bu şiir acı sözlerle doludur bu yüzden hanımı ona: *"Hay Dirse Han, bañа kazab itme, incinüp acı sözler söyleme."* şeklinde cevap verir. Dirse Han'ın kendini şiirle ifade etmesi söze verilen değeri gösterir niteliktedir.

Dede Korkut Kitabı'nda, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul'un anlatıldığı bölümde, düşünülmeden söylenen bir sözün nelere mâl olduğu anlatılır. Bu bölümde Deli Dumrul'un Azrail'e meydan okuması sırasında sarf ettiği sözleri Allah'ın beğenmediği ifade edilir:

"Hak Ta'âlaya Dumruluñ sözi hoş gelmedi."

Allah, Azrail'e Deli Dumrul'un canını almasını emreder. Son anda dua ederek yalvaran Deli Dumrul'a yerine bir can bulması şartıyla canının bağışlanacağı söylenir. Can istemek için babasına gelen Deli Dumrul, yaptıklarını anlatırken küfür söz söylediğini itiraf eder:

"Ağ sakallu âzizi 'izelü canum baba
Bilür-misin neler oldı
Küfür söz söyledim
Hak Ta'âlaya hoş gelmedi"

---

[69] Dede Korkut Kitabı'ndan verilen metinler "Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı I**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994" adlı eserden alınmıştır.

2.6.Muhakemet-ül Lûgateyn'de Söz:

15. yüzyılda Çağatay edebiyatının büyük şâiri Ali Şir Nevâyi'nin tarafından Farsça ile Türkçenin dil özellikleri bakımından karşılaştırarak, Türkçenin kelime hazinesinin zenginliğini ve anlam inceliklerini ifade yönünden Farsçaya olan üstünlüğünü savunduğu eseridir.[70]

Nevâyi, eserinin başında insanın diğer yaratılanlardan üstün olmasının nedeninin kendisine Allah tarafından verilen söz ve dil şerefi olduğunu belirtir. Allah söz[71] ile varlıkları yaratmaya başlamıştır ve insanı söz ile diğer varlıklardan üstün kılmıştır:[72]

Ey söz bile klıgan aferiyniş âgaz
İnsanı arada eylegen mahrem-i raz
Çün künfeyekûn safhasıga boldı tıraz
Kılgan anı nutkıyle barıdın mümtaz
Muhakemet'ülLügâteyn (55)

Nevâyi, eserinin giriş bölümünde kendisini söz söyleyenlerin en üstünü, söz incilerinin hazinesinin emin kişisi, şiir bahçesinin şakrak bülbülü olarak tarif ettikten sonra sözün ne olduğunu tanımlar. Ona göre söz, bir incidir ki, onun denizi gönüldür ve gönül bütün anlamları kendisinde toplayan bir şeydir:

"Tekellüm ehli harmeniniğ hoşeyçini ve söz dürr-i semîni mahzenininğ emîni ve nazım gülistanının andelib-i nagmeserayı ya'nî Ali Siyr-ül mutahallis bin Nevâî- gefere zünûbehu ve setere uyûbehu- mundak arz kılur kim: söz dürridür kim anıng deryası köngüldür ve köngül mazharidur kim camii-i maân-i cüz-ü küldür."

Muhakemet'ülLügâteyn (58)

---

[70] Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, Akçağ Yay.,1999, s.101.
[71] Allah'ın 'kün'(ol) emri; Yâsin, 36/12: "Onun emri bir şeyi murad edince ona sadece ol demektir, o oluverir."
[72] Muhakemet-ül Lügâteyn'den alınan kısımlar " İshak Refet Işıtman, **Muhakemat'ül Lügâteyn**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.,1941" adlı eserden sayfa numaraları verilerek alınmıştır.

Sözü inciye benzeten Nevâyi, sözün de inci gibi çeşitli kıymet derecelerine sahip olduğunu belirtir. İnsanlar sözün derecelerini belirtmekten acizdirler. Ona göre sözün iyisi olduğu gibi kötüsü de vardır. İyi sözler, ölüleri diriltir; kötü sözler, yaşamakta olanları öldürür:

Söz gevherdür ki rütbesininğ
Şerhidedür ehl-i nutk aciz
Andın ki irür hasis mühlik
Körküzgüce dür masiyh-i mu'ciz

Muhakemet'l Lügâteyn (59)

Nevâyi'ye göre sözde asıl olan anlamdır ve söze anlam veren ise insandır. Diğer bütün varlıklar içinde, insan anlayan ve konuşan tek varlıktır:

"Amma çün elfaz-u ibaredın murad ma'nadur ve mezkûr mahlukadin maksud insandur ve ol mazhar- maâni- vü beyan; söz anınğ sözindadur ve tekellüm anıng kelâmida barur"

Muhakemet'l Lügâteyn (60)

Nevâyi, sözün dil ile anlatıldığı belirtikten sonra dillerin en seçkininin, Allah'ın kitabı, Kur'an'ın bu dille indirilmesinden dolayı, Arapça olduğunu söyler. Ona göre Arapçadan sonra Türk, Fars ve Hint dilleri gelir:

"Barçasıdın Arap tili fasahat âyini bile mümtaz ve belâgat tezyini bile mucizetırazdur kim hiç kim hiç tekellüm ehlinin bunda davası yoktur…"

Muhakemet'l Lügâteyn (60)

"…Mundın sonra üç nevi tildur kim asıl ve muteberdür ve o tiler ibareti gevheri bile kailininğ edâsıga ziver ve her kaysınınğ fürûi begayet köptür."

Muhakemet'l Lügâteyn (61)

Nevâyi, bahsettiği dört dil arasından Arapçayı Kur'an'ın dili olduğu için, Hint dilini de çok basit ve geri gördüğü için değerlendirmez. Türk dili ile Farsçayı karşılaştırır. Türkçenin çeşitli yönlerden Farsçadan üstün olduğunu ortaya koyar. Ona göre sözü anlamlandırma işinde Türk, Fars'ı geride bırakır. Nevâyi, buna delil olarak Farsların okur-yazarlarının Türklerden fazla olmasına rağmen Türklerin hepsinin Fars dilini konuşmakta ve bu dili kullanmakta uzluk göstermesini gösterir. Hâlbuki Farslardan hiç kimse Türkçe konuşamamaktadır:

"... elfâz u ibaret vazı kılurda Türk Sartka fâik kilibdür."

"...Sart arasıda ehl-i tab-u daniş ve zümre-i ilm-ü zihn ü bîniş köprekdur. Türk ilida eclâf u sâde il Sartın ziyadedur; amma Türkninğ ulugdın kiçikiğe diğinçe ve nökerdin bikige diğinçe Sart tilidin behremend durla; ancak kim öz hod ahvaliga köre ayta alurla; belki ba'zı fasahat u belagat bile hem tekellüm kılurlar. Hatta Türk şuarası kim Farisî til bile rengin eş'ar ve şîrîn güftar zahir kılurlar. Amma Sart ulısınnınğ erazilidin eşrafıgaça ve âmîsidin dânişmendigaça hiç kaysı Türk tili bile tekellüm kılamaslar."

Muhakemet'l Lügâteyn (62)

Nevâyi, Türkçenin derin ve yüksek konuların anlatımında Farsçadan ileri olduğunu kanıtlamak için yüz tane kelimeyi delil olarak verir ve bu kelimelerin taşıdığı anlam inceliklerinin Farsçada bulunmadığını söyler.

Nevâyi, eserinin bundan sonraki bölümlerinde Türkçenin Farsçadan üstünlüğü çeşitli kelimelerden örnekler vererek beyitler üzerinde ispatlar. Nevâyi, "*sıpkaray*" sözcüğünün içinde geçtiği bir beyit vererek Farsçada bu sözcüğün anlamını verecek bir kelime olmadığını söyler:

Sâkıya tut bâdekim bir lahza özimdin baray
Şart bu kim her niyçe tutsanğ lebâleb sıpkaray

"Âyâ bu sıpkaray lafzı mazmûnıga bitigende Farisî ni ilaç kılgaylar?"

Muhakemet'l Lügâteyn (66)

3.Dinî- Tasavvufî Türk Edebiyatında Söz:

Dinî- Tasavvufî Türk Edebiyatı hem yüksek zümreye hem de halk kesimine hitap etmeyi amaçlayan bir edebiyat şubesidir. *"Dinî- Tasavvufî Türk Edebiyatı, Halk Edebiyatı ile Klâsik Edebiyat arasında bir geçiş, köprü edebiyattır.*"[73]

Orta Asya'dan gelen dervişlerin öncülük ederek teşekkül ettirdikleri Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatında söz, bu edebiyat şubesinin özelliklerine uygun biçimde kullanılmıştır. Sözün kullanımlarını bazı başlıklar altında ele alacağız.

3.1.Söz-Allah:

Kur'an, Tanrı'nın elçisine tebliğ ettiği sözüdür.[74] Kur'an'da bir takım emir ve yasaklar bulunur. Müslümanlar bu emir ve yasaklara uymakla mükelleftir. İslâmı tebliğ etmeyi kendine vazife edinen Yunus Emre, Divânındaki bazı beyitlerde sözü Allah'ın sözü ya da emirleri olarak alımıştır. Yunus Emre, Müslüman olmanın şartının Hak sözünü tutmaktan, Onun emirlerine uymaktan geçtiğini belirtmektedir:[75]

Dimesün kim müselmânam Çalap emrine fermanam
Dutmazısa Hak sözini fâyide yok dînden ana
Yunus Emre Divânı(11/3)

Yunus Emre'ye göre Hak sözünü herkesin duyamaz Allah'ın emirlerine karşı olan kişilere Allah'ın sözünü söylemenin anlamı yoktur. Böyle kişilere söylenecek sözler zayi olur:

Ol kişi kim sagır durur söyleme Hak sözin ana
Ger dirisen zâyi' olur nasîb yokdur sözden ana
Yunus Emre Divânı (11/6)

---

[73] Güzel- Torun, **a.g.e.** , s.280.
[74] Hakkâ 69/40.
[75] Yunus Emre'den alınan beyitler, "Mustafa Tatçı,**Yunus Emre Dîvanı II., Tenkitli Metin**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay.1990" adlı eserden şiir ve beyit numaraları verilerek alınmıştır.

3.1.1.Sözün Kaynağı:

Dinî-Tasavvufî Edebiyatta sözün kaynağı şâirin kendisi değildir. Şâir, sözlerini kendisine söyletenin Allah olduğunu bilir ve bunu ifade eder. İlham, söz söylemede önemli bir yere sahiptir. Allah'ın yardımı olmadan söylenen şiire kimse itibar etmez. Sözlerin mânâları Kur'an'daki sözlerden farklı değildir. Bazı şiirler ise Kur'an'dan ilham alınmıştır.

Yunus Emre, sözün kaynağını açıklar. Ona göre söz, hiçbir yerden değil, yaratıcının sâdâsından gelmektedir. Yunus Emre sözlerini kendi ilmi ile kazanmış değildir. Onun sözlerinin kaynağını Allah'ın ilhamı oluşturmaktadır:

Söz karadan akdan degül yazup okımakdan degül
Bu yüriyen halkdan degül Hâlik avâzından gelür
Yunus Emre Divânı (42/3)

Bir başka beyitte Yunus Emre, yine sözlerinin kendinin olmadığını itiraf eder. Sözün kaynağının ne olduğunu bilemeyen kişiler, sözün kaynağını şâir zanneder:

İy sözlerin aslın bilen gel di bu söz kandan gelir
Söz aslını anlamayan sanur bu söz benden gelür
Yunus Emre Divânı (42/1)

Mevlâna'ya göre de sözün kaynağı Allah'tır. Mevlâna mesnevisinin "Mesnevi'yi nazmedenin özrü ve Tanrı'dan yardım istemesi" adlı bölümde içindeki mânâları doğacak çocuğun oynaması gibi oynayan Tanrı'dan eserinin tamamlanması için yardım ister. Mevlana'ya göre ona bu eseri yazma iştiyakını veren Allah'tır. Mevlâna, Tanrı'dan bu eserin tamamlanmasını niyaz eder. Ondan kolaylık ve muvaffakiyet ister. Tanrının lütfu ve inayeti olmadan meydana getirilen şiire kimsenin itibar etmeyeceğini söyler:

"Sen olmadıkça, senin inayetin lütfetmedikçe gece gündüz nazım ve kafiyenin ne değeri olabilir, bu çeşit meydana gelen şiire kim bakar ki?"[76]

Hacı Bektaş Velî, Makalat'ın nazmedilme sebebini anlattığı bölümde, kendi sözlerinin yani nazmının özelliklerinden bahsetmektedir. Bu bölümde de Tanrı'nın ilhamının şiire tesiri görülmektedir. Hacı Bektaş Velî'nin sözleri Peygamberlerin getirdiğinden başka bir şey değildir. Onun sözleri gül bahçesinde taze bir güldür. Gül bahçesinden kastedilen gökten inen sözleri anlatan diğer sözlerdir: [77]

Şu söz kim ma'nîden taşra değüldür
Gülistan içre ol bir taze güldür

Mânâsına ve aslına yani, kutsal kitaplara uygun olmayan sözler saçma sapan sözlerdir. Bu sözlerin aslı bilinmez:[78]

Velî sol sözde kim ma'nî bulunmaz
Hemân bir herzedür aslı bilinmez

Hacı Bektaş Velî'ye göre sözü gönle koyan Allah'tır. Allah bu sözleri onun gönlüne ilham etmiştir. Ancak Allah'ın dilemesi ile sözler dilde zahir olabilir:[79]

Anı Hakk derc ider bir bir gönilde
Pes andan zahir olur ol bu dilde

Hacı Bektaş Velî, "Der beyân- medh-i kitâb" bölümünde sözlerini sekiz bölümde aslına uygun olarak bitirdiği için hamd eder. Burada sözün aslına uygun yani peygamberlerin getirdikleri mânâlara uygun olmasının hamd edilecek bir durum olduğu ortaya çıkar:[80]

---

[76]Veled İzbudak, **Mesnevi**, c.3, İstanbul, Milli Eğitim Banklığı Yay., 2001,s. 120
[77] Abdurrahman Güzel, **Hacı Bektaş Velî ve Makalat**, Ankara, Akçağ Yay.2002, s.292
[78] **a.g.e.**, s.293.
[79] **a.g.e.**, 2002, s.293.
[80] **a.g.e.**, s.341.

Sözi soyladım aslınca tamâmat
Çû kıldum heşt bâb el- hamdü li'llâh

Âşık Paşa, Garib-nâme adlı eserinin kaza ve kaderin Allah'tan geldiğini ve felekten geçerek nasıl ortaya çıktığını anlattığı bölümde, sözün ne olduğunu, nereden geldiğini, nereye gittiğini, ulaştığı yerlerde ne yaptığını, nasıl tesir gösterdiğini anlatır.

Bu bölümde sözün kaynağının ne olduğu açıkça belirtilmiştir. Âşık Paşa'ya göre gözün baktığı hâlde, asla göremediği söz; dokuz kat gökten iner. Buradan sözün kaynağının ilahî olduğu ortaya çıkar: [81]

Nuh felekden nice iner uşbu söz
Kim bakup hergiz göremez anı göz

Âşık Paşa'ya göre söz, çok ulvî bir yerden geldiği için o yüce yerlerden bu aşağılara inince, yönünü bin defa o geldiği yüksek âleme tutar. Âşık Paşa burada söze bir şahsiyet verip, onun geldiği yere özlem duyduğunu söyler. Bir sonraki beyitte ise mânânın niçin yönünü ulvî yerlere çevirdiğini açıklamaktadır. Mânâ, oradan inip de bu yıkık ve ören yerde vücut bulup eğlenmek istemez. Söz ne kadar bu âleme gelmek istemese, suret içine girmek istemese de Allah'ın emrine uymak zorundadır. Burada da sözün kaynağının ilahî olduğu vurgulanmaktadır. İlâhî emir sözü indirerek, varlık verip, kâğıt üzerinde yerleştirir:[82]

Tâ inince 'ulviden bu süfliye
Yönini bin kez dutar ol 'ulviye

Ya'ni ma'ni suret olmak dilemez
İnüp andan bu harabı iylemez

---

[81] Kemal Yavuz, **Âşık Paşa Garib-nâme II**, İstanbul, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000 s.527.
[82]Yavuz, **a.g.e**. s.527.

İlla ol hükm-i İlâhi indürür
Suret eylep kâğıt üzre kondurur

Gaybî Sun‘ullah da kendi sözlerinin Hak sözü olduğunu söyler. Ona göre; onun sözlerinin Hak sözü olduğunu herkes anlayamaz. Onun sözlerinin kaynağı Kur’an olduğu için her zaman her yerde söylediği sözler Kur’an ayetleri gibidir.:[83]

Gaybî senün sözlerin Hak sözidür bilene
Her demde her kelâmun âyet-i Kur’an didiler

Pir Sultan Abdal’ın da sözlerinin kaynağı Hak’tır. Tarikat adâbını anlattığı bir şiirinde Pir Sultan Abdal, sözlerini Tanrı’nın ona lütfettiğini belirtir.[84]

Uyandım gafletten açtım gözümü
Erenler pâyına sürdüm yüzümü
Hak buyurdu ben söyledim sözümü
Gizlice sırlara boyan dediler

3.2.Söz-Peygamber:

Hacı Bektaş Velî, “Malalât” adlı eserinin ‘Kitab-ı Bahr’ül Hakâyık’ta’ ‘Der Na’t- Resûlü’llah sallâ’lâhi’ ve selem’ adlı Hz. Muhammet’in methedildiği bölümde, Peygamberin sözünün Kur’an yani, Allah kelamı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Peygamberin isimlerinden biri olan Mustafa ismi zikredilerek onun seçilmiş, ıstıfâ edilmiş olduğu dile getirilmiştir: [85]

Muhammed huccet-i Hakk’dur Hüdâ’dan
Muhammed sözü Ku’ran Mustafâ’dur

Muhammed menbıt-ı Ruhu’l emîn’dür
Muhammed sözi Ku’an Mustafa’dur

---

[83] Mustafa Güneş- Kadir Güler, **Kütahyalı Gaybi Sun’ullah ve Şiirleri**, Kütahya, 2003, s.151.
[84]Cahit Öztelli, **Pir Sultan Abdal ve Bütün Şiirleri**, İstanbul, Özgür Yay. 2004 s.68.
[85] Güzel, **a.g.e.**, s.288.

3.3.Söz- Şeyh(Pîr-Eren- Mürşit- Ârif)

Şeyh, taliplere rehberlik etmek ve onları irşât etmek ehliyetine ve liyâkatine sahip olan insan-ı kâmil, rehber, delil, mürşittir.[86] Tasavvufta mürit şeyhe büyük bir sevgi ile bağlıdır. Bunun için de şeyhin sözleri çok değerlidir. Pîr Sultan Abdal, Alevî dedesine ve onun sözlerine olan bağlılığını şöyle dile getirir:[87]

Dedemin sözlerini red edemem
Kovsa dövse bırakıp da gidemem
Bu gün bırakıp da yarın edemem
Dedem, beni talip alsan olmaz mı?

Pîr Sultan Abdal'a göre mürşit bir yol göstericidir. Dervişin elinden tutar, ona yol gösterir, öğüt verir. Mürşidin sözlerini dinlemeyen ayıplanır ve yolda kalır:[88]

Tabiî, ol nutku Kur'anda bula
Mürşid gelip bizim kalbimiz yuya
Öğüt dinlemez isen kalırsın tana
Mürşide telsi ol yolda kalırsın

Gaybî Sun'ullah, ehl-i vahdetin özelliklerini anlattığı bir şiirinde ehl-i vahdetin yüzünü görenlerin ve onların sözlerini işitenlerin, Hakkın dergâhında affedileceğini söyler: [89]

Bunlarun yüzin görüp sözin işiden cân ile
Gaybîyâ dergâh-ı Hakda şüphesiz mağfûr olur

3.4. Sözün Tesiri:

Yunus Emre'ye göre söz, insanı hem aziz edecek hem de zelil edecek kadar kuvvetlidir. Bunun için insan söylediği sözlere dikkat etmelidir. Yunus Emre bir

---

[86] Uludağ, **a.g.e.**,s.496.
[87] Öztelli,**a.g.e.**, s.155.
[88] Öztelli,**a.g.e.**, s.158.
[89] Güneş- Güler, **a.g.e.**, s.121.

şiirinde sözün tesirini anlatır. Ona göre söz, insanın gönlünü mutlu edebileceği gibi insanın bildiği, tanıdığı kişiyi ona yabancı kılabilir. Nitekim insan dostunun bir kötü sözü ile ona düşman ve yabancı olabilir. İnsan, söz ile hem hor görülebilir hem de aziz olabilir:

Söz var kılur gönülü şad söz var kılur bilişi yad
Eger horluk eger 'izzet her kişiye sözden gelür
Yunus Emre Divânı(42/2)

Yunus Emre, sözün önemini, değerini, tesirini müstakil bir şiirle anlatmıştır. Mânâlı sözü bilen kişinin yüzünü bir söz ak eder. Sözü düşünerek söyleyen kişinin işi sağlam olur. Sözü bin düşünüp bir söylemek gerektir:

Keleci bilen kişinün yüzini ağ ide birsöz
Sözi bişirüp diyenün işini sağ ide bir söz
Yunus Emre Divânı (102/1)

Yunus Emre'ye göre söz o kadar tesirlidir ki savaşları sona erdirebilir ya da insanın canına mâl olabilir. Yerinde söylenen bir söz, zehirli bir yemeği leziz hale getirebilir. Devletlerarası münasebetlerde yerinde söylenmemiş bir söz, savaşlara neden olabilir:

Söz ola kese savaşı söz ola bitüre başı
Söz ola agulu aşı balıla yağ ide bir söz
Yunus Emre Divânı (102/2)

Yunus Emre'ye göre insan, çok düşünüp az söylemelidir. İnsan sözlerini pişirerek söylemelidir. Her aklına geleni söyleyen kişinin yapacağı işin içinden çıkması mümkün olmayabilir. Bu yüzden insan sözlerinden işe yaramayacak olanları ayırmalıdır. Söz, akıl süzgecinden mutlaka geçirilmeli ve zamansız bir söz söylenmemelidir:

Kelecilerim bişürgil yaramazunı şeşürgil
Sözün usıla düşürgil dimegil çağ ide bir söz
Yunus Emre Divânı (102/3)

Yunus Emre, devrin hükümdarına nasihatte bulunur ve hükümdardan vereceği nasihati dinlemesini ister. Yunus Emre hükümdara, bir sözün binlerce mücevheri ve binlerce dinarı değersiz hale getirebileceğini belirterek devletin başında olan kişinin söz söylemede daha dikkatli olması gerektiğini söyler:

Gel âhî iy şehriyârı sözümüzi dinle bari
Hezâr gevher ü dinârı kara toprag ide bir söz
Yunus Emre Divânı (102/4)

Yunus Emre, bir söz ile insanın cennetten uzaklaşıp cehenneme girebileceğini söyler. Nitekim Allah'a şirki ifade eden bir söz insanı cehenneme götürebilir. Kişi sözün demini bilmeli ve ona göre konuşmalıdır. Kem sözleri söylemekten kaçınmalıdır. Çünkü bir söz bu dünya cehennemini, cennetin sekiz katına çevirebilir:

Kişi bile söz demini dimeye sözün kemini
Bu cihan cehennemini sekiz uçmag ide bir söz
Yunus Emre Divânı (102/5)

Pir Sultan Abdal da kem söz söylemede Yunus ile aynı sözleri söyler. Kem söz sahibine zarar verir. Muhabbetten bal akarken, kem söz söylemek mümine yakışmaz:[90]

Mü'min olan (yola) yarar
Münafık dergâhta n'arar
Kem söz, sahibine zarar
Muhabbetten bal akıyor

[90]Öztelli, **a.g.e.**, s.167.

Yunus Emre'ye göre; söz, sahibinin canına kastedecek kadar tesirlidir. Doğru yoldan ayrılmamayı ve bilgiden gafil olmamayı tavsiye eden Yunus Emre, bir sözün cana yanık yarası açabileceğini belirterek, dile sahip olunması gerektiğini belirtir. Dil doğru kullanılmaz ise sahibine zarar verebilir, onun canına kastedebilir:

Yüri yüri yolunıla gafil olma bilünile
Key sakın key dilünile canına dağ ide bir söz
Yunus Emre Divânı (102/6)

Yunus Emre, sözün usulüne uygun söylemek gerektiğini anlatır. Çünkü Allah'ın katından bir söz onu uzaklaştırabilir. Nitekim şirk ifade eden bir söz, insanı Allah katından uzaklaştırır:

Yûnus imdi söz yatından söyle sözi gâyetinden
Key sakın o şeh katından seni ırag ide bir söz
Yunus Emre Divânı (102/7)

3.5. Doğru Söz:

İslâm dininde doğru sözlü olmak çok önemlidir. Kur'an'da müminlere doğru sözlü olmaları ve yalan sözden kaçınmaları emredilmektedir.[91]

İslam dinine göre yalan söz söylemenin ahirette cezası vardır. Ömrü boyunca İslâmî esaslara bağlı olarak yaşan Yunus Emre, sözü doğru söylemenin Allah'ın bir emri olduğunu, yalan söz söyleyenlerin ahirette utanacağını belirtir:

Sözi togrı diyene Kuli'l Hak didi Çalap
Bundan yalan söyleyen yarın utanasıdur
Yunus Emre Divânı (29/3)

[91] Nisâ-9;Ahzâb-71; Hac-30.

Pir Sultan Abdal, Alevî-Bektaşi inanışlarını ele aldığı şiirlerinden birinde sözlerinin doğru olduğuna yemin eder:[92]

Pir Sultan Abdal'ım bu sözüm haktır
Vallahi sözümün hatası yoktur
Şimdiki sofunun Yezid'i çoktur
Ali'm ne yatarsın günlerin geldi

3.6.Özlü Söz:

Tasavvuf anlayışında sözü az söylemenin önemi büyüktür. Tasavvuftaki riyazetin bir bölümünü oluşturan az konuşmak[93] ârif için önemli bir fazilettir. Bundan dolayı tasavvuf ehli, az fakat özlü konuşmanın ehemmiyetini vurgulamışlardır. Yunus Emre, az fakat öz konuşmanın gönüldeki pasları yıkayacağı görüşündedir:[94]

Bu gönüller pâsını yuyuban gidermege
Şol sözi söylegil kim sözün hulâsasıdur
Yunus Emre Divânı (29/2)

Mevlâna, da sözü az söyleme konusunda Yunus'la aynı görüştedir. Mevlana, *"İşlerin hayırlısı, orta hallisidir"*[95] anlayışındadır. Sofîlerin bir şeyhin huzuruna gelerek, çok söz söyleyen bir sofîyi şikâyet etmelerini konu alan bir hikâyede Mevlâna, şeyhin dilinden yapılan işlerde itidalli olmayı tavsiye eder. Söz söylemede itidalli olmak önemlidir. Mevlâna aynı hikâyenin içinde Hz. Musa ile Hızır'ın arkadaşlıklarının bitmesinin sebebini Hz. Musa'nın çok konuşması olduğunu söyler. Buna göre Hızır, Musa'ya:"*Haydi, git… Sen çok söylüyorsun… Gayri ayrılık geldi, çattı!"* [96]der.

---

[92] Öztelli,**a.g.e.**,s.64.
[93] Güneş, **a.g.e.**,,s.95.
[94] Tatçı,**a.g.e.**, s.45.
[95] İzbudak, **a.g.e.**, s.268.
[96] **a.g.e.**, s.269.

Eşrefoğlu, ârif kişinin özelliklerini anlatırken onun az söz söyleme özelliğini dile getirir. Ârif olan kişi her sözü söylemez. Kendisine söylenen her söze cevap vermez.[97]

‘Ârifi gör değme sözi söylemez
Değme bin söze cevâbı bir dimez
Eşrefoğlu Rûmî Divânı (433/1)

3.7. Güzel Söz:

Şâirler kendi sözlerinin güzel olduğunu söylemekten çekinmezler. Şâirler kendi övgülerini mübâlağalı bir şekilde yaparlar.

Süleyman Çelebi Mevlid adlı eserinde Hz. Muhammed’i anlattığı sözlerini şekere benzeterek över. Ona göre bu şeker öyle lezzetli bir şekerdir ki bu sözlerin yanında şeker taş gibi kalır. Bu mânâlar şekerini yerseniz dünyada şeker, bu imiş dersiniz. Süleyman Çelebi şekerden tatlı bu sözleri söyleyerek papağana şeker yemeği ve bülbüle bu sözleri öğretmek istediğini söyler. Süleyman Çelebi, papağan da bülbül de bu sözleri beğensin Mustafa’nın doğumunu okusun, neşe içinde mest olarak şakısınlar ister:[98]

Fahriye Muhammedin(sav) mehdi
Öyle lezzetlü şekkerdür bu şeker
Kim bunun katına şeker bir hacer
Bu meâni şekkerin ger yiyeyiz
Dünyada şekker bu bu imiş diyesin
Tûtiye şeker yimek öğredeyim
Bülbüle bu sözü ta’lim edeyim
İkisi dahi bu sözi kılsun Güzîn
Mustafâ’nun Mevlidi’ni okısun
Şevk ile sermest oluban şakısun

[97] Eşrefoğlu’ndan alınan beyitler, “Mustafa Güneş, **Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı**, Ankara, 2000” adlı eserden şiir/beyit numaraları verilerek alınmıştır.
[98] Ahmed Aymutlu**, Süleyman Çelebi ve Mevlid**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1995, s.s..98-99

Eşrefoğlu Rûmî, sözlerinin remizlerle dolu olduğunu ancak ârif olanların onun sözlerini anlayabileceğini, bu remizleri fehm edebileceğini belirtir. Eşrefoğlu, bir âşıktır. Onun sözlerini sıradan insanların anlaması mümkün değildir. Eşrefoğlu burada hem sözlerini, övmekte hem de bir hakikati ifade etmektedir:

Eşrefoğlu Rûmî sözlerün senün mermûzdur
'Ârif olanlar bu remzi fehm ider işâreden
Eşrefoğlu Rûmî Divânı(92/10)

Bu Eşrefoğlı Rûmînün sözin 'ârif bilür 'ârif
Ne bilsün degme bir nâ-dân bu 'uşşâkun kelâmını
Eşrefoğlu Rûmî Divânı (132/12)

Hacı Bayram Veli de Eşrefoğlu gibi sözlerini ancak ârif olanların anlayabileceğini söyler. Sözlerini dinleyenlerden ârif olan kimse olmadığı için de kendine kendine sözler söylediğini ifade eder:[99]

Bu sözümü ârif olan anlar
Hacı bayram kendi banlar

3.8.Söz- Dua:

Yunus Emre sözü, dua anlamında da kullanmıştır. Günahlarına pişman olup inleyen Yunus, Allah'a yalvarmaktadır:

Turmayıp söylerem sözüm günâhıma göyner özüm
Günâhlu Yunus'un sözin sen kabûl eylegil Çalap
Yunus Emre Divânı (16/8)

[99] Öztelli, **a.g.e.**, s.71.

3.9.Söz- Nasihat:

Yunus Emre'nin sözü nasihat anlamında da kullandığı görülmektedir. Yunus Emre, şöyle nasihat ediyor: "Âlimlerden olun fakat zalimlerden olmayın. Ölümden korkun; çünkü bütün doğanlar mutlaka ölecektir.":

Yunus sözi 'âlimden zinhâr olman zâlimden
Korka durun ölümden cümle togan ölmişdür.
Yunus Emre Divânı (76/5)

4.Âşık Tarzı Türk Edebiyatında Söz:

"Âşık, Türk halk edebiyatında aşağı yukarı XVI. yüzyılın başlarından bu yana beliren bir sanatçı tipidir. Onun yaratıcılığı irtical iledir; şiir yazmaz, söyler. Onda şiir müzikten ayrılmaz; demek ki sadece söylemez, çalar ve çağırır."[100] Âşık Edebiyatı, İslam'ın kabulünden önceki ozanlık geleneğinin bir devamı niteliğinde, özellikleri belirtilen âşıklarca meydana getirilmiş bir edebiyattır. Bu edebiyatın en önemli özellikleri; halkın anlayacağı bir dile sahip olması, daha çok hece vezninin kullanılması ve saz ile birlikte icra edilmesidir.[101]

Âşık Tarzı Türk Şiirinde sözün çeşitli anlamları, genellikle âşık ile sevgilinin özellikleri ile birlikte kullanılmıştır. Sözün Âşık Tarzı Türk Şiirinde kullanımlarını, bazı başlıklar altında inceleyeceğiz.

4.1.Söz- Sevgili:

Âşık şiirinde sevgili, önemli bir yere sahiptir. Âşık için sevgilinin tüm güzellik unsurları değerli olduğu gibi sözleri de değerlidir. Âşıklar sevgilinin sözlerini genelde 'tatlı', 'şirin', 'şeker', 'bal' gibi sözcüklerle nitelemişlerdir.

---

[100] Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, 5.bsk. İstanbul, Gerçek Yay., 1988, s.21.
[101] Güzel- Torun, **a.g.e.**, s.232; Mehmet Yardımcı, **Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri**, Ankara, Ürün Yay., 1998, s.211.

4.1.1.Şirin Söz:

Sevgilinin sözleri şirindir. Âşıklar, sevgilinin sözlerini şirin olarak nitelerler. Gevherî, sevmek istediği güzeli anlatırken, bu güzelin şirin sözlerinde bir tatlılık olmasını ister. Gevherî'nin hayalindeki güzelin kaşında gözünde hiç kusur olmamalıdır ve söylediği sözlerde tatlılık olmalıdır. Gerdanı ak ve yüzü benli olmalıdır. Âşığın sevgilinin fizikî güzelliklerin yanında tatlı dilli, şirin sözlü bir sevgili istemesi tatlı dile, güzel söze verdiği önemi gösterir:[102]

Hiç kusur olmasa kaşında gözünde
Halâvet bulunsa şirin sözünde
Püskürme benleri olsa yüzünde
Ve lâkin gerdanı pek beyaz olsa

Gevherî bir başka koşmasında yine sevgilinin şirin sözlerinden bahseder. Sevgili konuşmaya başlayınca dudaklarında güllaç şekeri biter. Burada sevgilinin sözleri güllaç şekerine benzetilmiştir:[103]

Güftâre gelince şirin sözleri
Bitürür lebinde sükker-i güllâc

Karac'oğlan, da sevgilinin sözlerini şirin olarak görür. Karac'oğlan, niçin âşık olduğunu, niçin aşk odu ile yandığını açıklar. Şâir, gamzesi ok, kaşları yay, özü şirin, sözü şirin bir güzele bağlanmıştır. Sevgili bu kadar güzel olunca deli gönlün yanmaması mümkün değildir: [104]

Niçin odlanmayayım, niçin yanmayayım?
Deli gönül bir sevdâya bağlıdır.
Özü şirin, sözü şirin bir güzel
Gamzesi ok, kaşı yaya bağlıdır.

---

[102]Şükrü Elçin, **Gevherî Divânı**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.,1998 s.33.
[103] Elçin, **a.g.e.**, s.37.
[104] Müjgân Cunbur, **Karacoğlan Şiirler**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2001, s.193.

4.1.2.Şeker Söz:

Sevgilinin sözleri şeker gibi tatlıdır. Âşık Ömer, kendisini terk eden sevgilisinin güzelliklerini anlatırken, onun sözleri için şeker nitelemesini yapar. Kaşları hilal, sözleri şeker, dudakları parlak sevgili, kölesi Âşık Ömer'i terk ettiği için âşık hüzünlüdür:[105]

Terk etti bendesin kaşları hilâl
Anınçün kalbimden ayrılmaz melâl
Sözü şehd ü şeker lebleri zülâl
Dişi dürr ü güher ne zaman gelür
Âşık Ömer(23/2)

Âşık Ömer, bir rubaisinde yine sevgili için şeker sözlü nitelemesini yapar. Bülbül gibi gülün hicranıyla feryat eden ve gam tuzaklarından kurtulamayan, bu özelliği ile Ferhâd'e benzeyen Âşık Ömer, şirin dudaklı, şeker sözlü sevgiliyi bekler; fakat sevgili gelmez:

Andelîbim gülşeninde gelmişim feryâde ben
Ey dirîga bend ü gamdam olmadım âzâde ben
Meskenim âh-ı kûh-i gamdır dönmüşüm Ferhâd'e ben
Ol lebi şirin şeker güftâre baktım gelmedi
Âşık Ömer(55/3)

Gevherî, aruz vezni ile yazdığı bir şiirinde; gönlüne seslenerek ondan zamanı geçmeden bir sevgili bulmasını ister. Gevherî'nin arzuladığı sevgili, sözden anlamalıdır. Söz söylemesini bilmelidir. Sözleri bir inci dizisi gibi olmalıdır. Lisanından hemen şeker dökülmelidir. Her sözü bir dürr-i Aden gibi değerli olmalıdır. Gevherî'nin istediği güzel, konuştuğu zaman dişleri inci gibi görünür ve onun dişlerini güzelleştiren onun şeker sözleridir:[106]

---

[105]Âşık Ömer'den alınan beyitler "Şükrü Elçin, **Âşık Ömer,** Ankara ,Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.,1987" adlı eserden şiir ve dize numaraları verilerek alınmıştır.
[106] Elçin, **Gevherî** Divânı, s.555.

Günler ey dil geçmeden bir tâze mehrû bul bana
Bir söz anlar söz bilir bir zatı hûrî bul bana
…
Söyledikçe sözleri hep bir dür-i meknun ola
…
Gevherî der döküle heman lisânından şeker
Her sözü dürr-i Aden bir yâr-ı mahbub bul bana

4.1.3.Kötü Söz:

Âşık, sevgili yüzünden sürekli acı çeker. Âşığa sevgilinin söyleyeceği kötü bir söz, âşığın bağrını deler geçer, ona çok acı verir. Nitekim Karac'oğlan, artık yaşlandığını, bu yüzden sevgilinin nazını çekemeyeceğini, bağrına köz dökemeyeceğini ve sevgilinin kötü sözlerinin onun gönlünü delip geçeceğini söyler:[107]

Kocadım, çekemem nazı.
Bağrıma dökemem közü
Yârin bana kötü sözü
Kara bağrım deler gelir.

4.1.4.Sözde Durma:

Sevgili, âşığa verdiği sözlerde durmaz. Âşık sevgilinin bu huyundan şikâyetçidir. Karac'oğlan, kendisine söz veren ve sözünden dönen sevgiliye, sözünden dönen yalancıda ne iman kalır ne din diyerek, sözünden dönmesinin doğru olmadığını söyler:[108]

Kaldırdın mı sen perdeyi yüzünden?
Çıkarttın mı gayrileri gözünden?
İkrar verdin, neye döndün sözünden?
Yalancıda îman kalmaz, din gider.

---

[107] Cunbur, **a.g.e.**, s.295.
[108] **a.g.e.**, s.103.

4.2.Söz- Âşık:

Âşık, kendini yiğit olarak görür, sözünün eridir, doğru sözlüdür ve sözünden dönmez. Karac'oğlan'a göre yiğit olma ile söz söyleme arasında sıkı bir ilişki vardır. Ona göre ağacın iyisi özünden olduğu gibi yiğidin iyisi de sözünden anlaşılır:[109]

Ağacın eyisi özünden olur,
Yiğidin eyisi sözünden olur,
İl için ağlayan gözünden olur,
Ağlama hey gözü yaşın sevdiğim

Karac'oğlan, başka bir şiirinde, kendi özelliklerini anlatırken mert ve sözünün eri olduğundan bahseder. Karac'oğlan, bir kere söz verdi ise ondan dönmez:[110]

Ala gözlüm, senin neslini bilmem
Öyle her kötüye meylimi vermem
Merd oğlu merdim ben, sözümden dönmem.
Çıktı sözüm, yâr yolunda bile beni.

Köroğlu'da Karac'oğlan gibi kendini yiğit sözlü olarak tarif eder. Köroğlu, kendisi dinleyenlere seslenerek, sevgilinin nazını çektiğini ve sevdiği için her türlü tehlikeye göğüs gereceğini söyler:[111]

Dinleyin yiğit sözünü
Çekerim güzel nazını
Gürcistan'ın has kızını
Terkin alıp kaçan gelsin

Köroğlu, kendini yiğit sözlü gördüğü gibi söz söylemede de maharetli görür. Onun söylediği sözler içinde türlü oyunlar vardır. Sözlerinin içinde gizli anlamlar saklıdır ve o sözlerin hasını söylemektedir:

---

[109]Cunbur, **a.g.e.**, s.28.
[110] **a.g.e.**, s.259.
[111] Oktay Mert, **Köroğlu Bütün Şiirleri**, İstanbul, Gözlem Yay.,1997, s.119.

Bilmez misin Köroğlu'nun huyunu
Şimdi açar söze türlü oyunu
Hak yaratmış sizin gibi koyunu
Yese gerek benim gibi kurt gidi[112]

Yine kalmış toz içinde
Cümle beden naz içinde
Söz söylenir söz içinde
Ben yiğidi bilmez miyim? [113]
Köroğlu söylüyor sözün hası
Sil oğlum gönlümün gamlı yasını
Bağdat kervanından Hint libasını
Kargı ile bölmemize ne kaldı [114]

5.Anonim Halk Edebiyatında Söz:

Türküler, maniler, ninniler, masallar gibi umumiyetle halkın ortak malı olan edebi mahsullerin oluşturduğu edebiyata Anonim Halk Edebiyatı denir. Anonim edebiyat eserlerinin nasıl oldukları ve ilk söyleyicileri belli değildir.[115]

5.1.Ninnilerde Söz:

Ninni, annelerin çocuklarına en az iki aylıktan üç dört yaşına kadar, onları uyutmak için sade bir dille söyledikleri, hece ölçüsüne uygun türkülere denir.[116]

Ninnilerde söz, kendisine ninni söylenilen çocuğun, büyüdüğünde sözünün dinlenilmesi temennisi anlamında geçmektedir.

Uşak yöresinden derlenmiş bir ninnide, yavrusuna ninni söyleyen anne, yavrusunun sözünün tutulması temennisinde bulunur:[117]

---

[112] Mert, **a.g.e.**, s.4.
[113] **a.g.e.**, s.42.
[114] **a.g.e.**, s.57.
[115] Güzel- Torun, **a.g.e.**, s.146.
[116] **a.g.e.**, s.149.
[117] Amil Çelebioğlu, **Türk Ninniler Hazinesi**, İstanbul, Kitabevi Yay., 1995, s.113.

Yavrumun sözleri tutulsun nen nen
Yaslandığı duvar yıkılsın nen nen
Tuttuğu dallar kurusun nen, nen
Oğlunla orda olsun, kızınla komşu olsun nen nen

Başka bir ninnide anne, yine yavrusunun sözüne uyulması temennisinde bulunur. Annenin yavrusunun sözünün dinlenmesini istemesi, yani büyüdüğünde etkili bir kişi olmasını istemesi, sözün tesirine verilen önemi ortaya koymaktadır:[118]

Ninnilerim senin olsun
Uykular gözüne dolsun,
Kişiler sözüne uysun
Uyu yavrun uyu
Büyü yavrum büyü

Anneler yavrularına karşı çok merhametlidirler. Bu özellikleri çocuklarına söz söyleyecek olan kişiye beddua etmelerine bile neden olabilir. Van yöresinden derlenmiş bir ninnide, yavrusunu öven anne, ona söz söyleyecek olan kişiye beddua eder:[119]

Oğlum oğlum bir kişi,
Oğlum şeker irisi
Kim oğluma laf dese
Gözüne tuzun irisi

---

[118]Mehmet Özbek, **Folklor ve Türkülerimiz,** İstanbul, Ötüken Yay., 1994, s.328.
[119] Çelebioğlu, **a.g.e.**, s.151.

5.2.Manilerde Söz:

"Maniler anonim Halk edebiyatı mahsullerinin en yaygın olanlarından biridir. Türk hece vezninin çoklukla 7 veya 8'lisi ile dört mısralık bir bütün içinde kendine mahsus ezgisi ile söylenen manzumelere mâni adı verilmektedir".[120]

Manilerde sözün, dedikodu anlamında kullanıldığı görülmektedir. Anamur yöresine ait bir manide âşık sevdiğine sarı elbise giyerse dedikodu olacağını söyler:[121]

Beyaz giyme toz olur
Sarı giyme söz olur
Gel yeşiller giyelim
Muradımız tez olur

Erzurum yöresine ait bir manide söz, yine dedikodu anlamında kullanılmıştır. Mendili yere düşen oğlana seslenen kız, mendili kendisi kaldırırsa ikisi ile ilgili dedikodu olacağını söyler:[122]

Taşa basma iz olur
Beyaz geyme toz olur
Oğlan mendilin düşmüş
Ben galdırsam söz olur

5.3.Türkülerde Söz:

"Düzenleyicisi bilinmeyen, halkın sözlü geleneğinde oluşup gelişen, çağdan çağa ve yerden yere içeriğinde olsun, biçiminde olsun değişikliklere uğrayabilen ve her zaman bir ezgi ile koşulmuş olarak söylenen şiirlere türkü diyoruz." [123]

Türkülerde sözün nasıl kullanıldığı bazı başlıklar altında incelenecektir.

---

[120] Şükrü Elçin, **Türkiye Türkçesinde Maniler**, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları 1990, s. 5.
[121] **a.g.e.**, s.53.
[122] Elçin, **a.g.e.**, s.75.
[123] Boratav, **a.g.e.**, s.150.

5.3.1. Söz-Sevgili :

Türkülerde âşıklar, sevgililerin söz verip sözlerinden dönmelerinden şikâyetçidirler. Sevgili vefasızdır. Sözünde durmaz. Bu durum âşığı dertlendirir:[124]

Tıkır tıkır merduvandan enişi
Cığışdırıyor altınınan gümüşü
İlkin söz verip de sonra dönüşü
Saramazsam yüreğime dert olur

Başka bir türküde yine sevgilinin verdiği sözde durmadığı belirtilir. Âşık, sözünü tutmayan sevgilisine sitem eder:[125]

Seherde uğradım yârın yanına,
Tutmadı dillerim diyem, yâr eylen.
Söylediğin sözde niçin durmadın
Hey insafsız kız, bahtı kara kız?

"Yeşil Ördek Gibi" adlı türküde âşık, sevgilisinden kendisine söz vermesini ister. Âşık ne sevgilinin kendisini unutmasını ne de kendisinin sevgiliyi unutmasını istemektedir. Bu konuda sevgiliden söz almak ve ondan bu söze bağlı kalmasını istemektedir:[126]

Gel seninle bir ahduman kuralım
Bağlanalım bir karara varalım
Verdiğimiz sözde hemen duralım
Ne sen beni unut, ne de ben seni

---

[124] Özbek, **a.g.e.**, s.97
[125] **a.g.e.**, s.205
[126] **a.g.e.**, s.100

Sevgili, nazlıdır. Âşık, sevgilinin cefasını çeker. Sevgilinin sarf ettiği kem sözler âşığı, küstürmez. "Avşar Ağzı" adlı türküde âşığın bu durumundan şöyle bahsedilir:[127]

Eser eser de sabah yeli kesilmez,
Güzellerin kem sözüne küsülmez,
Güzel sevmeyinen yiğit asılmaz,
Severim güzel korkmam ölümden.

Âşık sevgilinin gözlerine ve şirin sözlerine hayrandır. Sevgilinin şirin sözleri, âşık için çok değerlidir. "Azerbaycan Maralı" adlı türküde âşık sevgilinin şirin sözlerine kurban olduğunu belirtir:[128]

Men kurbanam gözlere
Şirin şirin sözlere
Bir konak gel bizlere
Azebaycan maralı.

5.3.2. Söz-Dedikodu:

Sözün manilerde olduğu gibi türkülerde de dedikodu anlamında kullanıldığı görülmektedir. Maniye de benzeyen aşağıdaki türküde, âşık sevgilisine siyah giyerse dedikodu olacağını söyler:[129]

Beyaz giyme toz olur,
Siyah giyme söz olur.
Gel beraber gezelim
Muradımız tez olur.

---

[127] Özbek, **a.g.e.**, s.120.
[128] **a.g.e.**, s.126.
[129] **a.g.e.**, s.213.

Bir geline yakılmış türküde söz, yine dedikodu anlamında kullanılmıştır. Âşık gelinin yüzüne baksa bile artık herkes her şeyi bildiği için hemen dedikodu olur:[130]

Aşağıdan gelir hozalır gelin
Topla fistanını toz olur gelin
Kaldırsam peçeni baksam yüzüne
Eller ârif olmuş söz olur gelin

5.3.3. Gelin Sözü:

"Kına yakma, esvap giydirme, gelin alma düğün gibi geleneklere dayalı olayların, halkımızın yaşantısında özel bir yeri vardır."[131] "Kına Türküsü" adlı türküde baba ocağından ayrılmanın üzüntüsünü yaşayan geline teselli verilir. Bu türküde aynı zamanda güveyin yanında gelinin sözünün geçmesi temenni edilir:

Altın tas içinde kınan ezerler,
Gümüş tarak ile zülfün ezerler,
Güveyin yanında da gelinin sözü tutulsun.
Ağlama gelinim, sızlama gelinim,
Ben yine gelirim…[132]

5.4.Atasözlerinde Söz:

"Atalar Sözü; ilk söyleyenlerini belirleyemediğimiz atasözleri hayat prensibi olacak fikir ve düşünceleri, din, ahlâk, hukuk, iktisat, terbiye, gelenek-görenek ile tabiat olaylarından, teknikten vb. çıkacak kuralları somuttan soyuta giden bir yolla söz ve yazı ile nesilden nesile aktarılan hikmetli sözlerdir."[133]

" Büyük çoğunluğu ile anonim mahiyet taşıyan yani ilk defa kimin tarafından ve ne zaman ortaya atıldıkları bilinmeyen darb-ı meseller, halk topluluklarının asırlar boyunca karşılaştıkları hâdislerden ve tecrübelerden ilham

---

[130] Özbek, **a.g.e.**, s.81.
[131] **a.g.e.**, s.403.
[132] **a.g.e.**, s.407.
[133] Güzel- Torun, **a.g.e.**, s.202.

alarak ortaya attıkları, benimsedikleri ve kendilerinden sonra gelecek nesillere devrettikleri nasihatler, yol gösterici tavsiyeler, cemiyet ve tabiat hadiselerinin nasıl sona ereceklerini belirten düşüncelerdir.[134]

Edebiyatımızda atasözlerine zaman zaman yer verilmiştir. Özellikle XV. Yüzyıldan sonra bu adeta bir moda haline getirilmiştir. Bazı şâirlerin mısraları ve beyitleri halk tarafından o kadar sevilmiş ve benimsenmiştir ki bunlar da atasözleri arasına karışmışlardır.[135]

Söz ile ilgili olarak kullanılan atasözlerimiz ve deyimlerimiz şunlardır:[136]

191. Adam olana bir söz yeter.
192. Adam olanın zehiri kötü söz.
198. Adam sözünden bellidir
320. Ağanın gözü, yiğidin sözü
393. Ağzı kara, dili pis.
401. Ağzı var dili yok.
402. Ağzında bakla ıslanmaz.
403. Ağzından baklayı çıkartma.
417. Ağzından hayır çıkmaz, bari şer söyle.
418. Ağzından söz dirhemle çıkar.
422. Ağzını bıçak açmıyor.
424. Ağzını hayra aç.
425. Ağzını kiraya mı verdin?
447. Ahmağa yüz, abdala söz vermeğe gelmez.
453. Ahmak olan söz anlatmaktansa dağda domuz gütmek yeğdir.
550. Akıllı sözünü akılsıza söyletir.
555. Akılsız kafaya söz kâr etmez.
563. Âkil söylemez, nâdan söyletmez

---

[134] Milli Kütüphane Başkanlığı, **Türk Atasözleri ve Deyimleri**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. 2001, s.6.
[135] **a.g.e.**, s.13.
[136] Burada verilen atasözleri "[136] Milli Kütüphane Başkanlığı, **Türk Atasözleri ve Deyimleri**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. 2001" adlı eserden atasözü numaraları verilerek alınmıştır.

606. Akşam yalan söyleyenin sabah yüzü kara çıkar.

751. Âlimin cahile sözü acıdır, rûz-i kıyamette başı tacıdır.

1073. Ârif olan bir söz yetişir.

1162. Asılsız söz sahibine yüz karası getirir.

1163.Asılsız söz söyleme.

1323. Atalar sözünü tutmayan yabana atılır.

1375. Atın erkeği, sözün dişisi yarar.

1615. Az söyle öz söyle.

1617. Az söylemek çok söylemekten hayırlıdır.

1618. Az söyleyen, çok rahat eder.

1949. Başını kestirir, sözünden dönmez.

1956. Başkasının sözünden ziyade kendi sözüne inan.

2114. Beyler sözü gevherdir sımak olmaz.

2117. Beylerin sözü sözlerin beyidir.

2154. Bilen söylemez, söyleyen bilemez.

2155. Bilen söyler, bilmeyen söyler.

2163. Bilmediğin söze karışma.

2177. Bin işit, bir söyle.

2369. Bir söyle, iki işit.

2370. Bir söz söyler ki dirhemini yiyen köpek kudurur.

2371. Bir sözü bir sözüne uymaz.

2479. Borçlunun dili kısa gerek.

2521. Boşboğaz lakırdısı karın doyurmaz.

2522. Boşboğazı ateşe atmışlar “Odun yaş” diye haykırmış.

2523. Boşboğazlık karın doyurmaz.

2677. Büyük lokma ye, büyük söz söyleme.

2678. Büyük söyleme başına gelir.

2679. Büyük sözüme tövbe.

2680. Büyükler huzurunda az söyle, tez kalk.

2681. Büyüklerde söz bir olur.

2683. Büyüklerin sözü altın gibidir, yerde kalmaz, biri almazsa öbürü alır.

2698. Cahilin sözü eşeğin anırması.

2699. Cahilin sözüne bakılmaz.

2905. Çamın kökü, yalancının sözü bitmez.

3149. Çok lakırdı baş ağrıtır.

3150. Çok lakırdı değirmende olur.

3151. Çok lakırdı para etmez.

3155. Çok söyleme ağzın büyük olur.

3156. Çok söyleme arsız edersin, aç bırakma hırsız edersin.

3160. Çok söyleme tel kırarsın.

3161. Çok söyleme söyleyen, çok yanılır.

3162. Çok söyleyen kabini yorar.

3163. Çok söz hamamda yaraşır.

3164. Çok söz ozanda yaraşır.

3165. Çok söz söyleyen, çok söz işitir.

3166. Çok söz yalansız, çok para haramsız olmaz.

3416. Deli dolu söyler.

3442. Deli söylemiş de akıllı oynatmış.

3443. Deli sözü kaleme gelmez.

3500. Deniz bir padişahtır, söz dinlemez.

3698. Dil adamı beyan eder.

3702. Dil ebesi, tandır kebesi.

3703. Dil ile düğümlenmiş şey dişle çözülmez.

3704. Dil insanı yaya bırakır.

3705. Dil kılıçtan çabuk öldürür.

3706. Dil kılıçtan keskindir.

3707. Dil küçük, belası büyüktür.

3708. Dil söylenir haklanır, baş belaya katlanır.

3709. Dil sükut ederse baş selamet bulur.

3710. Dil uzatılan yere el uzatılmaz.

3711. Dil yarası unulmaz.

3734. Dili belasıdır bülbülün kafes.

3735. Dili ekmekçi küreği kadar uzun!

3736. Dili kısa, kulağı delik.

3737. Dili olmasa, onu köpekler yer!

3738. Dilim, bana giydirir kilim.

3739. Dilim, seni dilim dilim dileyim.

3740. Dilimde tüy bitti.

3741. Dilin cirmi küçük, cürmü büyüktür.

3742. Dilin kemiği yok ama, kemiği kırar!

3743. Dilin kemiği yok, bildiğin! söyler.

3744. Dilin kemiği yok, nereye çevirsen oraya döner.

3745. Dilinde tüy bitti, söyleyi söyleyi.

3746. Dilini eşek ansı şoksun!

3747. Dilini tut, danayı güt.

3748. Dilini zapteden başım kurtarır.

3749. Dilinin belasını çeken.

3750. Diliyle düştü tuzağa.

3751. Diliyle yakalandı.

3752. Dillere destan oldu.

3753. Dillere düştü.

3754. Dilli düdük.

3755. Dilsiz de olsa kâmil belli olur.

3756. Dilsiz dili bilir.

3823. Doğru söyleyene ölüm yoktur.

3824. Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar.

3825. Doğru söyleyenin bir ayağı üzengide gerek,

3826. Doğru söyleyici sen mi kaldın?

3827. Doğru söz acıdır.

3828. Doğru söz çok kişiye batar.

3829. Doğru söz yemin istemez.

3830. Doğru söze akan sular durur,

3831. Doğru söze canım kurban.

3732. Doğru söze ne denir?

3895. Dost acı söyler.

4328. El sözü harman tozu.

4567. Er sözü bir eyer kökü üç.

4582. Eri söylet oku fırlat.

4934. Fermansızdır, söz dinlemez.

4944. Fettan insanın sözünden ziyade gözüne bakmalı.

4980. Firavun gibi sözünden dönmez.

4991. Fitne sözüne kapılmaz.

9250.Söyleyeceği varsa, işiteceği de var.

9251. Söyleyenden dinleyen arif gerek.

9252 Söyleyenden olma, dinleyenden ol.

9253. Söyleyene bakma, söyletene bak.

9255 Söz adamın nühengidir.

9256. Söz ağızdan çıkar.

9257. Söz anlamaz.

9258.Söz anlayan ayağa kalksın, anlamayan dursun baksın.

9259.Söz anlayan beri gelsin.

9260. Söz ayağa düştü.

9261. Söz bir, Allah bir.

9262 Söz büyüğün, su küçüğün.

9263. Söz ebesi tandır kebesi.

9264. Söz gelişi.

9265 Söz gümüş ise, sükut altındır.

9266 Söz kesmek.

9267.Söz sözü açar.

9268.Söz sözü açar, arşın bezi.

9269.Söz sözü açar, söz de tabakayı açar.

9270.Söz torbaya girmez.

9271.Söz var iş bitirir, söz var baş yitirir.

9272.Söz vermekle iş bitmez.

9273.Söz yaş deriye benzer, nereye çeksen oraya uzar.

9274.Sözü, ameline uymaz.

9277.Sözü sözüne uymaz.

9278.Sözüm meclisten dışarı.

9280.Sözüm yabana.

9281.Sözümüz hasıraltına gitti.

9282. Sözün dinlenirse köy ayanı, dinlenmezse boş boğaz olursun.

6.Divân Şiirinde Söz:

"Kendine özgü bir sanat anlayışı, sınırlı bir duygu ve şiir dünyası, sanatlı bir dili, İslâm dini ve tasavvufa dayalı bir düşünce örgüsü bulunan şekilci, kuralcı ve idealist Türk edebiyatına Divân edebiyatı denir."[137]

Divân şiirinde söz kelimesi, "söz" biçimde sıkça kullanıldığı gibi "kelâm, güftâr, sühan, lâf" gibi kelimelerle de kullanılmıştır. Divân edebiyatının temel özellikleri ile sözün kullanımı örtüşmektedir. Nitekim sözün çeşitli kullanımları, Divân şiirinin olmazsa olmazı âşık ve maşûk ile birlikte kullanılmıştır. Kendini âşık olarak gören Divân şâiri, hem kendi sözlerini çeşitli yönlerden övmüş hem de sevgilinin sözlerini ve söz ile ilgili olabilecek güzellik unsurlarını övmüştür.

Kasidelerin fahriye bölümleri şâirlerin kendi sözlerinin üstünlüğü ve güzelliği ile ilgili övgülerle doludur. Yine kasidelerin methiye bölümlerinde övülen kişinin sözlerinin övülmesi söz konusudur.

Bu bölümde, Divân edebiyatında sözün kullanımları hakkında fikir vermesi açısından, Divân şiirinin önemli temsilcilerinin eserlerinden örnekler incelenecektir.

---

[137] İskender Pala, **Divân Edebiyatı**, İstanbul, Ötüken Yay., 1998, s.18

6.1.Necatî'de Söz:

6.1.1.Söz-Övgü:

Necatî, sözlerini çeşitli yönlerden över. Necatî, sözlerinin güzelliğini kendini kemal ehli, sözlerini de kemal ehli insanların sözleri olarak göstererek ifade eder. Onun sözleri kemal ehlinin sözlerine misaldir:[138]

Şu söz kim ola misâl-i kelâm-ı ehl-i kemâl
Selâsetinde hacil ola selsebil –ü zülâl
Necatî Beg Divânı(K.1/1)

Necatî, sözlerinin hem mazmunlu hem de mucizeli olduğu iddiasındadır ki, onun sözlerini işitenler artık Necatî'nin sözleri üzerine söz söylenemez diye düşünerek söz söylememeye tövbe ederler:

Bu mu'ciz mazmuñ elfazın Necâtî
İşidenler ider güftâra tevbe
Necatî Beg Divânı(G.554/7)

Necatî, kendini söze anlam vermede padişah olarak görür. Ona göre; kimse Necatî'nin zahiren köle gibi göründüğüne bakmasın, o gerçekte bir söz padişahıdır:

Pâdişehdür Necâtî ma'nîde
Sûretâ gerçi kim gedâ görinür
Necatî Beg Divânı(G.96/8)

Necatî'ye göre şiiri, baştanbaşa cevherlerle doludur ve şiirinin böyle olmasının sebebi şiirinin, akıcılıkta ve güzellikte akan bir su gibi olmasıdır:

---

[138] Necatî'den alınan beyitler, "Ali Nihat Tarlan, **Necatî Beg Divânı**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yay.,1997" adlı eserden şiir numaraları ve beyit numaraları verilerek alınmıştır.

Necâtî bahr-i eş'âruñ nedendür pür-güher bu hôd
Selâsetde letâfetde hemânâ bir akar sudur
Necatî Beg Divânı(G.191/7)

Necatî, şiirinin sesinin yüksek olduğunu iddia eder ki onun şiirinin güzel sesinin yanında, bülbülün hoş sesi aşağı kalır:

Olsun Necâtî nazmuñuñ âvâzesi bülend
Ki anun katında bülbülün elhanı pest olur
Necatî Beg Divânı(G.100/5)

Necatî, şiirinin şirin sözlerle dolu olmasını ve her yanından inci taneleri dökülmesini, sevgiliyi görmesine bağlar. Şâir, şiirinin güzelliğini sevgiliden aldığını düşünür ki, sevgilinin dudakları la'l ve cevherle örtülmüştür ve konuştukça her tarafa şeker saçmaktadır:

Necâtî şi'rini şîrîn idüp dürler döker oldı
Görelden şol leb-i lâ'l-güher-pûş-ü şeker-pâşı
Necatî Beg Divânı(G.615/8)

Necatî, övdüğü kişinin yüceliğinden dolayı kendi sözlerine güzellik geldiğini iddia eder. Böylelikle hem kendi şiirini övmüş, hem de övülen kişiyi memnun etmiş olur:

Gevhr-i medhüñle zeyn oldı Necâtî sözleri
Umarın kim aña tahsin ide tahsin âferin
Necatî Beg Divânı(G.20/54)

6.1.2.Söz-Sevgili:

Necatî, sözleri ile sevgili arasında sıkı bir ilişki olduğunu düşünür. Ona göre; sözlerinin şöhretli olmasına neden olan sevgilidir ki; Necatî'ye güzel söz söyleten, sevgilinin renkli hayali ve hoş edasıdır:

Bildüm Necâtî şi'rüñe şöhret viren nedür
Rengin hayâl-ü şîve ile hûb edasıdur
Necatî Beg Divânı(G.171/7)

6.1.3.Söz Rakip:

Divân şiirinde âşığın düşmanı olarak bilinen rakip, Necatî'ye göre ekşi yüzlüdür ve ekşi yüzlü olan rakibin sözleri sert olur:

Yüzine göredür sözi rakîbüñ
Yüzi ekşinüñ olur sözleri serd
Necatî Beg Divânı(G.46/2)

6.2.Ahmet Paşa'da Söz:

6.2.1.Söz-Övgü:

Ahmet Paşa, sözlerinin değerli cevherler gibi kıymetli olması ile övünür. Ona göre onun sözleri, şiirinin gemisi ile her tarafa inci dağıtır ve onun şiirinin cevherleriyle her diyarı lâ'l ile doldurur:[139]

Şi'rim sefinesi iledir her kenâra dür
Nazmım cevâhiriyle dolar her diyâr lâ'l
Ahmet Paşa Divânı(51/12)

Ahmet Paşa, sözünün kıymeti konusunda oldukça iddialıdır. O kalemiyle yazdığı her sözün bir cevher olduğunu söyler. Firdevs cennetinin bağındaki ağaca bu cevherlerin meyve olmasını ister:

Sözüm gûş et ki hâmemle cevâhir edeyin isâr
Dıraht-ı bağ-ı firdevse güherden berg-ü bâr olsun
Ahmet Paşa Divânı(116/46)

---

[139] Ahmet Paşa'dan alınan beyitler, "Ali Nihat Tarlan, **Ahmet Paşa Divânı**, Ankara, Akçağ Yay., 1992" adlı eserden sayfa/ şiir numaraları verilerek alınmıştır.

Ahmet Paşa, sözlerinin kasıtlı görülmesine üzülmez. Çünkü onun sözleri cevher gibidir ve değerine uygun bir alıcı mutlaka bulunur:

Ahmed eğer sözlerin kâsid olursa gam değil
Cevher-i nazmın bahâ bulur harîdarın gelir
Ahmet Paşa Divânı(166/97)

Ahmet Paşa, söz söyleme konusunda kendini bir papağana benzetir. Papağanı kafese koyan sözleri olduğu gibi Ahmet Paşa'yı da ayrılığa düşüren şirin sözleridir:

Ahmed'in şîrîn sözüdür düşüren hicranına
Tûtiyi güftarıdır eden giriftâr-ı kafes
Ahmet Paşa Divânı(180/126)

Ger olmasa söz söylemekte dilîr
Olur muydu tûti kafeste esîr
Ahmet Paşa Divânı(26/2)

Ahmet Paşa, bir başka beyitte de kendini papağan olarak görür. O, söz bağının şirin sözlü bir papağanıdır ve her nefesinde, dudağında şeker taşıyan sevgiliye gitmek ister:

Tûti-i bağ-ı suhan Ahmed-i şîrîn güftâr
Her nefes cân atıp ol lâ'l-i şeker- barâ gider
Ahmet Paşa Divânı(155/76)

6.2.2.Söz-Sevgili:

Ahmet Paşa, güzel söz söyleme ile sevgili arasında bağ kurar. Ona göre; sevgilisi olmayan şâirin şiirinde kıymet yoktur. Papağanın aynası olmadan tatlı sözler söyleyememesi gibi sevgilisi olmayan şâir de güzel söz söyleyemez:

Nâ'zeninsiz şâ'irin şi'rinde ne lutf ola kim
Söylemez âyinesiz tûti kelâm-ı şekerin
Ahmet Paşa Divânı(76/23)

Ahmet Paşa'ya göre sevgilinin şirin dudaklarından gelen tatlı sözler, ölümsüzlük suyu gibidir:

Tatlı sözler kim gelir şîrîn lebinden dil-berin
Âb-ı Hayvândır sanasın çeşme-i cândan tomar
Ahmet Paşa Divânı(114/43)

Ahmet Paşa, sözlerinin şirin oluşunu sevgilinin dudağı ile ilişkilendirir; çünkü Ahmet Paşa, sevgilinin dudağını ağzına aldıktan sonra ne söylese şirin olur.

Lebini ağzına aldıkça Ahmed
Ne söz kim söylese şîrîn oluptur
Ahmet Paşa Divânı(167/99)

Ahmet Paşa, sevgiliyi verdiği sözleri tutmamakla suçlar. Sevgili, şâire yeminler etmiştir, söz vermiştir fakat sözlerini tutmamıştır. Bu durum şâirin şikayetine neden olur ve şâir yalan söylediği için sevgiliye imansız der:

Kanı kavl ü karâr ü ahd ü peymânlar unuttun mu?
Yâhût ol içtiğin eymân yalan mıydı hey imansız
Ahmet Paşa Divânı(308/9)

6.3.Şeyhî'de Söz:

6.3.1.Söz-Sevgili:

Şeyhî, sevgilinin vasıflarını anlattığı bir beyitte, sevgiliyi şeker sözlü olarak tarif eder:[140]

Yüzün enver sözün şeker gözün anber özün server
Boyun ar'ar bûyun anber tenin gevher saçın Hindû
Şeyhî Divânı(242/146)

Şeyhî, sevgilinin sözünde durmadığını ve vefasız olduğunu söyler. Kendine seslenen şâir, sevgiliden vefa beklemenin boş olduğunu, şimdiye kadar kimsenin bu konuda safa bulmadığını söyler. Ona göre böyle bir durumda yapılacak en iyi şey, sözü kesmektir:

Ahd vefâyı yârdan Şeyhî tevakku' eyleme
Kes sözü dünyede safâ bulmamış ola hîç kes
Şeyhî Divânı(180/84)

Şeyhî, kendini sevgilinin sözlerinden men eyleyen rakibi şeytana benzetir. Eğer Şeyhî, sevgilinin sözünden men olursa, imanı elden gidebilir. Bunun için rakip imana kasteden şeytan gibidir:

Men eylemiş Habîb sözün Şeyhî'den rakîb
Şeytan eğer değil niçin îmâna kasd eder
Şeyhî Divânı(140/44)

---

[140] Şeyhî'den alınan beyitler, "Mustafa İsen- Cemal Kurnaz, **Şeyhî Divânı**, Ankara, Akçağ Yay., 1990" adlı eserden sayfa/şiir numaraları verilerek alınmıştır.

3.6.3.2.Söz-Övgü:

Şeyhî kendi nazmının olgunluğunu över. Onun divânının olgunluğu yüzünden her güzel söz söyleyen divan sahibi şâir, divanının düzenini bozmuştur:

Şeyhî nazmının kemâli gayretinden her fâsih
Bozdu divânın nizâmı cümle ser-defterdedir
Şeyhî Divânı(132/36)

Şeyhî, sözlerinin az olmasını kimsenin yadırgamaması gerektiğini söyler. Çünkü o, az söz söylemesine rağmen hayırlı sözler söylemiştir:

Şi‘r-i Şeyhî’nin kâlil anma delil
Söyledin hayrü’l kelâmı vesselâm
Şeyhî Divânı(208/112)

Şeyhî, sözlerini bala ve şekere benzeterek över. Şâire göre onun şiirlerini duyan cihan padişahları, her zaman onun sözünden tok olurlar. Çünkü onun şiiri, şirin lafzından gelen bal ile şeker gibidir:

Cihan husrevleri Şeyhî sözünden tok olur her dem
Meğer şehd ile şekerdir gelen bu lafz-ı şîrînden
Şeyhî Divânı(232/136)

6.3.5.Söz-Zahid:

Divân şiirinde âşığın zıttı bir rol üstelenen zahidin sözlerine itibar edilmez. Şeyhî, zamanın gamının tuzağından kurtulmanın çaresini kendi sözlerinin tutulması olarak görür. Ona göre; zahidin sözleri gam tuzağından kurtaramaz:

Zahid sözün işitme vü tut pendim benim
Bend-i gam-ı zamânden ister isen necât
Şeyhî Divânı(103/7)

6.4.Nefî'de Söz:

6.4.1.Söz-Fahriye:

Nefî şiirlerinde kendi sözlerini çeşitli yönlerden över. Ona göre söz incisinin değerini ondan başkası bilemez; çünkü onun sözleri İlahî sözler gibi nüktelidir ve söz söylemede maharetlidir:[141]

Bana sor Nef'î hemân kadr-i dürr-i güftârını
Nükte- sencân-ı İlâhî cümle hemdemdir bana

Nefî Divânı(G.1/7)

Nefî, sözlerinin sihirli olduğunu iddia eder. Nefî'nin sözlerini görenler, onların nasıl sözler olduğuna karar veremezler. Nefî kendi sözlerinin ne olduğunu herkese açıklar. Onun sözleri birer sihirdir; çünkü onun mucize sayılacak kadar düzgün ve güzel sözlerine başka bir şey denemez:

Sihr ettiğini senden işittim yine Nef'î
Yoksa sözünü hep senin i'câz sanırdım
Nefî Divânı(G.86/5)

Nefî'nin sözü ile ilgili müstakil bir gazeli vardır. Nefî bu gazelde sözlerinin vasıflarını anlatır. Nefî, kendisi gibi bir söz üstadının bulunmadığını iddia eder. Nefî, bu iddiasına delil olarak benzeri görülmemiş ve nadir sözler vücuda getiren kalemini gösterir:

Var mı Nef'î gibi üstâd-ı suhan insâf et
İhtirâ'-ı kalem-i nâdire-perdâzına bak
Nefî Divânı(G.64/6)

---

[141] Nefî'den alınan beyitler, "Metin Akkuş, **Nefî Dîvânı,** Ankara, Akçağ Yay. 1993" adlı eserden şiir ve beyit numaraları verilerek alınmıştır.

Nefî, sözünü hayal meclisine giden Şehnâz makamında bir nağme olarak tarif eder. Onun sözleri, güzel söz söylemeyi ele veren bir gamze gibidir:

Bezm-i havale nağme-i şeh-nâzdır sözüm
Hüsn-i edaya gamze-i gammâzdır sözüm
Nefî Divânı(G.78/1)

Nefî, kendini yeni oyunlar icat eden bir hayal hokkabazı olarak görür. Onun sözleri de kendisi gibidir. Oyunlar eder, sihir yapar. Hatta onun sözleri gam çekmekten yüzyıl önce ölmüş birine bile can verirebilir. Bu haliyle onun sözü, ölüleri nefesi ile dirilten Hz. İsa gibidir:

Ben turfa rind-i şa'bede-bâz-ı tahayyülüm
Ma'nâ-yı sihr ü süret-i i'cazdır sözüm
Nefî Divânı(G.78/2)

Sad-sale mürde-i gama can-bahş olur heman
Güya Mesîh-i mu'cize-perdazdır sözüm
Nefî Divânı(G.78/3)

Nefî, sözlerinin gönlündeki gizli sırları ifade ettiğini belirtir. Bu yüzden o, sevgiliyi tenha bir yerde bulmadıkça derdini söylemeyecektir:

Tenhâ düşürmeyince demem yâre derdimi
Ser-beste arz-ı hâl-i dil-i râzdır sözüm
Nefî Divânı(G.78/4)

Nefî, sözleri ile musiki arasında ilişki kurar. Onun beste gibi ahenkli sözler yapan kalemi, yeni bir besteye başlasa şaşılmaz; çünkü onun her sözü her nağmeye uygun çıkar:

Meşk itse anı mutrib-i hamem acep midir
Bî-perde her teraneye dem saz du- sözüm
Nefî Divânı(G.78/5)

Nefî, sözlerinin ünlü şâirleri bile kıskandıracağını iddia eder. Nefî, sözleriyle Urfî'nin ruhunu şâd etmesine şaşılmaması gerektiğini söyler; çünkü onun sözlerini Şirâzlı Hâfız bile kıskanır. Bu şâirlerin seçkin olmalarına söz yoktur; ama Nefî kendini bahsi geçen şâirlerden üstün görür:

Rûh-ı revân-ı Urfî-yi şad eylesem n'ola
Reşk-i nevâ-yı Hâfız-ı Şîrazdır sözüm
Nefî Divânı(G.78/6)

Nef'î ne söz edâsına Urfî vü Hâfızın
Amma benim ser-âmed ü mümtâzdır sözüm
Nefî Divânı(G.78/7)

6.4.2.Söz-Methiye:

Nefî, sözlerinin seçkinliğine delil olarak övdüğü sultanın, onun sözlerini övmesini gösterir.. Sultan Murat'ın övgüsü ile onun şiiri, sultanın yüce mertebesine ulaşmıştır. Nefî, böyle söylemekle hem kendi sözlerinin övüyor hem de devrin sultanını över:

Mümtâz-ı 'âlem olmamağa çâre var mıdır?
Zirâ senâ-yı şâh-ı ser-efrâzdır sözüm
Nefî Divânı(G.78/8)

Medh ü senâ-yı hazret-i Sultan Murâd ile
Şâyeste-i merâsim-i i'zâzdur sözüm
Nefî Divânı(G.78/9)

6.5.Nâbi'de Söz

6.5.1.Söz-Darb-ı Mesel:

Hikemî tarzın temsilcisi olan Nâbi, söylenen sözün darb-ı mesel gibi kalıcı olmasının önemli olduğunu söyler. Ona göre; söz söylerken darb-ı mesel kullanmağa söz yoktur ama asıl önemli olan sözün senden sonra darb-ı mesel olacak kadar özlü ve güzel olmasıdır:[142]

Sözde darb'ül –mesel irâdına söz yok ammâ
Söz odur âleme senden kala bir darb-i mesel(60)

6.5.2.Mânâsız Söz:

Nâbi, mânâsız sözün karşısındadır. Ona göre; horoz sesi mânâsız sözden daha güzeldir. Mânâsız söz söyleyen kişi, aynı zamanda ne zaman konuşacağını da bilmez; fakat horoz hiç olmazsa ne zaman öteceğini bilir. Bu yüzden horoz sesi, mânâsız konuşanın sesinden daha güzeldir:

Suhan-i bîhûdeden hoş gelür âvâz-i horos
Bâri ma'nâsını bilmezse de hengâmı bilür(116)

6.5.3.Söz-Sevgili:

Nâbi'ye söz söyleten sevgilidir. Sevgili Nâbi'ye ey taze dillim diyerek onu gazel söylemesi konusunda yüreklendirir:

Yâr söyletti bana bu gazeli ey Nâbî
Söyleye söyleye ey tâze zebânım diyerek(134)

Nâbi'nin sözleri sevgilinin güzelliğinin yakıcılığından titrer. Nâbi'ye göre sevgilinin güzelliği o kadar yakıcıdır ki şâir, gönül alıcı o güzelin güzelliğini anlatmaya kalksa, yazdığı kalemin ateşli ağzında şâirin sözleri titrer:

---

[142] Nâbi'den alınan beyitler, "Abdülkadir Karahan, **Nâbi**, Ankara, Kültür ve Turizm Banklığı Yay., 1987" adlı eserden sayfa numaraları verilerek alınmıştır.

O şuhûn sana dem-serdâne vasfın eylesem tahrir
Dehân-i âteşîn-i hâmeden Nâbî suhan titrer(122)

6.5.4.Söz-Fahriye:

Nâbi de diğer Divân şâirleri gibi sözleri ile övünür. Şâir, söz şarabı ile herkesi mest etme vazifesinin kendisine kaldığını, bu işe layık kendisinden başka kimse olmadığını iddia eder:

Mest eylemek âlemi sahbâ-yi suhandan
Ey hâme-i Nâbî yine himmet sana kaldı(148)

6.6.Şeyhülislâm Yahya'da Söz:

6.6.1.Az Söz:

Şeyhülislâm Yahya, bir kıtasında az söz söylemenin akıllı ve bilgili olmak ile ilişkisi üzerinde durur. Ona göre; bir kişinin aklının çok olmasına, az sözlü olması delildir. Aklı az olan kişi, çok söyleyerek cahilliğini ortaya koyar:[143]

'Aklı çok olduğuna bir kişinin
Söz az olduğu delâlet eder
'Aklı nâkıs olan kişi ammâ
Katı çok söyleyip cehâlet eder
Şeyhülislâm Yahya Divânı(Kt.39)

6.6.2.Söz-Sevgili:

Şeyhülislâm Yahya, sevgilinin sözlerini benzeri olmayacak şirinlikte görür. Sevgili, şâiire şeker gibi tatlı diliyle kavuşma sözü verir. Bu sözü işiten şâir, işittiği söz gibi şirin bir söz olmayacağını söyler:

---

[143] Şeyhülislâm Yahya'dan alınan beyitler, "Rekin Ertem, **Şeyhülislâm Yahya Divânı**, Ankara, Akçağ Yay.1995" adlı eserden şiir ve beyit numaraları verilerek alınmıştır.

Zebân- sükkerîninden o şûhun vâde-i valsın
İşidip dedi Yahyâ böyle şîrîn kelâm olmaz
Şeyhülislâm Yahya Divânı(G.142/5)

Şeyhülislâm Yahya, sözlerinin sevgilinin ağzını anlatmaya layık olduğu düşüncesindedir. Sevgilinin ağzı, şirindir ve ancak şeker sözlü bir papağan bu ağzı tasvir etmeye layıktır:

Şîrîn dehânın vasf eylemekdir
Tûti-i şekker- güftâra lâyık
Şeyhülislâm Yahya Divânı(G.189/4)

Şeyhülislâm Yahya, bir başka beyitte yine kendini şeker sözlü bir papağan olarak tanıtır. Onun şiirleri, sevgilinin şirin dudaklarının vasfıdır. Şâir, meclisteki herkesin sevgilinin dudaklarını anlattığı şiirlerini dinlemesini ister:

Oku şîrin lebi vasfındaki eş‘ârı ey Yahyâ
Biraz meclis de tûti-i şeker- güftâr dinlesin
Şeyhülislâm Yahya Divânı(G.276/7)

Şeyhülislâm Yahya, sözlerinin yakıcı olması ile sevgilinin onun gönlüne açtığı hicran ateşi arasında bağ kurar. Şâire göre, sözlerinin yakıcı olmasının nedeni, sevgilinin onun bağrında yaktığı ayrılık ateşinin gönlünü dağlamasıdır:

Sözleri Yahyâ’nın olmazdı bu resme sûz-nak
Nâr-ı hicrân ile yanmış dilde dağı olmasa
Şeyhülislâm Yahya Divânı(G.319/5)

6.6.3.Söz-Fahriye:

Şeyhülislâm Yahya, şiir söyleme konusunda kendini över. O, şirin vasıflı şiiriyle Hüsrev gibi icraatlarda bulunmuş, çok büyük işler başarmıştır. Bu yüzden aferin şeklinde övülmeyi hak etmiştir:

Şi‘r-i şîrîninde hüsrevlikler etdin hakk bu kim
Âferinler sana Yahya sözünden oldun eri
Şeyhülislâm Yahya Divânı(G.410/5)

6.7.Nedim’de Söz

6.7.1.Sözün Değeri:

Nedim, sözün altın gibi değerli olduğunu ifade eder. Sözün altın gibi olmasının şartı ise ölçülü olması ve yerinde söylenmesidir. Söz, ağır ve az olursa altın gibi değerli sayılır:[144]

Sözü az söyle ağır söyle Nedîmâ ki sühan
Zer gibi sayılı gevher gibi sencîde gerek
Nedim Divânı(G.297/55)

6.7.2.Söz- Fahriye:

Nedim, gazel tarzında söylediği sözlerin üstünlüğünden dolayı Allah’a hamd eder. Nedim’in sözlerinin kalemi, gazel söyleme meclisinde şan sahibidir:

Bihamdillâh yine kilk-i Nedîmâ-yi sühan
Gazel-perdâz-ı bezm-i sadr-ı zî-şân olduğunu gördük
Nedim Divânı(G.299/59)

---

[144] Nedim’den alınan beyitler, “Abdülbaki Gölpınarlı, **Nedim Divânı**, İstanbul, İnkılap Yay., 1951” adlı eserden şiir ve beyit numaraları verilerek alınmıştır.

Nedim şiirinin yakıcılığı ile övünür. Onun şiiri o kadar yakıcıdır ki, şâir şiirini yazdığı defterin bu yakıcılıktan yanacağından korkar ve divân tertip etmez:

Nedîmâ şi‘rimi tertib ederdim korkarım ammâ
Yaka nazmımdaki sûz-ı küdâz evrâk-ı dîvânım
Nedim Divânı(G.313/83)

6.7.3.Söz- Methiye:

Nedim, kasidesinin birinde kendisine güzel söz söyletenin, övdüğü kişinin itibarının yüksek olması olduğunu söyler. Şâir böylelikle hem kendi sözlerini övmüş olur hem de övdüğü kişiyi methetmiş olur:

Efendim söyleten anı kemâl-i i’tibârındır
Kalem lûtfunla gûyâ bülbül-i bâğ-ı belâgattır
Nedim Divânı(K.65/12)

6.7.4.Söz- Sevgili:

Nedim’e göre gönül alan bir sevgilinin vasıflarını anlatabilmek için tatlı bir dile, güzel bir söyleyişe sahip olma gerekir. Sevgilinin güzelliğini şirin olmayan bir dil anlatamaz:

Vasf-ı la’l-i dilber ise kasdın ey kilk-i beyan
Tercemân olmaklığa şîrîn-zeban lâzım sana
Nedim Divânı(G.266/4)

Nedim bir şarkısında, sevgilinin vasıflarını sayarken, onun güzelliğine kimsenin söz söylemeyeceğini de belirtir. Ancak sevgili vefasızdır ve şâir bu durumdan çok dertlidir:

Güzelsin bîbedelsin şûhsun âlüftesin cânâ sevgili
Söz olmaz hüsnüne gelmez nazirin âleme hakka
Senin her cevrine bin cân ile sabreylerim ammâ
Beni pek öldürür ey bî-vefâ illerde bâzârın
Nedim Divânı(Ş.9)

6.8.Şeyh Gâlib'te Söz:

6.8.1.Söz- Fahriye:

Şeyh Gâlib, sözünün kuvvetiyle İsa Peygamber gibi mânâların ve sözlerin padişahı olduğunu iddia eder:[145]

Gâlibim men kuvvet-i nutkumla ey İsî-hamûş
Ma'nî vü elfâz mülkümde ra'iyyettir
Şeyh Gâlib Divânı(249/1)

Şeyh Gâlib, şiirinin dostlarını kinlerinden temizleyebilecek güce sahip olduğunu düşünür. Dostlar, Şeyh Gâlib'in saf şiirini işittikçe kalplerindeki kin hissinden kurtulurlar:

Gâlib bu şi'r-i sâfını ahbâba eyle arz fahriye
Etsin zamîr-i pâklerin kînden cûda
Şeyh Gâlib Divânı(252/8)

Şeyh Gâlib, sözünün ateş gibi yakıcı olması ile övünür. Onun kalemi, yanan gönlünün dilidir ve yakıcı sözler söylemesine vesile olur:

Gâlib sözüm âteşîndir hep
Hâmem bana hem-zebân-ı dildir
Şeyh Gâlib Divânı(307/101)

6.8.2.Söz- Sevgili:

Şeyh Gâlib, söylediği sözlerle, sevgilinin gözü ve dudağı arasında ilişki kurar. Şâir, sevgilinin gözünden bahsetse, ağzından sihirli sözler dökülür. Sevgilinin dudağını anlatsa, sözleri cana sıhhat verir:

---

[145] Şeyh Gâlib'ten alınan beyitler, "Muhsin Kalkışım, **Şeyh Gâlib Divânı,** Ankara, Akçağ Yay., 1994" adlı eserden sayfa ve şiir numaraları verilerek alınmıştır.

Çeşminde gerçi sihr ü beyan söylerim sana
Vasf-ı lebinde sıhhat-ı cân söylerim sana
Şeyh Gâlib Divânı(253/10)

Sevgilinin söylediği soğuk sözler, Şeyh Gâlib'i canından bezdirmiştir. Bu yüzden Şeyh Gâlib, kendine sürekli sitem eden sevgiliye seslenerek kendisiyle artık ülfet edemeyeceğini söyler:

Seninle ey sitem-hû germ-i ülfet olmayız artık
Soğuk sözler beni cândan soğuttu hâtırın hoştur
Şeyh Gâlib Divânı(263/27)

Sevgilinin soğuk sözlerinden dolayı ülfetten vazgeçen Şeyh Gâlib, sevgilinin dudağının acı sözünden canına can katılacağını söyler. Şâir, bu acı sözlerden azap duyacağını bilir; fakat bu azaptan lezzet alacağını düşünür:

Kelâm-ı telh-i lebin câna kâr eder elbet
Olur mu me'hazı azb olsa da azâb lezîz
Şeyh Gâlib Divânı(277/51)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SÖZ-ŞİİR İLİŞKİSİ

1.Sözün Tanımı

1.1.İlim:

Divân şâirleri, şiir hakkındaki düşüncelerini açıklarken şiirin ilimle ilgisine değinmişlerdir. Sözlerinin ilim kaynaklı olması ile övünen şâirlere göre, şiir ve cehalet asla bir arada olamaz. Fuzûlî, Türkçe Divânı'nın mukaddimesinde şâirliğin aşamalarından ve ilimin şiirindeki yerinden bahsederken ilimden yoksun bir şiiri, temelsiz bir duvara benzetir. Fuzûlî'ye göre aklî ve naklî ilimler şiirinin temel kaynağını oluşturur. Bu ilimler şiirin varlık sebebidir. Şiiri süsler, kuvvetlendirir, muteber kılar ve ebedîleştirir.[146]

Fuzûli'ye göre şiir önemli bir ilimdir. Şâir bu düşüncesini Farsça Divân'ın mukaddimesinde şöyle dile getirir:

"*Şiir, söyleyebilmek de kendi başına bir ilimdir. Ve kemal nevilerinden çok i'tibarlı bir şubedir. Bunu inkâr edenler, onun zevkine erişemeyenler veya şiir söylemesini beceremeyenlerdir".* [147]

1.1.1. Kabiliyet:

Bâkî güzel söz söylemenin bir ilim olduğunu kabul eder ve bu kabiliyetin insana doğuştan verildiğini düşünür. Güzel söz söyleme kabiliyet işidir. Bâkî bunu ispatlamak için papağanların sözlerinin güzelliğinden dolayı insanlar tarafından yurtlarından alınarak kafeslere konulmasını örnek verir. Şâire göre papağan kendine doğuştan verilen dilinin belasını çeker. Şâirin dert çekmesinin nedeni ise güzel söz söyleme ilmi olan şiirdir:

Tûtîyi lezzet-i guftârı giriftâr eyler
Derd ü gam çekmege Bâkîye bu fendür bâ'is
Bâkî(G.28/5)[148]

---

[146] Hüseyin Güftâ, **Divân Şiirinde İlim**, 1. bsk. Ankara, Akçağ, 2004,s.421.
[147]Ali Nihat Tarlan, **Fuzûlî Divânı Şerhi**, Ankara, Akçağ, 2001, (Farsça Divânın Mukaddimesi) s.7.
[148] Bâkî'den alınan beyitler, "Sabahattin Küçük, **Bâkî Dîvânı**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1994" adlı eserden şiir ve beyit numaraları verilerek alınmıştır.

1.2. Mecâz:

Mecâz, söze güzellik, canlılık, ve daha etkili güç vermek amacıyla yapılan bir edebî sanattır. Mecâz, sözün gerçek anlamının dışında kullanılmasıyla yapılır.[149]

Sözün mecâzlı olması övünülecek bir durumdur. Hayâlî'ye göre şiir, içinde mecâz kullanıldığı halde hakikâti anlatan sözdür. Şiirde mecâzlı söz söyleme, sözün etkisini arttırır. Mecâz, hakikâtin zıddıdır. Mecâzla hakikati gösterebilmek, yani ileriyi görerek söz söylemek zekası kıt olanların işi değildir:

Şi'r oldur kim mecâz iken hakikat bahşola
Ermedi bî-zek ana illâ ki akl-ı dürbîn
Hayâlî(K.23/34)[150]

1.3. Nükte:

"Nükte, anlamı ancak dikkatle anlaşılabilecek derecede gizleme sanatına denir"[151].

Hayâlî göre söz içinde ince nükteler bulunmalıdır. İnce nükteleri herkes anlayamaz. İnce nüktelerle söylenen şiir dostlar için destan olur. İnce sözlere ince sözlerle karşılık vermek övünülecek bir durumdur:

Şi'rinde ey Hayâlî nikât-ı hakikat an
Tâ dôstâna her biri bir dâsitân ola
Hayâlî(G.8/5)
Dehanıyla miyanı fikri içre aklı gayb ettim
Nice ince söze gerçi bu gün hazır cevâb oldum
Hayâlî(G.212/4)[152]

---

[149] Cem Dilçin, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, 6.bsk. Ankara, Türk Dil Kurumu Yay. 2000, s.405.
[150] Hayâlî'den alınan beyitler, " Ali Nihat Tarlan, **Hayâlî Dîvânı**, Ankara, Akçağ Yay. 1992" adlı eserden şiir ve beyit numaraları verilerek alınmıştır.
[151] Pala, **a.g.e.**, s.319.
[152] Zâtî'den alınan beyitler, "Ali Nihad Tarlan, **Zatî Divânı**, c.1, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.,1967" adlı eserden şiir ve beyit numaraları verilerek alınmıştır.

1.4. Sevgili:

Divân şâiri âşıktır. Sözlerinde sevgiliden bahsetmesinden doğal bir şey yoktur. Bu durumda şiir, tatlı ve nazik sevgilinin; konuşurken şeker saçan, şeker sözleri ve la'l dudaklarının vasfıdır:

Vasf-ı lâl-i yâr ile yâr-i şekker-güftâr şi'r
Lafz-ı şekker-bâr ile bir tatlu nâzüg yâr şi'r
Zâtî(347/1)

1.5. Âşık

Divân şiirinde şâir daima âşıktır. Şâirler şiirlerinde aslında âşıktan bahsederlerken kendilerinden bahsederler. Şiir, âşık için kendini halini sevgiliye arz ettiği bir yol olarak karşımıza çıkar.

1.5.1. Teselli:

Zâtî'ye göre şiir, gönlü aşk derdiyle hasta olmuş âşıklara deva veren bir tabip gibidir. Şiir âşığın sevgiliden dolayı aldığı yaraları temizler. Şâir aşk acısıyla yanan gönlünü şiirle teselli eder:

Haste-dil 'âşıklaruñ derdine bir hâzık tabîb
Sükkeri perverdelere hôş ider tîmâr şi'r
Zâtî(G.347/2)

1.5.2. Gönül:

Gönül, sevgili ile ilgili her türlü gelişmenin yaşandığı, insanın canının bulunduğu yerdir.[153]

[153] Pala, **a.g.e.**, s.153.

Fuzûlî'ye göre söz gönül hazinesinin mücevheridir. İnsanın zat ve sıfatının gerçeklerini aksettirir:

Sözdür güher-i hizâne-i dil
Izhâr-ı sıfât ü zâta kâbil
Fuzûlî L.M.(3074)[154]

Nev'î ye göre söz, söz ehlinin gönlünü hoş eder, söz ehlini güldürür. İnsanı insan eden, onun gerçeklerini ortaya çıkaran sözdür:

Sözdür erbâb-ı tab'ı hurrem iden
Âdemi söz değül mi âdem iden
Nev'î D.(Dîbâce)[155]

Bağdatlı Rûhî'ye göre söz gönlü hoş edici bir vasıftadır. Şâir gönlü hoş eden şiirler söyler. Şâirin bu vasıftaki şiirini görenler onun sözlerini inkâr ettikleri için utanırlar:

Rûhî arada münkir olanlar kelâmuñla
Bu şi'r-i dil- küşâyı görince utandılar
Bağdatlı Ruhî(G.350/9)[156]

Zatî de sözlerinin gönül alıcı olduğu iddiasındadır. Şâire göre sözleri gönlü alacak şekilde söylenmiş şen ve hoş sözlerdir. Sözlerin gönül alıcı olması bu özelliğe dayanır:

Şûh-u şengüldür alan göñlüñi çünkim Zâtî
Nola olursa senüñ cümle sözüñ şengül-ü şûh
Zâtî(G.102/5)

---

[154] Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnûn adlı mesnevisinden alınan beyitler, "Muhammed Nur Doğan, **Leylâ ile Mecnûn,** İstanbul, Çantay Kitabevi, 1996" adlı eserden beyit numaraları verilerek alınmıştır.
[155] Nev'î'den alınan beyitler, "Mertol Tulum- M. Ali Tanyeli, **Nev'î Dîvânı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1977" adlı eserden şiir ve beyit numaraları verilerek alınmıştır.
[156] Bağdatlı Ruhî'den alınan beyitler, "Çoşkun Ak, **Bağdatlı Ruhî Dîvânı**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Yay., 2001" adlı eserden şiir ve beyit numaraları verilerek alınmıştır.

Muhibbî ise gönlünü söz cevherlerinin çıkarıldığı bir maden ocağına benzetir. Söz ehli, şâirin gönül madeninden çıkardığı sözlerini beğenir ve takdir eder. Şâirin sözlerindeki mânâlar cevherlerden daha değerlidir:

Mahzen-i dilden çıkarduñ yine söz gevherlerin
Oldı söz ehli yanında ma'ni gevherden lezîz
Muhibbî(G.363/5)[157]

Muhibbî bir başka beyitte gönlü yine maden ocağı olarak ele alır. Şâir kendine seslenerek, kendinden âşıklara deva olacak söz cevherlerini saçmada cömert olmasını ister. Şâire göre bu sözleri âşıklar ondan ummaktadır:

Ey Muhibbî kân-ı dilden sözlerüñ gevherlerin
Saklama cömerdlık it çünki anı yârân umar
Muhibbî(G.668/5)

Muhibbî daha önce maden ocağına benzettiği gönlünü cevher yönüyle zengin olarak tarif eder. Şâire göre gönül hazinesinden bolca harcamasında bir sakınca yoktur. Çünkü onun gönül hazinesi çok zengindir:

Muhibbî harc kıl söz gevherini
Dükenmez çünki bu dil kâne beñzer
Muhibbî(G.684/7)

2. Şiirin Tarzı:

Divân şâirleri sözün nasıl söylenmesi gerektiği konusunda kendilerine göre bazı kurallar koyarlar. Divân şâirine göre; söz söylemek basit bir iş değildir ve sözün tarzı önemlidir.

---

[157] Muhibbî'den alınan beyitler, "Coşkun Ak, **Muhibbî Dîvânı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.1987" adlı eserden şiir ve beyit numaraları verilerek alınmıştır.

2.1. Hoş Edâ:

Bağdatlı Ruhî'ye göre söz hoş edâ ile söylenmelidir. Hoş edâ ile söylemek bir şâir için ayırt edici bir durumdur. Dünyada herkesin kâfiyeli söz söylemeye gücü yeter ancak; sözü herkes hoş edâlı söyleyemez.

Edâ-yı hoş gerek sözde Rûhiyâ yoksa
Cihânda her kişi kâdirdür ola kâfiye-senc
Bağdatlı Ruhî(G.97/6)

2.2. Zarifâne- Levendâne:

Bâkî ise sözün tarzının hem zarifâne hem de levendâne olması gerektiğini düşünür. Şiirin tarzı hem zarif hem de levent gibi süratli olmalıdır:

Bâkıyâ tarz-ı şi'r böyle gerek şiirin
Hem zarifâne hem levendâne
Bâkî(G.471/7)

2.3. Âşıkâne:

Şâir âşıktır. Bu durumda sözün, âşıkâne tarzda söylenmesi kadar doğal bir şey yoktur.

Fuzûlî kendi şiir tarzını açıklarken, âşıkâne tarzın kendisi için önemi vurgular. Fuzûli övgü ve yergi şiirleri yazamaz. Çünkü o bir âşıktır ve âşık ancak âşıkâne tarzda söz söyleyebilir:

Menden Fuzûlî isteme eş'âr-ı medh ü zem
Men âşıkam hemîşe sözüm âşkânedür
Fuzûlî (G.75/8)[158]

[158] Fuzûlî'den alınan beyitler, "Ali Nihat Tarlan, **Fuzûlî Divânı Şerhi**, Ankara, Akçağ Yay., 2001" adlı eserden şiir ve beyit numaraları verilerek alınmıştır.

Muhibbî ise âşığın mühim bir özelliği olan vefa ile kendini tavsif eder. Onun sözleri içinde vefâ kokusu vardır. Şâir sözlerinde vefa kokusu olmasının nedenini ise sözlerinin âşıkâne olmasına bağlar:

Her kim okursa şi‘rümi bûy-ı vefâ alur
Zirâ Muhibbî sözleri ‘âşıkânedür
Muhibbî(G.500/5)

Nev‘î sözlerini beğenmeyenlere karşı kendini, âşıkâne sözlere sahip olmakla savunur. Söz, âşığa yakışır tarzda olduktan sonra başkaları beğenmese de önemi yoktur:

Bu sâde nazmı ehl-i sanâyi‘ begenmese
Nev‘î ne gam bizüm sözümüz ‘âşıkânedür
Nev‘î(G.100/5)

2.4. Sûznâk:

Şâirin gönlü aşk ateşiyle yandığı için sözleri ‘*sûznâk*’[159]*tır.* Nitekim Leylâ’nın aşkıyla yanan Mecnûn’un sözlerinin tarzında yakıcılık vardır:

Gayette beğedi tarz-ı pâkin
Mazmûn-ı kelâm-ı sûznâkin
Fuzûlî L.M.(1459)

Muhibbî sözlerinin yakıcılığı ile övünür. Şâire göre her kim onun gönül yakan şiirini işitirse kalbi demir olsa bile hemen o an yumuşayıp erir:

Şi‘r-i dil-sûzumı her kim ki Muhibbî işidüp
Yüregi âhen ise dahi hem ol an ezilir
Muhibbî(G.541/5)

[159] Fuzûlî L.M.(1459); Hayâlî D.(G.301/5); Muhibbî D.(G.718/5).

Zâtî'nin sözlerinin yakıcılığından ateş yanaklı sevgilinin gönlü yanmaya başlar. Şâirin söylediği sözler o kadar yakıcıdır ki sözlerini yazdığı nameler bir parça ateş olup yanmaktadır:

Sözlerüm sûzından dil-sûz ol âteş- 'izâra yanmaga
Zâtî'yâ bir pâre od olub gidüpdür nâmeler
Zatî(G.420/5)

2.4.1. Hüsrev:

Hüsrev, Sasaniyân sülalesinden lakâbı "Pervîz" olan bir padişâhtır.[160] *Hürmüz'ün oğlu ve Nûşirevân'ın torunudur.*[161] En çok Ermen melîki Şîrîn'e olan aşkıyla tanınır. Şîrîn Hüsrev'in vuslat teklifini ona kırıcı sözler söyleyip reddedince Hüsrev Rum ilkesine kaçıp bir başkasıyla evlenir.[162] Bu olaydan dolayı Hüsrev vuslata erememiş âşığı dolayısı ile yanan gönlü temsil eder. Yanan gönül yakıcı sözlerin kaynağıdır.

Hayâlî'nin gönlü muhabbet ateşinin ocağıdır. Bu yüzden sözleri Hüsrev'in tarzı gibi yakıcıdır:

Ey Hayâlî çün ocağısın mahabbet narının
Tarz-ı Husrevden kelâm-ı suzinak olmak gerek
Hayâlî(G.301/5)

Hayâlî'nin gönlü, aşk ateşiyle yanmaktadır. Bu yüzden şiiri gönül yakıcı sözlerle doludur. Şâirin yakıcı sözlerini şirin sözlü Hüsrev görse şâir için söz mülkünün padişahı tanımlamasını yapar:

Pâdişâh-ı mülk-i ma'nidir Hayâlî derdi ger
Şi'ri-i pür-sûzum göreydi Husrev-i şîrîn suhan
Hayâlî(G.425/5)

---

[160] Pala, **a.g.e.**, s.197.
[161] Cemal Kurnaz, **Hayâlî Bey Divânının Tahlili**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yay.1996 s.135
[162] Pala **a.g.e.**, s.197.

2.4.1.1. Söz Çerâğı:

Çerâğ, fitilli mum veya kandil anlamındadır. Söz çerâğı yakmak ise söz söyleme hususunda üstat bir şâirden el almak anlamındadır.[163] Gönlün yakıcılığı ve sözün yakıcı olması yönünden şâir Hüsrev'den el alır.

Hayâlî, gönlünün yakıcılığı ile söz çırasını yakmıştır. Gönlünün ateşiyle söz kandilini yakan şâir zamanın Hüsrev'i gibidir:

Sûzumla söz çerâğını yaktım Hayâlî ben
Husrev gibi zemânde fayık degilmiyem
Hayâlî(G.374/5)

Muhibbî de Hüsrev'den aynı şekilde bahseder. Şâirin söz kandili her yanı aydınlatmaktadır. Şâire göre bunda şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü şâir, söz kandilini Hüsrev'den yakmıştır:

Söz çerâgın rûşen itse tañ mıdur
Çün Muhibbî sözi Husrevden yakar
Muhibbî(G.464/5)

2.5. Rengîn Edâ:

Sözün renkli ve parlak tarzda olması önemlidir. Hayâlî söze zinet vermek için benzetmeler yapmayı yeterli görmez. Gönle hoş gelen söz için rengîn edâ gereklidir:

Teşbîh sâde vermez zînet söze Hayâlî
Rengîn eda gerektir eş'âr-ı dil-güşâda
Hayâlî(G.471/6)

---

[163] Pala, **a.g.e.**, s.95.

3. Sözün Niteliği

3.1. Şîrîn Söz:

Divân şâirleri sözü en çok '*şîrîn*'[164] olarak nitelemişler. Söz, şirin olunca tatlı, sevimli ve cana yakındır.

3.1.1. Sevgili:

Muhibbî'ye göre sevgilinin sözü şirindir. Sevgili yüzünü gösterir ve şirin sözleriyle konuşursa yaşlı genç herkesin gönlü bundan lezzet alır:

Göster yüziñi tâ her kişi bula murâdın
Şîrîn sözüñi kâm-ı dil-i pîr ü cevân it
Muhibbî(G.248/5)

3.2. 'Âb-ı hayât Söz:

Divân şâirine göre söz '*Âb-ı hayât*'[165] gibi olmalıdır. Söz, şâirin adını devirden devire taşıyabilecek özellikte olmalıdır.

Nev'î, sözün şâirin nâmını taşıdığı düşüncesindedir. Sözün üzerinden zaman geçse de o hayatiyetini yitirmez. Şâir öldükten sonra sözleri onun nâmını taşır. Nitekim *Hüsrev, Efrâsiyâp* ve *Sâm, sözleri* sayesinde hala anılmaktadırlar:

Âb-ı hayât-ı nazm ile hep zinde-nâmdur
Devrân egerçi tenlerini kıldı hâksâr
Nev'î(K.13/45)

Âb-ı hayât-ı nazm iledür zinde-nâmlık
Zinde degül mi Husrev ü Efrâsiyâb u Sâm
Nev'î(K.33/17)

---

[164] Fuzûlî L.M.(1231); Fuzûlî L.M.(2397); Hayâlî D.(G.425/5); Zatî D.(G.82/7); Zatî(G.133/5);Nev'î D.(K.12/66); Muhibbî D.(G.248/5); Zatî D.(G.105/5); Bâkî(G.102/6); Bâkî D.(G185/3); Muhibbî D.(G.969/5).
[165] Nev'î D.(K.13/45); Zatî D.(G.26/2).

Fuzûlî'ye göre söze can vermek gerekir ki söz, onu ecel uykusu tuttukça yani şâir öldükten sonra onu her saat o uykudan uyandırsın:

Ver söz ihyâ ki tuttukça seni hâb-ı ecel
Ede her sâ'atseni ol yuhudan bîdâr söz
Fuzûlî(G. 177/3)

Fuzûlî, sözü sahibini öldükten sonra diriltmesi yönü ile ele alır. Ona göre söz, ölüleri anarak onların ruhlarını şâd eder. Şâir söz söyleme işinin kötü olmadığına dair yemin eder. Söz ile ölüleri diriltmek iyidir:

Billah bu yaman mıdur ki hâlâ
Emvâta söz ile verdün ihyâ
Fuzûlî L.M.(3076)

3.3. Doğru Söz:

İslâm inancında sözü doğru söylemek esastır.[166] Fuzûlî sözün doğru söylenmesinin önemini bilir. Ona göre; sözü doğru söylemekle sözün kıymetini arttıran kimse, kendi değerini arttırır:

Arturan söz kadirini sıdk ile arturur
Kim ne mikdâr olsa ehlin eyler ol mikdâr söz
Fuzûlî(G.177/2)

3.4. Bâtıl Söz:

"*Zâtında sebât ve hakikat olmayan, esassız, boş şey"*[167] anlamındaki bâtıl kelimesi söz ile birlikte kullanılınca doğru söz veya Hakk'ın sözünün zıddı anlamına gelir.

---

[166] Âhzab,33/70.
[167] Pala, **a.g.e.**, s.59

Bağdatlı Ruhî zamanından memnun değildir. Ona göre zaman kötüdür. Hakk sözünü söyleyenler zulme uğramaktadırlar. Bu yüzden şâir, çaresiz bâtıl sözleri kabul edecektir:

Çün Hakk diyeni eylediler zulmile ber-dâr
Bâtıl söze âgaz idelüm biz dahi nâçâr
Bağdatlı Ruhî(Tkb.14/8)

3.5. Kötü Söz:

Kötü söz söylemek İslâm dininde tasvip edilmemiştir.[168] Bağdatlı Ruhî kötü sözü, gönlü kırması yönü ile ele alır. Şâir, gönle çok önem verir. Ona göre bir insan konuştuğunda karşıdaki insanın gönlünü kırıcı kötü sözler sarf ediyorsa; onun susması, konuşmasından daha hayırlıdır:

Sükût evlâdur andan kim gelüp güftâra bir bed-gû
Kelâmından ola âzurde her sâ‘atda biñ hâtır
Bağdatlı Ruhî(G.383/3)

3.6. Hayırlı Söz:

Bâkî'ye göre sözün hayırlı olanı, kısa olanıdır. Söz uzatmak hoş karşılanmaz.[169] Şâir övdüğü kişinin yüceliklerinin anlatmakla bitmeyeceğini söyleyerek övgüde bulunur. Eskilerin dediği gibi artık sözü kısa kesmek gerekir:

Bâkî kemâl-i vasfı ne mümkin du‘âya gel
Hayrü'l kelâmi muhtasarun didi çün selef
Bâkî(G.230/5)

Fuzûlî ise hayırsız sözden kaçınmayı öğütler. Ona göre insan, ağzını hayırsız söz söylemeye açmamalıdır. Hayırsız söz söylemektense susmalıdır:

---

[168] Nisâ, 4/148; Tirmizî, 1739.
[169] Müslim, İlm,7, 2670;Ebu Dâvud, Sünnet, 6, 4609: "Kelamda ileri gidenler helak oldular."

Dem hayr sözinden ur demâdem
V'er hayr demezsen ebsem ebsem
Fuzûlî L.M. (3098)

4.Sözün Değeri:

Divân şâirlerine göre söz değerlidir. Şâirler sözün değerini anlatmak için onu bir çok sözle tasvir etmişlerdir: *"dürr ü cevâhir*[170]*,dürr-ü güher* [171] *dürr*[172] *dürr-i meknûn*[173]*, gencîne-i esrâr*[174] *gevher*[175]*, gevher bâr*[176] *lü'lü'-ü şeh-vâr*[177]*"* Bunların yanında sözün değerini belirtmek için *"jâle-veş gevherler as-*[178]*, cevher eyle-*[179] *gibi sözle ilgili eylemler de* kullanmışlardır.

4.1. Gevher (Güher) :

Gevher, değerli taş demektir. Divân şiirinde en çok akîk, la'l, yakût, inci, zümrüt gibi taşlar için kullanılır.[180]

Bâkî'ye göre söz değerli taş gibidir ve az bulunur. Bunun için güzel sözler hemen her yerde harcanmamalıdır:

Çog olmaz bu tarzda gazel Bâkîyâ
Güzel söz güherdür güher az olur
Bâkî(G.112/5)

Nev'î, sevgiliye vuslatın mümkün olmadığını artık anlamıştır. Nev'î vuslat için söz dökmenin boşuna olduğunu bilir. Âşığa vuslat için beklememesini ve cevher değerindeki sözlerini vuslat için harcamamasını nasihat eder:

---

[170] Muhibbî D.(G.253/5).
[171] Bâkî D.(Kt.9/1).
[172] Bâkî D.(K.25/37); Bâkî(G.52/5); Muhibbî D.(G.38/5); Bağdatlı Ruhî D.(K.9/1); Hayâlî D.(G.16/5)
[173] Fuzûlî L.M.(1458).
[174] Fuzûlî D.(G.177/5).
[175] Hayâlî D.(G.77/5); Nev'î D.(G.61/7); Bâkî D.(G.277/7); Muhibbî D.(G.32/2).
[176] Hayâlî D.(G.96/5).
[177] Fuzûlî D.(G.15/3); Fuzûlî D.(G.60/1)
[178] Nev'î D.(G.331/5).
[179] Zatî D.(G.134/5).
[180] Pala, **a.g.e.**, s.85.

Çün degül vuslat müyesser itme sen dinâr
Söz güherdür eyleme ey âşık-ı dîdâr harc
Nev'î(G.41/1)

4.1.1. Dürr:

İnci demektir. İnci, sadef(midye) denilen deniz hayvanının karnında oluşur. İnci sadefin acı çekmesiyle oluşur ve en makbul inci tek ve büyük olan incidir.[181]

Söz inciye benzetilir. Bunu nedeni ise sözün, inci gibi benzersiz ve ıstırapla ortaya çıkmış olmasıdır.

Fuzûlî'ye göre söz değerli ve benzersiz bir inci gibidir. Şâire göre gönül, sırların hazinesidir. Sırların hazinesinin hazinedarı ise sözdür. Söz ile âşık sırların hazinesi olan gönlünden hakikat yolunda binlerce değerli ve benzersiz inciye benzeyen sözler çıkarır:

Hâzin-i gencine-i esrârdur her dem çeker
Rişte-i izhâra min min gevher-i şehvâr söz
Fuzûlî(G.117/5)

Fuzûlî, aynı gazelin diğer bir beytinde, denizlerde inci toplayan dalgıç ile ârif arasında bir ilişki kurar. Ona göre irfan denizinde hakikat incilerini toplamak için denize dalmayan kişi ârif olmaz. Şâir sadef ile insan vücûdu arasında ilişki kurarak, insanın içindeki en kıymetli şeyin sadefin içindeki inci gibi olan söz olduğunu belirtir:

Olmayan gavvâs-ı bahr-i ma'rifet ârif degül
Kim sadef terkîb-i tendür lü'lü-i şehvâr söz
Fuzûlî(G.117/6)

[181] Pala, **a.g.e.** , s.116

4.2. Sözün Değerinin Düşmesi:

Şâirler, sözün değerden düşmesinden ve horlanmasından rahatsızlık duyarlar. Bundan dolayı sık sık zamanlarında sözün değerinin bilinmemesinden şikâyet ederler.

Bağdatlı Rûhî, sözlerine rağbet edilmediğini düşünmektedir. Fakat bu durum şâir için üzülecek bir durum değildir. Çünkü o sözlerinin bir zaman gelip can kulağı ile dinleneceğine inanır:

Rûhiye şimdi halktan ragbet olınmasa ne gam
Sözleri gûş-ı cânile diñlenede bir zamân ola
Bağdatlı Ruhî(G.25/5)

Fuzûlî ise Leylâ ve Mecnûn mesnevisini yazmaya nasıl karar verdiğini anlattığı bölümde, bulunduğu zamanda şiirin nasıl horlandığını anlatır. Bu devirde şiirin itibarı kalmamıştır. Nazmın değeri düşmüştür ve vezinli söz söylemek küfür sayılmaktadır:

Bir devrdeyem ki nazm olup hâr
Eş'âr bulup kesâd-ı bâzâr
Fuzûlî L.M.(284)

Ol rütbede kadr-i nazmdur dûn
Kim küfr ohunur kelâmı- mevzûn
Fuzûlî L.M.(285)

Fuzûlî söz açısından öyle kötü bir diyardadır ki; eğer kan yutarak, sözün mazmununa can verip bin ipliğe nadide inciler dizse, bin bahçeye nazlı güller dikse; hiç kimse onun yüzüne bakmaz; güle diken, dikene ise gül derler:

Bir mülkdeem ki ger yudup kan
Mazmûn-i ibarete çekip can

Fuzûlî L.M.(286)

Min rişteye turfe la'l çeksem
Min ravzaya taze gül eksem

Fuzûlî L.M.(287)

Kılmaz ana hîç kim nezâre
Derler güle hâr ü la'le hâre

Fuzûlî L.M.(288)

Fuzûlî, sadece kendi bulunduğu diyârda değil; hiçbir yerde şiire değer verilmediği kanaatindedir:

Yohdur bir mülk bu zamanda
Kim nazm revâcı ola anda

Fuzûlî L.M.(290)

Tüm bunlara rağmen Fuzûlî ümitsiz değildir. Söz bir hazinedir ve bu hazine gizli kalamaz. Güneşin gizlenmesi mümkün olmadığı gibi sözün de gizlenmesi mümkün değildir:

Gencîne-i nazm gizlü kalmaz
Sanman güneş olsa nûr yanmaz

Fuzûlî L.M.(293)

Fuzûlî'ye göre geçmiş devirlerin şâirleri şanslıdır. Çünkü onların zamanında şiire ve şâire değer verilmiştir. Kader onları yüceltmiş; her devirde birini şeref ve itibar sahibi yapmıştır. Her birini bir padişah himayesinde sözlerinin zevkinden haberdar olmuşlardır:

Ol bir niçe hemdem -i muvâfik
Ya'nî şuarâ-yı devr-i sâbık
Fuzûlî L.M.(307)

Tedrîc ile geldiler cihâna
Ta'zîm ile oldılar revâne
Fuzûlî L.M.(308)

Devrân oları muazzam etdi
Her devr birin mükerrem etti
Fuzûlî L.M.(309)

Her birine hâmi oldı bir şâh
Zevk-ı sühâninden oldı âgâh
Fuzûlî L.M.(310)

Fuzûlî, padişahların himâyesinde söz söyleyen şâirlere örnek[182] verdikten sonra söz gibi değerli inciye itibar edenlerin hazine verip, cevher satın alanların bittiğini belirtir. Böyle olunca fesahat sahipleri arasında rahat kalmamıştır. Şâirler başlarına hırkalarını çekmişler ve hallerini dile getirmez olmuşlardır:

Söz gevherine nazar salanlar
Gencîne verüp güher alanlar
Fuzûlî L.M.(315)

Çün kalmadı kalmadı fesâhat
Erbâb-ı fesâhat içre rahat
Fuzûlî L.M.(316)

[182] Fuzûlî L.M.(311-314).

Ol tâife çekdi hırkaya baş
Hâletlerin etmez oldılar fâş

Fuzûlî L.M.(317)

Fuzûli, böyle bir devirde sözün değerini korumak için ve şiirin yolu yordamı unutulmasın ve nazım sanatlarının kapıları kapanmasın diye, şiirle ilgili kanunları korumak ve ölçülü sözü üslûbuna yeniden düzen vermek işinin kendine düştüğünü söyler:

Tâ olmaya resm-ı şi'r mefkûd
Ebvâb-ı fünûn-ı nazm mesdûd

Fuzûlî L.M.(318)

Lâzım mana oldı hıfz-ı kânûn
Zabt-ı nesak-ı kelâm-ı mevzûn

Fuzûlî L.M.(319)

5.Sözle Beraber Kullanılan Sözcükler ve Sözcük Grupları

5.1. Tamlamalar:

İncelenen eserlerde sözün nasıl kullanıldığını göstermek açısından söz ile kurulan tamlamaların önemli olduğu düşünülerek, söz ile kurulmuş tamlamalara yer verilecektir:

söz derki [183]*, söz gevherleri*[184]*, menüm sözüm*[185]*, nâ-dân sözleri*[186]*, söz ehli*[187]*, söz dürleri*[188]*, söz gevheri*[189]*, cümle söz*[190]*, söz çerâğı*[191]*, il sözü*[192]*, söz âhiri*[193]*,*

[183] Fuzûlî L.M. (343).
[184] Muhibbî D.(G.363/5).
[185] Fuzûlî L.M. (354).
[186] Bâkî D.(G.149/5).
[187] Muhibbî D.(G.363/5).
[188] Muhibbî D.(G.705/4); Muhibbî D.(G.705/4).
[189] Muhibbî D.(G.684/7).
[190] Zatî D.(G.102/5); Zatî D.(G.26/2).
[191] Hayâlî D.(G.374/5).
[192] Bağdatlı Ruhî D.(K.33/25).
[193] Bağdatlı Ruhî D.(K.33/27).

söz demi[194]*, derd ü mihnet sözleri*[195]*, a'dâ sözi*[196]*, düşmen sözi*[197]*, şâir sözi*[198]*, nâsih sözü*[199]*, kelâm-ı cümle*[200]*, Mûsevî- kelâm*[201]*, Mûsî-kelâm*[202]*, mîr-i kelâm*[203]*, kelâmuñ lezzeti*[204]*, kelâm-ı müdde'î*[205]*, kelâm-ı edîb*[206]*, kelâm-ı 'ışk*[207]*, Kelâmullah*[208]*, kelâm-ı Hakk*[209] *sûfînüñ kelâmı*[210]*, dibâce-i kelâm*[211]*, dest-gîr-i ehl-i kelâm*[212]*, suhan-pâk*[213] *suhan-dân*[214] *suhan-ârâ* [215]*, suhan-perver* [216]*, erbâb-ı suhan*[217]*, mülk-i sühan*[218]*, husrev-i mülk-i suhan*[219]*, zübde-i yârân-ı suhandân-ı 'acem*[220]*, tarîk-i suhan*[221]*, ser-leşker-i sipâh-ı suhan*[222]*, zâde-i tab'-ı suhan-güzâr*[223]*, bahr-i suhan*[224]*, sâhib-suhan*[225]*, zevk-ı sühân*[226]*, 'andelib-i suhan-ver*[227]*,*

hüsn-i güftâr[228]*, lâf-ı lutf-ı güftâr*[229]*, kuvvet-i güftâr*[230]*, nâtık-ı güftâr-ı Hakk*[231]*, güftâr-ı leb*[232]*,*

---

[194] Zatî D.(G.353/4).
[195] Muhibbî D(G.29/2).
[196] Nev'î D.(G.268/1); Zatî D.(G.188/4).
[197] Zatî D.(G.458/3).
[198] Fuzûlî L.M. (978); Nev'î D.(G.124/1); Fuzûlî L.M. (931).
[199] Hayâlî D.(G.213/3).
[200] Bâkî D.(G.57/7).
[201] Fuzûlî L.M. (341).
[202] Zatî D.(G.174/5); Zatî D.(G.487/9).
[203] Muhibbî D.(G.305/5).
[204] Muhibbî D.(G.718/5).
[205] Nev'î D.(K.12/88).
[206] Nev'î D.(G.61/7).
[207] Muhibbî D.(Dğ.Nz. Şk.7/7).
[208] Hayâlî D.(G.192/5).
[209] Muhibbî D.(G.2/1).
[210] Muhibbî D.(G.158/6).
[211] Bağdatlı Ruhî D.(K.3/1).
[212] Bağdatlı Ruhî D.(K.9/14).
[213] Nev'î D.(G.127/3).
[214] Nev'î D.(K.20/19); Bağdatlı Ruhî D.(G.354/7); Nev'î(K.45/22) Fuzûlî L.M. (314).
[215] Bâkî D.(G.1/8).
[216] Bâkî D.(K.2/36).
[217] Bâkî D.(G.28/1).
[218] Bâkî D.(K.17/9).
[219] Bâkî D.(G.389/5).
[220] Bağdatlı Ruhî D.(Tkb.2/7).
[221] Bağdatlı Ruhî D.(K.31/43).
[222] Nev'î D.(K.16/36).
[223] Nev'î D.(K.53/9).
[224] Nev'î D (G.35/5).
[225] Bağdatlı Ruhî D.(G.376/4).
[226] Fuzûlî L.M. (310).
[227] Bâkî D.(K.3/29).
[228] Fuzûlî D.(G.45/7).
[229] Fuzûlî L.M. (353).
[230] Bağdatlı Ruhî D.(G.95/8).
[231] Bağdatlı Ruhî D.(K.1/34).
[232] Nev'î D.(G.388/1).

lezzet-i güftâr[233]*, tûtî-i bûtsân-ı güftâr*[234]*, lâf-ı 'akl*[235]*, zâhidüñ lâfı*[236]*, dôst kavli*[237]*, vakt-i tekellüm,rütbe-i şi'r*[238]*, nakd-i şi'r* [239]*, sutur-ı şi'r*[240]*, şi'r ü inşâ*[241]*, eş'âr-ü inşâ*[242]*, re'îs-i bahr-i nazm*[243]*, kenâr-ı bahr-i nazm*[244]*, ehl-i nazm*[245]*, nazm ehli*[246]*, meydân-ı nazm*[247]*, mesned-i iklîm-i nazm*[248]*, bahs-i nazm*[249]*, erbâb-ı nazma ser-derfter* [250]*, Yûsuf-u nazm*[251]*, vasf-ı dendân-ı nigar*[252]*, leblerin vasfı*[253]*, hadîs-i la'l*[254]*, nutk-ı şekker-bâr*[255]*, âvâz-ı har*[256] *mecmû'-ı fünûn*[257]*,mi'mâr-ı serâçe-i ibâret*[258]*, güft ü gûy*[259]*, kıyl u kâl*[260]*,ahd ü peymân*[261]*, bed-gû*[262]*, gevher-i ma'nâ* [263]*, hüsn-i tâ'bir*[264]

5.2. Fiiller:

Söz ile birlikte kullanılan fiiller, genellikle "söz" kelimesinin yardımcı fiillerle kullanımı şeklindedir. Bunun yanında "güftâr, lâf, gazel, nazm, vasf, tekekküm, ahd, zikr, cevher, ikrâr, nutk, gûş" kelimeleri de söz ile ilgili olarak yardımcı fiillerle kullanılmıştır. Söz kelimesi ile kullanılan fiiller şöyledir*:*

---

[233] Nev'î D.(G.132/1).
[234] Fuzûlî L.M. (508).
[235] Nev'î D.(G.156/2).
[236] Muhibbî D.(Dğ.Nz. Şk..14/7).
[237] Muhibbî D.(G.218/5).
[238]Bağdatlı Ruhî D.(Trh.4/15).
[239] Nev'î D.(G.527/5).
[240] Hayâlî D.(G.3/5).
[241] Bâkî D.(G.3/5).
[242] Zatî D.(G.45/2).
[243] Bâkî D.(G.165/5).
[244] Bâkî D.(G.52/5).
[245] Muhibbî D.(G.38/5).
[246] Muhibbî D.(G.61/7).
[247] Muhibbî D.(G.454/5).
[248] Bağdatlı Ruhî D.(G.82/5).
[249] Bağdatlı Ruhî D.(G.354/7).
[250] Nev'î D.(K.16/36).
[251] Nev'î D.(K.37/32).
[252] Zatî D.(G.134/5).
[253] Zatî D.(G.282/5).
[254] Bağdatlı Ruhî D.(G.90/5).
[255] Nev'î D.(G.278/1).
[256] Nev'î D.(K.12/88).
[257] Fuzûlî L.M. (347).
[258] Fuzûlî L.M. (507).
[259] Bâkî D.(K.25/15); Bâkî D.(G.162/2); Zatî D.(G.207/3); Bağdatlı Ruhî D.(G.90/4); Bağdatlı Ruhî D.(G.146/5); Hayâlî D.(G.49/1); Nev'î D.(K.54/18); Nev'î(G.211/2); Nev'î(G.232/4).
[260] Muhibbî D.(G.677/1); Zatî D.(G.448/7).
[261] Muhibbî D.(G.331/3); Muhibbî D.(G.842/4).
[262] Bağdatlı Ruhî D.(G.383/3).
[263] Nev'î D (G.35/5).
[264] Nev'î D.(K.37/32).

söyle-[265]*,sözü mevzûn ol-*[266]*sözü hebâ ol-*[267] *söz de-*[268]*söz söyle-*[269]*söz harca-*[270] *sözü edâ et-*[271] *söz âhir ol-*[272]*, sâz eyle-*[273]*, sözi hatm it-*[274]*, kelâm et-*[275] *sözi ihtisâr it-*[276]*, söz yok(tur)*[277]*, söz söylet-*[278]*, sözleri gûş it-*[279]*, sözi gûşa mengûş id-*[280]*,söz geçme-*[281]*, sözleri nâr ol-*[282]*, söze mecâli kalma-*[283]*, sözleri gazel de-*[284]*, söze kulak dutma-*[285]*, söz yürid(t)-*[286]*, söz izhâr et-*[287]*, kelâmı gûş it-*[288]*, kelâmını işitme-*[289]*, güftâr um-*[290]*, güftâre gelme-*[291]*, güftâr sır (ol-)*[292]*, güftâr eyle-*[293]*, lâfı dinle-*[294]*, lâfzı tekrâr eyle-*[295]*, gazel söyle-* [296]*, gazel di-*[297]*,*

izhâr-ı şi'r an-[298] *, nazm eyle* [299]*, nazm olun-*[300]*, vasfın eyle-* [301]*, vasf id-*[302]*, tekellüm kıl-*[303]*,*

---

[265] Bâkî D.(G395/2).
[266] Nev'î D.(G.175/3); Hayâlî D.(G.185/5); Muhibbî D.(G.969/5); Bâkî(G119/5).
[267] Fuzûlî L.M. (351).
[268] Fuzûlî L.M. (351).
[269] Muhibbî D.(G.454/5).
[270] Muhibbî D.(G.684/7).
[271] Hayâlî D.(G.84/5).
[272] Bağdatlı Ruhî D.(K.20/43).
[273] Fuzûlî L.M. (344).
[274] Bağdatlı Ruhî D.(K.31/45).
[275] Hayâlî D.(G.489/4).
[276] Nev'î D.(K.23/43).
[277] Bâkî D.(G.5/2); Nev'î D.(G.129/1).
[278] Hayâlî D.(G.395/1).
[279] Nev'î D.(G.171/5).
[280] Nev'î D.(G.362/5).
[281] Nev'î D.(G.527/5).
[282] Zatî D.(G.358/3).
[283] Muhibbî D.(G.740/4).
[284] Hayâlî D.(G.90/5).
[285] Fuzûlî D.(G.41/4).
[286] Bağdatlı Ruhî D.(G.295/7).
[287] Fuzûlî D.(G.177/1).
[288] Muhibbî D.(G.158/6).
[289] Hayâlî D.(G.198/4).
[290] Nev'î D.(G.278/1).
[291] Bâkî D.(G395/2).
[292] Muhibbî D.(G.740/4).
[293] Fuzûlî D.(G.110/2).
[294] Muhibbî D.(Dğ.Nz. Şk.7/7).
[295] Fuzûlî D.(G.48/1).
[296] Zatî D.(G.174/5); Zâtî D.(G.347/3).
[297] Muhibbî D.(G.59/1).
[298] Muhibbî D.(G.191/3).
[299] Bâkî D.(G.45/5).
[300] Nev'î D.(G.127/3).
[301] Zatî D.(G.200/5); Bâkî D.(G.45/5); Bâkî D.(G.92/4).
[302] Fuzûlî D.(G.48/1).
[303] Hayâlî D.(G.115/5); Fuzûlî G(D.104/5).

tekellüm et-[304]*, ahd eyle* [305]*,ahdü peymân et-*[306]*, va'de-i vefâ id-*[307] *zikr-i leb-i yâr eyle* [308] *jâle-veş gevherler as-*[309] *cevher eyle-*[310] *sihr eyle-*[311] *sög-(söv-)*[312] *nutku dutul-*[313] *ikrâr eyle-*[314] *gûş it-*[315] *sohbet it-*[316] *yalan söyle-*[317]

5.3. Sıfatlar:

Divân şâirleri, sözü bir çok yönden nitelemişlerdir. Sözün vasfı ile ilgili kullanılan sözcükler şunlardır: *Âb-ı hayât*[318]*,âşkâne*[319]*, az-*[320]*, 'âlî*[321]*, a'lâ*[322]*,'âb-dâr*[323]*, bâtıl*[324]*, bârid*[325]*, bülend*[326]*, bühtan*[327]*, bî-nazîr*[328]*, cân-fezâ*[329]*, câzib*[330]*, cemâl*[331] *,ciger-sûz*[332]*, Çeşme-i Hayvân* [333]*, dürr ü cevâhir*[334]*,dürr-ü Güher* [335]*, dil-sûz*[336]*, dürr*[337] *dürr-i meknûn*[338]*, dürlü(türlü)*[339]*, dil- küşâ*[340]*, edâ-yı hoş*[341]*,*

---

[304] Zatî D.(G.285/3).
[305] Fuzûlî L.M. (1067).
[306] Fuzûlî L.M. (1923).
[307] Muhibbî D.(G.633/4).
[308] Fuzûlî D.(G.48/1).
[309] Nev'î D.(G.331/5).
[310] Zatî D.(G.134/5).
[311] Zatî D.(G.174/5).
[312] Zatî D.(G.409/2).
[313] Fuzûlî D.(G.50/1).
[314] Muhibbî D.(G.234/4).
[315] Nev'î D.(G.268/1).
[316] Nev'î D.(G.335/4).
[317] Bağdatlı Ruhî D.(G.24/3).
[318] Nev'î D.(K.13/45); Zatî D.(G.26/2).
[319] FuzûlîD.(G.75/8); Muhibbî D.(G.500/5); Nev'î D.(G.100/5).
[320] Fuzûlî D.(G.177/7).
[321] Bağdatlı Ruhî D.(G.82/5).
[322] Bağdatlı Ruhî D.(G.392/5); Bağdatlı Ruhî D.(G.39/9).
[323] Bâkî D.(G.101/5).
[324] Bağdatlı Ruhî D.(Tkb.14/8).
[325] Nev'î D.(G.2/4).
[326] Bâkî D.(G.24/5); Bâkî D.(G.100/4).
[327] Fuzûlî L.M. (1021).
[328] Muhibbî D.(G.591/5).
[329] Fuzûlî D.(K.4/7).
[330] Zatî D.(G.67/4).
[331] Nev'î D.(Dîbâce).
[332] Bâkî D.(G.181/5).
[333] Zatî D.(G.353/4).
[334] Muhibbî D.(G.253/5).
[335] Bâkî D.(Kt.9/1).
[336] Muhibbî D.(G.541/5); Zatî D.(G.420/5).
[337] Bâkî D.(K.25/37); Bâkî(G.52/5); Muhibbî D.(G.38/5); Bağdatlı Ruhî D.(K.9/1); Hayâlî D.(G.16/5).
[338] Fuzûlî L.M.(1458).
[339] Zatî D.(G.189/5).
[340] Bağdatlı Ruhî D.(G.350/9).
[341] Bağdatlı Ruhî D.(G.97/6); Zatî D.(G.105/5).

edânî[342], *fasîh*[343], *Firdevsî* [344], *gencîne-i esrâr*[345], , *güzel*[346], *gevher*[347], *gevher bâr*[348], *hak*[349], *hâr*[350], *hayr*[351], *hasen*[352],*hâzin-i lü'Iü-i şehvâr*[353],*'ıkd- gevher*[354], *ince*[355], *ihyâ*[356], *kemâl*[357], *kevser*[358], *lü'lü'-ü şeh-vâr*[359], *levendâne*[360], *lâtîf*[361] *mu'teber*[362], *muhtasar*[363], *mevzûn*[364], *mu'ciz*[365], *nâmdâr*[366], *nev*[367] *nikât-ı hakikat*[368], *olmaz*[369], *pür-sûz*[370], *perîşân*[371], *rengîn*[372], *sahib*[373], *sıdk*[374], *sûznâk*[375], *sihr*[376], *şeker*[377], *şehd*[378] ,*şîrîn*[379], *şîrîn edâ*[380], *talh*[381], *tatlu*[382],

---

[342] Bağdatlı Ruhî D.(G.95/8).
[343] Muhibbî D.(G.305/5).
[344] Nev'î D.(G.296/2).
[345] Fuzûlî D.(G.177/5).
[346] Bâkî D.(G.112/5); Zatî D.(G.84/5).
[347] Hayâlî D.(G.77/5); Nev'î D.(G.61/7); Bâkî D.(G.277/7); Muhibbî D.(G.32/2).
[348] Hayâlî D.(G.96/5).
[349] Muhibbî D.(G.211/6).
[350] Fuzûlî D.(G.177/7).
[351] Bâkî D.(G.230/5).
[352] Hayâlî D.(G.18/5).
[353] Fuzûlî D.(G.177/6).
[354] Bâkî D.(K4/5); Muhibbî D.(G.668/5).
[355] Hayâlî D.(G.212/4).
[356] Fuzûlî D.(G..177/3).
[357] Nev'î D.(Dîbâce).
[358] Fuzûlî D.(G.77/6).
[359] Fuzûlî D.(G.15/3); Fuzûlî D.(G.60/1).
[360] Bâkî D.(G.471/7).
[361] Zatî D.(G.495/5).
[362] Nev'î D.(K.54/16); Bâkî D.(G.112/5); Fuzûlî L.M.(3098).
[363] Muhibbî D.(.Dğr. Nzm. Şkl.2/9).
[364] Bâkî D.(K.3/21); Hayâlî D.(K.20/18).
[365] Nev'î D.(G.240/6).
[366] Bağdatlı Ruhî D.(G.383/6).
[367]Nev'î D.(K.46/12).
[368] Hayâlî D.(G.8/5).
[369] Fuzûlî L.M.(1063).
[370] Hayâlî D.(G.425/5); Muhibbî D.(G.258/5-271/5).
[371] Zatî D.(G.372/4).
[372] Hayâlî D.(G.84/5).
[373] Hayâlî D.(G.115/5).
[374] Fuzûlî D.(G.177/2).
[375] Fuzûlî L.M.(1459); Hayâlî D.(G.301/5); Muhibbî D.(G.718/5).
[376] Bağdatlı Ruhî D.(K.26/27).
[377] Hayâlî D.(G.379/1).
[378] Nev'î D.(G.122/6).
[379] Fuzûlî L.M.(1231); Fuzûlî L.M.(2397); Hayâlî D.(G.425/5); Zatî D.(G.82/7); Zatî(G.133/5);Nev'î D.(K.12/66);MuhibbîD.(G.248/5);ZatîD.(G.105/5);Bâkî(G.102/6);BâkîD.(G185/3);Muhibbî D.(G.969/5).
[380] Muhibbî D(G.61/7).
[381] Muhibbî D.(G.312/1).
[382] Zatî D.(G.409/2).

BEŞİNCİ BÖLÜM
SÖZ-DİNÎ UNSURLAR İLİŞKİSİ

1. Allah

1.1. Kur'an:

Kur'an, Allah tarafından indirilmiş kutsal bir kitaptır.[383] Kur'an Allah'ın kelâmıdır.[384] Allah, emir ve yasaklarını Kur'an'da belirtmiştir.

Muhibbî'ye göre; kim Allah'ın sözüne (emir ve yasaklarına)gönülden yönelmezse onun her yaptığı iş faydasız sonuçsuz ve geçersiz olur:

Kelâm-ı Hakka her ki göñülden olmaya mâyil
Olur her itdüğü ebter ü her ne eylese batıl
Muhibbî(G.2/1)

1.2. Lütuf ve İnayet:

Allah, konuşma yetkinliğine sahip bir varlıktır. "*Allah, bir şeyin olmasını istediği zaman sözü sadece, ona, 'ol' demektir. O da hemen oluverir.*"[385] Bunun içindir ki şâirler, söz söyleme konusunda Allah'ın kendilerine yardım ettiğini düşünürler.

Allah, şâire söz söyleme isteğini ezelden vermiştir. Şâir Allah'ın lütfu ve inayeti olmadan güzel ve kusursuz şiir söyleyemez. Fuzûlî, kendisine şâirlik tabiatını kimin lütfettiğini bilir ve ona minnet eder:

Zihî sânî' ki lehv- i câna kilk-i hüsn-i tevfîki
Ezelden iktizâ-yı nazm- ı can-perver rakam kılmış
Kemâl-i şi'r kesbî mümkin olmaz olmadın giryan
Anâ minnet ki tab'-ı nazm lütfetmiş kerem kılmış[386]

---

[383] Yâsin 36/5.
[384] Bakara 2/23.
[385] Nahl 16/40.
[386] Nur Muhammed Doğan, **Fuzûlî'nin Poetikası**, İstanbul, Ötüken, 2002,s.22.

1.3. İlhâm:

Bildirmek, haber vermek anlamındaki ilham tasavvufta feyz yolu ile kalbe gelen özel bir anlam ve bilgidir. İlhâm düşünmekle elde edilmez. Onun kaynağı ya Allah'tır ya da melektir.[387]

Bâkî'ye göre şiirini gönlüne ilhâm eden Allah'tır. Allah'ın yardımı ve lütfu olursa şâirin sözleri kıymet kazanır. Bâkî, Allah'ın lütfunun söz söylemedeki yerini itiraf eder. Eğer Allah'ın lütfu Bâkî'ye yardım ederse Bâkî söz söylemede gökyüzünün ayrıldığı yere ayağını basar:

Bâkî suhanda fark-ı sipihre kadem basar
Lutf-ı Hudâ olursa eger dest-gîr aña
Bâkî(G.7/5)

2. Melek:

Divân şiirinde daha çok sevgiliye benzetilerek ele alınan[388] melek, şâirin dört halifenin övgüsü ile dolu şiirini işittiği zaman şâirin sözlerini güzel bulur ve onu takdir eder:

Hânum kapuñda olalı meddâh-ı çâr-yâr
Tahsîn ider felekde sözüm gûş iden melek
Nev'î(Tkb.4/7)

Fuzûlî kendini Bâbil'in sihirbazı olarak görür. Onun sözleri sihirlidir. O kadar ki, sihirbazlara sihir yapmayı öğreten Harut[389] sihir yapma işini ondan öğrenebilir. Şâir bu meleğe üstatlık yapabileceğini iddia eder:

---

[387] Uludağ,**a.g.e.**, s. 263.
[388] Pala, **a.g.e.** , s.267.
[389] Pala, **a.g.e**., s.174:"Büyü ve sihirle meşhur olan bir meleğin adı".

Men sâhir-i Bâbilî-nijâdem
Hâruta bu işde üstâdem
Fuzûlî L.M.(342)

3.Peygamberler

3.1.Yûsuf:

"*İsrâiloğulları peygamberlerinden Yâkup peygamberin oğludur.*"[390] Divân şiirinde harikulâde güzelliği nedeniyle sevgili kendisine benzetilir.

Nev'î'ye göre kendi sözlerinin güzelliği, güzellikte benzeri bulunmayan Yûsuf peygamberin güzelliği gibidir. Onun sözlerini, çekemeyen dostları sözlerini sevmese de önemi yoktur:

Yûsuf-u nazmam n'ola sevmezse ihvân-ı husüd
Hüsn-i ta'bîrüm beni eyler 'Azîz-i kâmrân
Nev'î(K.37/32)

3.2.Mûsâ

3.2.1. Kelîmullâh:

"*Tûr-i Sinâ'da Allah ile konuşmasından dolayı Hz. Mûsâ'ya 'kelîmullâh' denilmiştir*."[391]

Zâtî, sevgilinin sözlerini "*kelîmullâh"* olan Hz.Mûsâ''nın sözlerine; sevgilinin nefesini ise can bağışlama yönüyle İsâ'ya benzetir. Şâir, Mûsâ'yâ benzettiği sevgilisini yerde arar. Çünkü Hz. Mûsâ Allah ile yeryüzünde konuşmuştur:[392]

---

[390] Pala, **a.g.e**., s.418.
[391] **a.g.e.,** s.237.
[392] Kur'an, Meryem, 19/52.

Mûsâ-kelâm-ü ‘Îsî-dem yârı bulmag içün
Eşküm zemîni arar ahum sipihri yoklar
Zatî(G.487/9)

3.2.2. Sihir:

Hz. Musa’nın bir özelliği de sihirbazlıkla suçlanmasıdır. Firavun Hz. Musa’yı küçük düşürmek için onu kendi sihirbazlarıyla karşılaştırmaya karar verir. Firavunun sihirbazlarının yere bıraktıkları ipler birer yılan olur. Hz. Musa elindeki asasını yere atar ve asası büyük bir ejderha olarak sihirbazların yılanlarını yutar. Böylelikle Firavun’un sihirbazları Hz. Musa’ya iman ederler.[393]

Fuzûlî sözlerinin, Hz. Musa’nın kelâmı gibi mucizeli olduğu iddiasındadır. Onun sözleri, sözlerinin sihir olduğunu iddia edenlerin sihirlerini bozar:

Men şâir-i Mûsevî- kelâmem
Sâhirlere mu’ciz-i tamâmen
Fuzûlî L.M.(341)

Zâtî ise, Hz. Musa’ya telmih yaparak sözlerini sihre, kendini ise sihirbaza benzetir. Zâtî, Hz. Musa gibi mucizeli olan sevgilinin gözüyle ilgili bir gazel söyler. Bu gazeli görenler şâirin sihir yaptığını zanneder:

Bir gazel didüm gözüñ hakkında Ey Mûsî-kelâm
Dir gören sihr eylemiş Zâtî ‘aceb sâhir midür
Zatî(G.174/5)

3.3. İsâ (Mesîh)

İsrailoğullarının son peygamberidir. Hz. İsâ, Cebrâil’in Meryem’e üflediği ruhtur.[394] Bu nedenle neye dokunsa, ona hayat verir. Hz. İsâ, dokunması ve nefesi ile hastaları iyi etmiş; ölüleri diriltmiştir.[395]

---

[393] Pala, **a.g.e.,** s.296
[394] Meryem,19/17
[395] Pala, **a.g.e.,** s.211.

3.3.1. İhyâ (Diriltme)

3.3.1.1. Sevgilinin Sözü:

Şâirler, sevgilinin sözlerini, Mesih'in onu işitenlere can bağışlayan sözlerine benzetmişlerdir.

Fuzûlî, sevgilinin sözlerinin can verici, diriltici olduğunu düşünür. Şâire göre sevgilinin sözlerinin bu özelliği o kadar kuvvetlidir ki, daha Hz. İsâ'nın dudakları can vermeye başlamadan sevgilinin dudakları söz söyleyerek can vermeye başlamıştır.

Cân bağışlardı lebün izhâr-ı güftâr eyleyüp
Urmadan Îsa lebi cân-bahşlıkdan dem henûz
Fuzûlî(110/2)

Nev'î de sevgilinin ağzının ve dudaklarının can verici olduğunu düşünür. Şâire göre sevgilinin ağzı ve dudakları ölümsüzlük suyunun çeşmesidir. Sevgilinin sözleri ise Mesîh'in sözleri gibidir:

Âb-ı hayât durur femüñ nutk-ı Mesîh durur sözüñ
Mürdelere hayât virür sanma anı muhâl ola
Nev'î(G.14/2)

Nev'î, şiir söyleyebilmesinin nedenini sevgilinin Hz. İsâ gibi ölüleri konuşturan sözleri olduğunu söyler. Şâir, söz söyleme yönüyle ölüdür. Onu dirilten ve konuşturan sevgilinin Mesih edâlı sözleridir:

Bâ'is-i güftâr olur baña senüñ nutk-ı lebüñ
Sanasın 'İsâ-yı Meryem'dür ki mevtâ söyledür
Nev'î(G.57/2)

Zâtî de Nev‘î gibi sevgilinin sözlerini can verici, sevgilinin ağzını ise ölümsüzlük suyunun çeşmesi olarak görür. Sevgilinin nefesi Hz. İsâ’nın nefesi gibi ölülere can verir:

Ey kıyâmet Çeşme-i Hayvân-leb-ü ‘Îsî-nefes
Söz deminde mantıkuñdan mürdeler ihyâ olur
Zatî(G.353/4)

Muhibbî de sevgilinin saçının karanlığında kalan sevgilinin dudakları için ölümsüzlük suyudur der. Şâire göre sevgilinin dudaklarına ölümsüzlük suyu özelliği veren sevgilinin Hz. İsâ’nın sözlerine benzeyen sözleridir. Bu sözler şâirin aşk derdinin dermandır:

Zulmet-i zülfüñde la‘lüñ ab-ı hayvândur baña
Ey Mesîhi sözlerüñ derdüme dermândur baña
Muhibbî(G.7/1)

Muhibbî, sevgilinin mahallesine girerse sevgilinin süzgün bakışı onu öldürür. Sevgilinin mânâlı yan bakışı ile ölen şâir, sevgilinin Hz. İsâ’nın sözleri gibi hayat verici sözleri ile dirilir:

Gamzelerle öldürür kûyına varan ‘âşıkı
Bir nefesle dirgürür ‘Îsî gibi güftârı gör
Muhibbî(G.854/2)

3.3.1.2. Şâirin Sözü:

Şâirler, kendi sözlerini Hz. İsâ’nın diriltici sözlerine benzetirler. Şâir sözlerinin Hz. İsâ’nın sözlerine benzemesi ile övünür.

Bâkî’ye göre başın ötesinden söyledikleri şiir değil Mesîh’in nutkudur. Başkalarının şiiri, iyiyi kötüden ayıran, sihir etkili şiir olsa bile şâirin bahsedilen nitelikteki şiirini geçemez:

Ser-verâ ş‘ir degül nutk-ı Mesîhâdur bu
Tutalum gayrîler eş‘ârı ola sihr-i mübîn
Bâkî(K.26/28)

Nev‘î’ye göre onun sözleri Hz. İsâ’nın sözleri gibi mucizelidir. Şâir sözlerinin Hz. İsâ’nın diriltici sözleri gibi olması ile övünür. Şâir, şiir söylerse sözleriyle ölüleri diriltebilir. Şâir, sözleriyle sevgilinin la‘l dudağını anlatırsa ölüye can vermede Hz. İsâ semtini tutabilir, onun gibi sözleriyle can verebilir:

Kelâm-ı mu‘cizüñ izhâr edüp nazm ehline gâhi
Dem-i cân bahs ile ‘İsî-sıfat mevtâyı söyletsen
Nev‘î(G.240/6)

Vasf-ı la‘l-i yârda nazm-ı bülendüm Nev‘iyâ
Mürdeye cân virmede tutdı Mesîhâ semtini
Nev‘î(G.498/5)

Nev‘î, sözlerinin Mesîh’in nutku gibi olmasına rağmen Allah’ın kudret elinin onun sözlerinin elinden tutmadığından yakınır. Hz. Musâ verilen *yed-i beyzâ*[396] gibi bir mucize beklemektedir:

Şi‘rümüz nutk-ı Mesîha iken almaz eline
Âh elinden sözümüz ol yed-i beyzâ tutmaz
Nev‘î(G.173/5)

Bağdatlı Rûhî için Hz. İsa’nın nefesi gibi sözlere sahip olmak üstün bir mertebedir. Fakat zaman öyle bir zamandır ki, şâir böyle üstün bir mertebeye sahip olsa bile sözünü dinleyen kimse yoktur. Bu durumda sükût eylemekten başka çare görünmemektedir:

[396]Pala, **a.g.e.**, s.146; “Beyaz el. Allah tarafından Musâ peygambere verilen bir mucizedir.”.

Mâlik olsañ demi ‘İsîye sözüñ diñler yok
Rûhiyât tab‘ a sükût eylemek evlî görinür
Bağdatlı Ruhî(G.300/8)

3.4. Muhammed:

İslâm peygamberi ve Allah’ın resulüdür.[397] Divân şâirleri birçok yönden Hz. Muhammed’ten söz etmişler onu övgü ile anmışlardır.[398]

3.4.1. Kur’an:

Kur’an, Allah tarafından Hz. Muhammed’e indirilmiş kutsal bir kitaptır.[399]

Bağdatlı Rûhî, Hz. Muhammed’in sıfatlarını sayarken onun Allah’ın kelâmının -haklıyı haksızdan ayıran Kur’an’nın- sahibi ve halka tebliğ edicisi olduğunu bildirir:

Nâtık-ı güftâr-ı Hakk ‘âlim-i halk-ı tabak
Sâhib-i Fârûk-ı Hakk salli ve sellim ‘aleyh
Bağdatlı Ruhî(K.1/34)

3.4.2. Hadîs:

Hz. Muhammed’in söz ve davranışlarına hadîs denilmiştir.[400]

Muhibbî şiirinde bir hadîsin anlamı üzerinde durur. Ona göre Hz. Muhammed’in sözleri hakikat sözleridir. Müslümanlığı en güzel şekilde anlatan odur. Şâir, “*Sizden biri, kendi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe gerçek imana eremez.*”[401] hadîsine işaret ederek kardeşliğin İslâm dinindeki yerini ve Hz.

---

[397] Âl-i İmrân, 3/144; Fetih, 48/29.
[398] Pala, **a.g.e.,** s. 291.
[399] Yâsin 36/5.
[400] Pala, **a.g.e.,** s. 165.
[401] Buhâri, İman 6; Müslim, İman 71; Nesâî, İman 19; Tirmizî, Sıfatu’l- Kıyamet 60; İbnu Mâce, Mukaddime 9.

Muhammed'in sözlerinin hakikat sözü olduğunu belirtir. Müslümanlık onun sözlerine uymakla mümkündür:

Her kim saña sanursun san anı kardaşuña
Fi'l-hakîka sözümi gûş it müselmânlık budur
Muhibbî(G.888/1)

3.4.3. Şiir-Şâir:

İslâm dininde "*şiir pek tasvip edilmemekle*[402] *birlikte Hz. Muhammed'in bazı şiirleri beğendiği ve şâirlerine hediyeler verdiği*[403] *bilinmektedir.*"[404]

Hayâlî, Hz. Muhammed'in şiir ve şâire verdiği öneme atıfta bulunarak, söz ehli olan şâirlere hürmet edilmesi gerektiğini ifade eder. Zira âlemlerin Rabbi olan Allah'ın mahbûbu Hz. Muhammed söz ehlini severdi:

Husrevâ erbâb- ı nazma ihtirâm et ihtirâm
Çün severdi bunları Mahbûb-ı Rabbül- âlemîn
Hayâlî(K.23/31)

4.Dört Halife (Çâr-yâr):

Dört büyük halifeye verilen isimdir. Bunlar Hz. Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'dir. Hz. Muhammmed'in ashabının ileri gelenleri olan dört halife için birçok methiye yazılmıştır**.**[405]

Nev'î ye göre dört halifenin övgüsünün yapıldığı şiir, felekteki melekler tarafından övülür.[406]

---

[402] Buhârî, Edeb,92; Müslim, Şiir 7, 2257; Ebu Dâvud, Edeb 95, 5009; Tirmizî, Edeb 71, 2855: "Sizden birinin içine onu bozacak irin dolması, şiir dolmasından hayırlıdır.".
[403] Buhârî, Edeb 91; Ebu Dâvud 95; Tirmizî, Edeb 70, 2849: " Hz. Âişe'nin, Hz. Muhammed'in şâir Hassan İbnü Sâbit'i övdüğünü bildirmesi…".
[404] Kurnaz, **a.g.e.**,s.72.
[405]Pala, **a.g.e.**, s.93.
[406] Nev'î D.(Tkb.4/7).

Hânum kapuñda olalı meddâh-ı çâr-yâr
Tahsîn ider felekde sözüm gûş iden melek
Nev'î D.(Tkb.4/7)

Bağdatlı Rûhî'ye göre ise söz söylemede itibar bulmak için sözün başında dört halifeyi övmek gerekir:

Dirseñ ki bula nazmuñ 'avâlemde i'tibâr
Dibâce-i kelâmunı kıl medh-i çâr-yâr
Bağdatlı Ruhî(K.3/1)

5.Duâ:

Duâ, "*âşıkın gizli olarak, ruhen ve sırren Allah'a yalvarmasıdır*.[407] Allah, Kur'an'da Müslümanlara duâ etmeyi emretmiştir.[408]

5.1. Şiir:

Divân şâirleri duâ etmeye çok önem vermişlerdir. Divân şâiri en mükemmel yaptığını iddia ettiği şiir söyleme işini bile duâdan ehemmiyetli görmemektedir. Nitekim Bâki bu düşüncesini devletin sultanına dua etmenin şiir söylemekten daha önemli olduğunu belirterek ifade eder:

Ko şi'ri Bâkıyâ dâ'im niyâz it
Du'â- i devlet-i sultân ehemmdür
Bâkî(G.146/10)

5.2.Kaside:

Din ve devlet büyüklerini övmek maksadıyla yazılan kasidelerin duâ bölümlerinde sözün bittiği dile getirilirken duâ etmenin zamanın da geldiği belirtilir. Artık sözü kısa kesmek ve duâların kabulü için niyâz etmek gerekir:

---

[407] Tatçı, **a.g.e.**, s.335.
[408] Arâf 7/55: "Gizlice ve tazarru yolu ile Rabbınıza duâ ediniz.".

Söz âhir oldu vakt-i du‘âdur
Başla du‘âya sıdk ile ey dil
Bağdatlı Ruhî(K.20/43)

Söz yerin buldı du‘âyile hemân hatm idelüm
Ola kim anı kabûl ide Hudâ-yı müte‘âl
Bağdatlı Ruhî(K.26/32)

İhtisâr it sözi demdür sadef-i tab‘uñdan
Nev‘iyâ ola du’â dürleri yolında nisâr
Nev‘î(K.23/43)

ALTINCI BÖLÜM
SÖZ-TASAVVUF İLİŞKİSİ

1. Tasavvuf:

"*Sof giymek, saf olmak, ilk safta bulunmak, suffa ashabı gibi yaşamak*"[409] anlamındaki tasavvuf "*bir İslâm mistisizmidir.*"[410] Tasavvufta esas olan insanın eğitimidir. Bu eğitim sayesinde inan Allah'ın rızasını kazanır, ebedî saadete ermek için de nefsini eğiterek temizlemeye çalışır.[411]

Tasavvufta söz, *"icâd edilmesi için irade ve kudretin gaybete taalluk etmesi; 'kün' (ol)kelimesi; insan-ı kâmil, bir bütün olarak İlahî kemâli kendi varlığında gerçekleştiren insan; Tekvin kelimesinin dış âlemdeki mahzarları olmaları sebebiyle varlıklardan her biri Allah'ın bir kelimesi; Hz. Peygamberin hakikati"*[412] anlamlarına gelmekle birlikte *"kelimenin nefesle de ilgisi vardır. Telaffuz edilen kelimeler içimizden gelen nefesin taayyunatı olduğu gibi Allah'ın kelimeleri de nefes-i rahmanîdeki taayyunlardan ibarettir."*[413] Buradan da anlaşılacağı üzere tasavvufta söz taayyün yerine geçer.[414]

1.1. Cân:

Ruh, nefs kelimeleriyle karşılanan can, insan ruhu veya Hakk'ın rahmanî tecellîsi olarak kabul edilir.[415]

Fuzûlî, sözün can olduğunu düşünür. Can, Allah'ın insana verdiği bir emanettir. Canın insana verilmesi ve insandan alınması söz ile gerçekleşir. Bunun için söze başka bir şey denirse bu boş bir söz olur:

Can sözdür eğer bilürse insân
Sözdür ki deyerler özgedür cân

Fuzûlî(L.M.3075)

---

[409] Uludağ, **a.g.e.**, s.512.
[410] Pala, **a.g.e.**, s.383.
[411] Güzel- Torun, **a.g.e**,s.280.
[412] Uludağ, **a.g.e.**, s.304.
[413] **a.g.e.**, s.304.
[414] Pala, **a.g.e.**, s.236.
[415] **a.g.e.**, s.111.

Nev'î'ye göre söz söylemek insanın ruhunda vardır. İnsanın canı söz söylemeye tutkundur. Bu sözler mevzun olursa bu tutkunluk daha da artar:

Söze nefsinde cân olur meftûn
Kanda kaldı bu kim ola mevzûn
Nev'î(Dîbâce)

1.2. Akıl Sözü:

"*Mutasavvıflar ilahî, ezelî ve ebedî gerçeklerin aklı yoluyla kavranamayacağını belirtir, nazarî aklı reddeder ve Neoplatonizmin tesiriyle keşf ve marifet anlayışlarına uyuşan farklı bir aklı anlayışı ileri sürerler."*[416]

Divân şâiri de aklı yetersiz ve zayıf görür. Çünkü akıl aşkı, ıstırabı ve acıyı kabul etmez.[417] Bu durumda akıldan sâdır olan sözler de beğenilmez. Nitekim Nev'î, tekkede herkesten uzak Allah'ın güzelliğinden sarhoş olmuş dervişi, sırların bilginiyim diye akıl sözleri söyleyen kişiden üstün tutar:

Lâf-ı 'akl urma sakın dânâ-yı esrâram diyü
Tekye-i 'uzletde şol bî-hûş olan hayrânı gör
Nev'î(G.156/2)

1.3. Dehân:

Tasavvufta dehân(ağız) zahiren söz söyleme sıfatıdır.[418] Allah, tüm âlemleri bir tek "*kün*"[419] sözüyle yoktan var etmiştir. Tasavvufta sevgili Allah'tır. Fuzûlî'ye göre söz, sevgilinin ağzının sırrını her nefesinde âleme açıklar. Bu öyle bir sırdır ki her an söz yoktan var olur. Ağız yoktur ve ağzın varlığı ağzın konuşması ile yani, söz ile anlaşılır:

---

[416] Uludağ, **a.g.e.**, s.35.
[417] Pala, **a.g.e.**, s.383.
[418] Uludağ, **a.g.e.**, s.138.
[419] "Onun emri bir şeyi murad edince ona sadece ol demektir, o oluverir." Yâsin, 36/12.

Halka agzun sırrını her dem klıur izhâr söz
Bu ne sırdur ki kim olur lâhza yohdan var söz
Fuzûlî(G.177/1)

1.4. Riyâzet:

"Riyâzet, az yemek, az uyumak ve az konuşmak daimî zikir, tefekkür ve ibadet halidir."[420] *"Sûfîler az yemeğe, az konuşmaya, az uyumaya, yalnız kalmaya, sürekli zikir ve tefekkür etmeye alışan nefsin kurtulacağına inanırlar"*[421]

1.4.1. Sükût (Kıllet-i Kelâm):

Tasavvufta kıllet-i kelâm esastır. Dervişler kıllet-i kelâma önem verirler ve az konuşmanın yararına inanırlar.[422]

Fuzûlî'ye göre de sözün az söyleneni makbuldür. Zira söz çok söylendiği zaman aziz olanı zelil edebilir. Eğer insan halk arasında aziz ve muhterem olmak isterse sözü az söylemelidir:

Ger yoh istersen Fuzûlî izzetün az et sözü
Kim çoh olmakdan kılıpdur çoh azîzi hâr söz
Fuzûlî(G.177/7)

Muhibbî de sözün az söylenmesinin makbul olduğunu düşünür. Boş sözler söylemek hiçbir işe yaramaz. Şâire göre insan, bahçıvanın sadece meyve verecek ağacı bahçeye diktiği gibi faydasız sözlerden kaçınmalıdır:

Çün gel gereklü ma'nîdür gel sözüñ kıl muhatasar
Dikmez anı bâgbân kim virmeye meyve şecer
Muhibbî(Dnş. Ş2/9)

---

[420] Tatçı, **a.g.e.**, s.336.
[421] Uludağ , **a.g.e.**, s.438.
[422] **a.g.e.**, s.318.

1.5. Sohbet:

"Görüşüp, konuşma"[423] anlamındaki sohbete ilk sûfiler büyük önem verir, tasavvufî bilgileri ehil ve hevesli gördükleri muhiplerine özel sohbetlerinde aktarırlardı.[424]

Bâkî, sohbeti sevgili ile yapılan sohbet olarak düşünmüş ve onunla yapılacak sohbetin kendisine müptelâ olan âşığa sıhhat vereceğini, sevgilinin selâmını alanın selâmet bulacağını belirtmiştir:

Sohbetüñ mübtelâya sıhhat olur
Bir selâmun alan selâmet bulur

Bâkî(G.93/1)

Bu beyitte tasavvufta selâm kelimesinin *"nefsin dünya ve âhirette hiçbir sıkıntıya maruz kalmaması"*[425]; selâmet kelimesinin *"emniyet makamı"*[426] anlamlarına gelmesi beytin tasavvufî bir anlamı olabileceğinin delilidir.

1.6.Zâhid:

"*Allah'ın buyruklarını yerine getirmekle birlikte, şüpheli şeylerden de kaçınan kişi"*[427] anlamındaki zâhid, "*dünya işleriyle meşgul olmayan ve dünya hazlarına karşı bigâne kalan perhizkârdır."*[428] "*Zâhid, esâsen zühd ve takva sahibi olmakla beraber zamanla "zahir-perest" dindarlar vasfında kullanılmaya başlamıştır."*[429] "*Bunlar dinî konularda anlayışı kıt, her işin ancak dış kabuğunda kalabilen derinlemesine inmesini beceremeyen, ilim ve imanı dış görünüşüyle anlayan bunu da ısrarla başkalarına anlatan ve durmadan öğütler verip topluma düzen verdiklerini sanan kişiler olarak ele alınır".*[430]

---

[423] Pala, **a.g.e.**, s.356.
[424] Uludağ **a.g.e.**, s.475.
[425] **a.g.e.**, s.460.
[426] **a.g.e.**, s.459.
[427] Pala, **a.g.e.**, s.421.
[428] Ahmet Talat Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzâhı**, 4.bsk. Ankara, Akçağ Yay., 2000 s.468.
[429] Tatçı, **a.g.e.**, s.439.
[430] Pala, **a.g.e**., s.421.

1.6.1. Âşık- Zâhid Çekişmesi :

Âşık ile zâhid daima çekişme halindedir ve hiçbir zaman geçinemezler. "*Zâhid ve sofi, genellikle melâmî-meşrep ve rind olarak görünen âşığın zıddı bir hüviyet gösterir. Âşık devamlı onlardan şikâyet eder".*[431]

1.6.1.1. Söz Dinleme:

Divân şâiri âşıktır. Sevgili ile ilgili olan her şey onun için bahsedilmeye değerdir. Zâhid ise âşığın bu sözlerini dinlemez.

Bâkî, sözlerini dikkate almayan zâhidi, câhil ve haddini bilmez olarak görür. Bunun için zâhidin bu durumu onun için şaşılacak bir durum değildir. Zira söz değerli bir mücevherdir ve değerini ahmak olanların bilmesi mümkün değildir:

Şi'r-i Bâkîye kulak tutmasa zâhid ne 'aceb
Söz güherdür ne bilür kadrini nâ-dân güherün
Bâkî(G.277/7)

Zâhid, âşığın kelâmını dinlemediği gibi âşık da zâhidin kelâmını dinlemek istemez. Zâhid dünya nimetlerinin terkini ister. Âşık ise dünya işlerini hoş görür. Bu anlayışta olan Muhibbî, zâhidin sözünü dinlemez; rind olup aşk yüzünden dert çekmeyi talep eder:

Eyleme sûfînüñ kelâmını gûş
Rind olup eyle derd-i hârı taleb
Muhibbî(G.158/6)

Dinleme mescide varup zâhidüñ sen lâfını
Deyre var pîr-i mugânuñ al şarâb- sâfını
Muhibbî(Dnş.14/7)

---

[431] Kurnaz, **a.g.e.** s.116.

1.6.1.2. Aşk Kelâmı:

Zâhid ile âşık, aşk konusunda da uyuşamazlar. Çünkü zâhid aşk ehli değildir. Şâir ise âşıktır. Aşk ile ilgili her şeyi bilir. Muhibbî'ye göre aşkın başı kolay görünür ama sonu çok yamandır. Zâhid bu durumdan habersizdir. Âşık bu durumu zâhide anlatır:

Âsân görinür evvel 'ışkıñ soñı yamañ
Zâhid kelâm-ı 'ışk degül kâbil-beyân
Muhibbî(Dnş.7/7)

1.6.2. Nasihat:

1.6.2.1. Muhâlif Nasihat:

Âşık zâhidin muhalif nasihatlerini dinlemek istemez. Zahid âşığa sürekli nasihat eder. Fakat bu nasihatler boşunadır. Nitekim Fuzûlî, aşkından dolayı gam tuzağına esir olmuştur. Bu tuzaktan kurtulmanın çaresi bir meyhane köşesini mesken edinmektir. Zahidin buna muhalif nasihati yerine, meyhanede aşk şarabının kadehi tutmak gereklidir:

Ey esîr-i dâm- gam bir gûşe-i meyhâneye dut
Dutma zühhâdun muhâlif pendini peymâne dut
Fuzûlî(G.41/4)

1.6.2.2. Boş Söz:

Muhibbî, zâhidin nasihatlerini boş birer söz olarak görür. Çünkü zâhid âşığa ne kadar aşktan vazgeçmesini nasihat ederse etsin bu nasihat boş bir söz gelir ve âşık, aşktan vazgeçmez.

Pend ider her dem baña geç diyü zâhid 'aşkdan
Her ne dirse görinür bâd-ı hevâ zâhid baña
Muhibbî(G.8/4)

Muhibbî, sevgilinin saçının karası için can verebilecek derecede sevgiliye âşık olmuştur. Zâhidin nasihati boşunadır. Aşkından divâne olmuş âşığa nasihat işlemez, söz geçmez:

Bu Muhibbî cân virür sevdâ-yı zülf-i yâr içün
Zâhidâ itme nasîhat ıssı itmez söz baña

Muhibbî(G.39/5)

Zâyi itme nâsihâ yok yirlere söz nakdini
Nitekim yokdur kılam dîvâneye yok dahi pend

Muhibbî(G.332/3)

1.6.3.Acı Söz:

Muhibbî, bir zâhid tipi olan müdde'înin [432] sözlerini acı olarak niteler. Zâhidin sözleri zehirli, dolayısı ile acıdır. Muhibbî'nin yüreği, kuru kuruya iddia eden zâhidin acı sözünden zehre doymaz yarılır; sanki bir Çin kasesi gibidir:

Müdde'înüñ acı sözinden Muhibbî bu yürek
Zehre doymaz yarılur san kâse-i fagfûrdur

Muhibbî(G.793/7)

1.6.4. Kuru Söz:

Bâkî, zâhidin sözlerini kuru olarak niteler. Çünkü zâhidin sözlerinde gösteriş vardır. Bâkî bir âşıktır ve gönlüne can verecek kan gibi aşk şarabını içmek ister:

Âdemüñ ehl-i riyâ sözleri kanın kurıdur
Sâkıyâ toldur'a şol kan olacagı içelüm

Bâkî(G.332/5)

[432] Tatçı, **a.g.e.**, s.445.

1.7.Vâiz:

"*Vâiz, dinî öğütlerde bulunan kişidir."*[433] "*Câhil olanlarından halkı idlâl edecek sözler de sudur ettiği vâkidir"*[434]Divân şâirleri zâhidden hoşlanmadıkları gibi vâizden de hoşlanmazlar.

1.7.1. Vâiz Sözü

Vâiz, halkı dinin dış kabuğu ile oyalamaktadır Divân şâirleri bundan dolayı vâizlerin sözlerine itibar etmezler.

1.7.1.1. Masal-Efsane:

Fuzûlî, vâizlerin sözlerini masaldan ve efsaneden ibaret görür. Vâizin sözünü dinlemek gaflet uykusuna sebebiyet verir:

Vâ'iz sözüne dutma kulak gafîl olma kim
Gaflet yuhusunun sebebi ol fesânedür
Fuzûlî(G.75/4)

Hayâlî ise meyhanenin pîrinin sözlerini vâizin sözlerinden daha gerçekçi bulur. Ona göre vâizin sözünün aslı yoktur. Dinleyenleri efsaneden efsaneye sürükler. Meyhane gerçek âşıkların yeridir. Orada söz söyleyen, sevgiliden bahseder. Bu sözler Hayâlî'ye daha gerçekçi gelir:

Pîr-i harâbatın sözü çıktı Hayâlî gerçege
Vâ'iz gibi salmaz beni efsâneden efsâneye
Hayâlî(G.510/5)

1.7.1.2. Nasihat:

Vâiz, zâhid gibi sürekli âşığa nasihat verir. Ancak sevgilinin efsunlu dudaklarına müptelâ olan Bağdatlı Rûhî, vâizin kelâmını efsâne dinler gibi dinler:

---

[433] Pala, **a.g.e**., s.406.
[434] Onay, **a.g.e.**, s.454.

Beni ayırmak ister pend ile efsûn-ı la‘luñdan
Eser kılmaz kelâm-ı vâ‘ızuñ efsâne olmak var
Bağdatlı Ruhî(G.157/5)

Hayâlî, kendine vâizin sözünün tesir etmeyeceğini düşünür. Çünkü şâir sevgilinin dudaklarının kırmızılığı ile sarhoş olmuştur. Vaiz sözleriyle gelecekten çok şey vaat etse de şâirin gönlü efsaneleri dinlemez:

Nâsih sözünün gerçi çok va’de-i ferdâsı
Ammâ ki benim gönlüm efsâne kabûl etmez
Hayâlî(G.213/3)

Hayâlî’ye nasihatçi bin kez aşktan vazgeç diye nasihat etse de onun kulağı, aşkın sedası ile dolu olduğu için aşktan vazgeçmez:

Bin söylesen kelâmını nâsih işitmeziz
Sît ü sadâ-yi aşk ile pürdür kulağımız
Hayâlî(G.198/4)

Nasihatçi Fuzûlî’den sevgiliden yüz çevirmesini ister. Fuzûlî ise sevgilinin zülfünün zincirine bağlanmıştır. Oradan ayrılmak istemez. Nasihatçi ne kadar nasihat etse de şâir, nasihatçinin sözüne bakmaktansa sevgilinin çehresine bakmayı tercih eder:

Dutmazam zencîr-i zülfü terkin ey nâsih meni
Hâh bir âkil kıyas et hâh divâne dut
Fuzûlî(G.41/5)

Ey Fuzûlî her nice men’ eylese nâsih seni
Bahma anun kavline bir çihre-i zîbâya bah
Fuzûlî(G.61/7)

1.7.1.3. Sözü Uzatma:

Bâkî'ye göre vâiz sözü uzatır. Söze başladığı zaman bitirmek bilmez. Bu durum âşık için dayanılmazdır. Sevdiklerini ârif kisvesiyle anlatan [435] şâire göre ârif olan sözü kısa tutar:

Sözi vâ'iz durâz ider 'ârif
Ol asıl yâd-i gâre katlanmaz
Bâkî(G200/8)

1.7.1.4. Soğuk Söz:

Muhibbî, vâizin sözlerini soğuk bulur. Şâire göre vâizin sözleri, samimiyetten uzaktır. Böyle söylenen sözler gönülde iz bırakmaz. Şâir için gönül çok mühimdir. Âşık için sevgili ile ilgili her şeyin hissedildiği yer olan gönül, soğuk sözleri sevmez. Bunun için vâizin sözlerini dinlemeye değmez:

Vâ'ız sözini koyma Muhibbî kulagına
İtmez eser göñülde kaçan ola nükte serd
Muhibbî(G.327/5)

1.8. Kıyl u Kâl (Güft ü Gû):

Dedikodu anlamındaki kıyl u kâl tasavvufta zâhir ilmi demektir. Nev'î, mâsivâ- "*Allah'tan gayrı sayılan şeylerle"*[436]- ile ilgili dedikodu yapmayı bırakmanın insanın *cismindeki* nefsini, nurların doğduğu yer eyleyeceğini belirtir. Şâire göre, mâsivâ ile ilgili konuşma dedikodu sayılır. Bu dedikoduyu bırakan ve Allah'ın varlığı içinde yok olan yani, fenâfillah mertebesine ulaşan âşığın nefsine, Allah'ın nurları doğmaya başlar:

Güft-ü gûy-ı mâsivâdan kıldı çün kat'-ı lisân
Eyledi mişkât-ı cismin matla'ül envâr şem'
Nev'î(G.211/2)

---

[435] Pala**, a.g.e**., s.32.
[436] Pala, **a.g.e.**, s.263.

YEDİNCİ BÖLÜM
SÖZ -İNSAN İLİŞKİSİ

1.Şâir:

Şâir, divân şiirinde *"mevzûn u mukaffâ söz"*[437] olarak tanımlanan şiiri, inşa eden kişidir. Şâirin güzel söz söyleyeni makbuldür. Divân şâirleri bir çok beyitte mevzûn ve kâfiyeli söz söylemenin kolay fakat güzel söz söylemenin zor olduğunu belirtmişlerdir.

1.2. Sözün Gayesi:

Şâir, söz söylemeyi hâlini anlatmak için bir yol olarak düşünür. Bağdatlı Rûhî, niçin söz söylediğini, sevgiliye duyduğu muhabbeti duyurmak şeklinde açıklar. Şâir bu işi öyle önemser ki sinesini aşk ıstırabından yırtar:

Şa 'irlerüz idüp niderüz sînemüz çâk
Eş'arile biz eylerüz iş'âr-ı muhabbet
Bağdatlı Ruhî(G.80/6)

1.3. Söz Kuvveti:

Şâir söz söylemenin bir gücü olduğunu düşünür. Bağdatlı Rûhî, yaratılışındaki söz kuvveti ile sözünü her yerde sürdürür. Şâirlik yeteneği şâire doğuştan verilmiştir. Bu yetenek sayesinde âlemde kimse ile dövüşmeye gerek kalmadan sözleriyle kendini ispatlar:

Kande olsa yüridür kuvvet-i tâb' ile sözin
Eylemez kimseye 'âlemde mudârâ şâ'ir
Bağdatlı Ruhî(G.295/7)

1.4. Şâir Sözü:

Şâirler, sözlerini "şâir sözü" şeklinde niteleyerek, sözlerinin çeşitli vasıflarını dile getirmişlerdir.

---

[437] Pala, **a.g.e.**, s. 377.

1.4.1. Nasihat:

Muhibbî, şâir sözlerini nasihat olarak görür. Şâirin sözleri dostlara nasihattir. Şâir, öyle derin anlamlı sözler söyler ki her bir sözü bir kitap kadar anlam taşır:

Penddür yârâna her dem bu Muhibbî sözleri
Çünki olmışdur anuñ her bir kelâmı bir kitâb
Muhibbî(G.174/5)

1.4.2. Tercüman:

Muhibbî bir başka beyitte şâir sözlerinin, dostun sözlerini âşıklara tercüme ettiğini belirtir. Eğer şâir olmasa sevgilinin sözlerini âşıklara anlatacak kimse yoktur:

Uşşâka dôst kavlini iz‘ân kim itdirür
Tâ sen Muhibbî olmayıcak tercemân dost
Muhibbî(G.218/5)

1.4.3. Yalan Söz:

Fuzûlî’ye göre şâirlerin sözleri yalandır. Divân şiirinde sevgili vefâsızdır. Bir şâir sevgilide vefa var diyorsa, bu söz elbetteki yalandır. Şâir, hem şâir sözlerinin yalan olduğunu hem de güzellerde vefa olmadığı şöyle anlatır:

Ger dese Fuzûlî ki güzellerde vefâ var
Aldanma ki şâir sözi elbette yalandur
Fuzûlî L.M.(978)

1.5. Gazel:

Gazel nazım şekli, divân şâirlerinin, sevgiliye merâmlarını anlattıkları ve en çok tercih ettikleri nazım şeklidir.[438] Gazel tarzında söz söylemek, şiirin bu tarzında mahir olmak, söz sahibi şâirler için muteber bir durumdur:

Ko seheri kim hezârân sâhir-i sihr-âferînden bir
Gazel fenninde mâhir şâ'ir-i sâhib-suhan yegdür
Bağdatlı Ruhî(G.376/4)

Hayâlî, gazel söylemede sihir yaptığını iddia eder. Onun bu sihirli sözlerini gören vahşi ceylanlar bile onun sözüne boyun eğer:

Sihr eyledi Hayâlî gazel demede yine
Her bir gazâl-i vahşî görüp anı görüp râm olur
Hayâlî(G.90/5)

Bâkî'ye göre gazel söylemek, şâirin inci dağıtan tabiatında vardır. Şâir gazel söylemede, şu âlemde şiir denizinin reisidir:

Re'îs-i bahr-i nazm olduñ bu gün 'âlemde ey Bâkî
Gazel dimek senüñ tab'-ı dür efşânuñda kalmışdur
Bâkî(G.165/5)

Nev'î de gazel söylemede iddialıdır. Şâir, gazel tarzında üstün bir mertebededir. Bunun için kimse onun gibi söz söyleyemez:

Gazel tarzında ey Nev'î tutup mümtâzlık semtin
Kelâmum gibi mislüm dinmek olmaz lâ-nazîr oldum
Nev'î(G.313/5)

---

[438] Pala, **a.g.e., s**.63.

1.6. Kaside:

Kastetmek, yönelmek anlamındaki kaside, *"belli bir amaçla yazılmış manzume"*[439] demektir. *"Divân edebiyatı nazım şeklerinden olup daha çok din ve devlet büyüklerini övmek amacıyla kaleme alınır."*[440]

Kaside şu bölümlerden oluşur: nesîb, girizgâh, medhiye, tegazzül, fahriye, dua. Kasidenin bölümlerinden söz ile ilgili olarak, şâirin kaside söylediği kişiyi övdüğü 'methiye' bölümü ile şâirin kendi sözlerini övdüğü 'fahriye' bölümleri ele alınacaktır.[441]

1.6.1. Methiye:

Methiye, din ve devlet büyüklerini övmek amacıyla yazılan kasidelerin üçüncü bölümüdür. Bu bölüm kasidenin asıl bölümü olup kendisine kaside sunulan kişi övüldüğü bölümdür.[442] Methiyelerde şâirler, övdükleri kişilerin hünerlerinden bahsederken onların sözlerini de çeşitli yönlerden överler. Bu övme, doğrudan övülen kişinin sözlerini övmek şeklindedir. Övülen kişilerin şâirliklerinin övülmesi onların aynı zamanda birer şâir olmaları ile ilgilidir. Bir şâir tarafından, şâirlik yönüyle övülmek önemli olsa gerektir.

1.6.1.1. Mevzûn Söz:

Bâkî övdüğü kişiyi mevzûn sözlü olarak tarif eder. Şâire göre, övülen kişi gönül alan bir yürüyüşe, makbul ve hoş bir simâya sahip olmasının yanında ölçülü söz söyleme kabiliyetine sahiptir:

O güftâr-ı mevzûn u reftâr-ı dil-keş
O sîmâ-yı matbû' u bâlâ-yı hôş-ter
Bâkî(K.3/21)

---

[439] Dilçin, **a.g.e.,**s.122.
[440] Pala, **a.g.e.**, s.59.
[441] Bu bölümde konu bütünlüğü sağlamak amacıyla, gazellerde şâirin kendi sözlerini övdüğü beyitler de ele alınmıştır.
[442] Dilçin, **a.g.e.**, s.153.

Hayâlî, övdüğü kişinin sözlerini, söz üstatlarının sözlerine benzeterek ya da onlarla karşılaştırarak över. Övülen kişinin sözleri Hafız ve Câmi'nin[443] sözleri gibi vezinlidir. Övülen kişi, şiir söylemenin en üst makamında bir Selmân[444] gibidir:

Hafız u Câmi kelâmı gibi mevzundur sözün
Şahlar içre kemâl-i nazm ile Selmân mısın?
Hayâlî(K.20/18)

1.6.1.2. Lâtif Söz:

Bağdatlı Rûhî övülen kişiyi lâtif sözler söyleyen bir şâir olarak görür. Şâire göre kemâl ehli insanların feyzinden bahsettiği onun gibi biri yoktur. Aynı zamanda onun gibi hoş sözler söyleyen şâir de yoktur:

Kanı anuñ gibi bir şâ'ir-i latîf suhan
Kanı anuñ gibi bir feyz-bahs-ı ehl-i kemâl
Bağdatlı Ruhî(K.9/15)

1.6.1.3. Düzgün Söz:

Bâkî, övdüğü kişi düzgün söyleyen bir bülbül olduğu için onu senâ etmede âciz kalacağını itirâf eder:

Senâsında Bâkî-sıfat ola 'âciz
Hezârân ola 'andelib-i suhan-ver
Bâkî(K.3/29)

1.6.1.4. Dürr:

Nev'î'ye göre övülen kişinin sözleri inci gibi değerlidir. Şâire göre, onun inci sözlerinin benzeri görülmemiştir. Ancak övülen kişinin söz hazinesinde buna benzer cevherleri çoktur:

---

[443] Kurnaz, **a.g.e.**, s.151:"Horasan'ın Câm kasabasından meşhur bir şâir"
[444]Pala, **a.g.e.**, s.348: "Selmân ı Saveci adıyla bilinen İran şâiri olup kasideleriyle ünlüdür."

Dür-i kelâmuña beñzer güher görülmedi hîç
Bilindi kim cog-imiş şeh hazînesinde le‘âl
Nev‘î(K.29/28)

Bâkî, sözleri yerine inciler ve cevherler söylese bile övülen kişinin faziletinin mertebesini şiir ile anlatmayacağını söyleyerek övgüde bulunur:

Kelimâtum yirine dürr ü güher nazm itsem
İdemez mertebe-i fazlunı eş‘âr iş‘âr
Bâkî(K.25/37)

Bâkî'ye göre övülen kişi, öyle inci dizisi gibi sözler söylemiştir ki Hz. Muhammed'in şâiri belâgat timsâli Hassan bin Sabit[445] onun sözlerini görse onu takdir edip alkışlar:

Yine nazm eylemiş bir ‘ıkd- gevher
İder bin kere Hassan görse tahsîn
Bâkî(K4/5)

1.6.1.5. Rütbe-i Şi‘r:

Bağdatlı Rûhî, övdüğü kişiyi şiirin en üst mertebesinde görür. Övülen kişi şiir rütbelerinin üst makamındadır. Şiirin yüksek derecesi ile herkes fazilet davasında bulunsa kendisini övmüş olur; fakat övülen kişi söz söylemede öyle bir mertebededir ki şiirinin üstünlük derecesinden bahsetmeyi kendine ar sayar:

Rütbe-i şi‘rile da‘vâ-yı fazîlet kılmak
Gerçi kim gayrılara fahrdur ammâ aña âr
Bağdatlı Ruhî(Trh.4/15)

[445] Onay, **a.g.e.**, s.236.

Nev‘î de övdüğü kişinin söz ehlinin en üst makamında olduğunu iddia eder. Şâir, kerem sahibi hazretin ayağına yüzünü sürer ki, bu kişi söz ehlinin en üst makamındadır:

Yüzüm urdum kadem-i hazret-i sâhib kerem
Kim odur server-i –ser-defter-i ehl-i güftâr
Nev‘î(K.18/15)

1.6.1.6. Belâgat:

Hayâlî, övdüğü kişiyi güzel ve etkili söz söyleme üstadı olarak görür. Övülen kişi, belâgat bağının hoş sesli bir kuşudur. Onun tabiatının yüksekliği feleklere kadar ulaşmıştır ama asıl önemli olan onun güzel söz söyleme bağının bir kuşu olmasıdır:

Egerçi tab’-ı şehbâzı felek-pervâzdır lîkin
Zebânıdır belâğat bağının murg-ı hôş-elhânı
Hayâlî(K.22/23)

1.6.1.7. Nükte:

Nev‘î’ye göre övülen kişi nükte[446] söylemeye hâkimdir ve nükteli söz söylemeyi sever. Hem güzel söz söyler hem de çok hünerlidir:

Suhan-dân u hüner-mend ü hüner-bîn
Hakîm-i nükte-sâz u nükte-perver
Nev‘î(K.20/19)

Suhan-dân ü hüner-bîn ü hüner-mend ü suhan –perver
Re’îs-i ehl-i fazl üstâd-ı sultân hâce-i Ekrem
Nev‘î(K.34/6)

[446] Pala, **a.g.e.**, s.319 :“Anlamı, ancak dikkatle anlaşılabilecek derecede gizleme sanatına nükte denir.”

1.6.1.8. Câize:

Şâirler, eskiden yüksek mevkîlerde bulunan kişilere sundukları methiyeler karşılığında caize[447] alırlardı. Câize yüksek mevkîdeki kişilerin şâire bir yardımıdır. Bir şâirin korunup kollanması, kendisine çeşitli hediyeler veya para verilmesi câize olarak değerlendirilebilir.

Bağdatlı Rûhî, övdüğü kişinin şâirleri koruyup kollamasını, onlara yardım elini uzatmasını ve ince hayalleri sözle inşa eden şâirliğini över:

Kanı anuñ gibi bir dest-gîr-i ehl-i kelâm
Kanı anuñ gibi bir münşî-i dakîk-i hayâl
Bağdatlı Ruhî(K.9/14)

1.6.2. Fahriye:

Kasidelerin fahriye bölümlerinde, şâirler kendilerini överler. Fahriye başlığı altında vereceğimiz bölümde, konu bütünlüğü olması açısından sadece kasidelerin fahriye bölümlerine değil; gazellerdeki ve diğer nazım türlerindeki fahriye içerikli beyitlere de yer verilecek.

1.6.2.1. Sözün Vasfı:

Divân şâirleri, şâirliklerini övmek amacıyla sözlerini çeşitli yönlerden nitelemişlerdir.

1.6.2.1.1. Âli Söz:

Bağdatlı Rûhî, sözlerini âli olarak tarif eder. Şâirin sözlerinde yücelik ve yükseklik vardır. Şâire göre, şiir ikliminin makamına onun gibi sözleri yüce divânı şahâne biri gelmemiştir. Cahillerin onun sözlerine müdahale etmesi en üst seviyedeki sözleri anlayamamalarındandır:

---

[447] Pala, **a.g.e.**, s.78.

Mesned-i iklîm-i nazma gelmeye Rûhî gibi
Tab‘ı ‘âli sözleri şâhâne dîvânı dürüst
Bağdatlı Ruhî(G.82/5)

Dahl-i nâdâna kulak tutma sakın ey Rûhî
Yine a’lâ bilür a‘lâ sözin ednâ ne bilür
Bağdatlı Ruhî(G.392/5)

1.6.2.1.2. Mevzûn Söz:

Nev‘î, sözlerini vezinli olmaları yönüyle över. Şâire göre, söz söyleyen şâir çoktur fakat şâirin sözleri gibi ölçülü söz söyleyene rastlanılmamıştır:

Mevzûn güher getürmedi hergiz bunuñ gibi
Çokdur egerçi zâde-i tab‘-ı suhan-güzâr
Nev‘î(K.53/9)

1.6.2.1.3. Şîrîn Söz:

Nev‘î, kendini şirin sözlü olarak anlatır. Şöhretinin olmamasını ise bu devirde sözlere şöhret veren bir Ferhâd’ın olmamasına bağlar:

Mukarrer şâ‘ir-i şîrîn-zebânuz Nev‘iyâ ancak
Bu devr içinde bir şöhret virür Ferhâd’umuz yokdur
Nev‘î(G.126/5)

Zâtî de şiirinin şirin olması yönüyle övünür. İran şahlarından “Pervîz” lakabıyla tanınan ve Ermen melîkesi Şîrîn ile efsanevî bir aşk yaşayan [448] Hüsrev, şâirin onun sevgilisi Şîrîn’e benzeyen sözlerini görse; şâire söz söyleme ilminde senden başka üstat yok der:

[448] Pala, **a.g.e.**, S.197.

Şi'r-i şîrînümi Husrev der idi görse bañа
Saña Zâtî olımaz kimse bu fende tilmîz
Zatî(G.133/5)

1.6.2.1.4. Gevher (Güher):

Muhibbî sözlerini, değerli taş[449] anlamındaki gevhere (cevher) benzeterek över. Şâirin sözleri incilerden ve cevherlerden daha değerlidir. Sevgili kulağına inci, cevher yerine şâirin sözlerini takmalı ve çıkarmamalıdır:

Muhibbî sözleri yegdür bugün dürr ü cevâhirden
Takup cânâ kulaguna giderme anı mengûş it
Muhibbî(G.253/5)

Muhibbî, sözlerini paha biçilmez gevherler olarak görür. Bu yüzden şâirin söz gevherlerini harcaması yerine susması gerekir. Şâir, söz gevherlerini kolayca harcamamalıdır:

Ey Muhibbî bi-bahâdur yok alur söz gevherin
Râygân harc eyleme yegdür ki hâmûşuñdadur
Muhibbî(G.778/5)

Bâkî'nin sözlerini, basiret ehli papağanlar cevher diye över. Şâire göre cahillerin cevher gibi olan sözü, kırmalarına aldırmamak gerekir:

Şikest eylerse nâ-dân sözlerüñ gam çekme ey Bâkî
Yine ehl-i basîret tûtiyâ eyler bu cevherdür
Bâkî(G.149/5)

Hayâlî, aşk sultanını yanına almıştır. Şâirin sözlerinin cevherlerden imâl edilmiş kılıçtan yeğ olduğunu aşk sultanı da görür:

---

[449]Pala, **a.g.e.**, s.85.

Yanına aldı Hayâlî bendesin sultân-ı aşk
Gördü yegdir her sözü tîg-i cevherdârdan
Hayâlî(G.392/5)

Hayâlî, cevher gibi nazmı dururken denizden inci çıkarmaya çalışanın dalgıcın başının dönmesi diler. Şâirin sözleri varken inci çıkarmak şâire hakaret sayılır:

Ser-nigûn olsun Hayâlî göreyin gavvâs-vâr
Gevher-i nazmım duruken dürr-i şehvâr isteyen
Hayâlî(G.395/5)

Nev'î de sözlerinin gevher olduğu iddiasındadır. Şâirin sözleri güzellik denizinde cevherdir. Güzel ve edip söz duymak isteyen şâirin sözlerini dinlemelidir:

Bahr-i letâfet içre güher görmek isteseñ
Nev'î sözünü diñle kelâm-ı edîbi gör
Nev'î(G.61/7)

Nev'î'ye göre, akan su içinde cevher görmek isteyen yine şâirin sözlerine bakmalıdır. Çünkü sairin sözleri mânâda etrafa cevher saçmaktadır:

Âb-ı revân içinde güher görmek isteseñ
Nev'î sözinde ma 'nî-i cevher-feşânı gör
Nev'î(G.64/5)

1.6.2.1.5. Dürr:

Dürr inci demektir.[450] Şâir sözlerini değerli incilere benzetir. Bâkî, sözleriyle şiir denizinin kenarına inciler dizer. Şâir şiir defterinin perdesini denizin dalgalrı olarak görür:

[450] Pala, **a.g.e.** , s.116.

Kenâr-ı bahr-i nazma yine dürler dizmiş ey Bâkî
Sütûr-ı defter-i şi‘rüñ meger emvâc-ı deryâdur
Bâkî(G.52/5)

Hayâlî'ye göre şâirin inci sözlerini denizler metheder. Çünkü denizlerdeki en parlak inci, şâire sözlerinin değerinden ve parlaklığından dolayı köle şâire olmuştur:

Dürr-i nazmım gördü deryâlar dilinde söylenir
Ey Hayâlî bende oldu lü'lü -i lâlâ bana
Hayâlî(G.16/5)

Hayâlî'ye göre şâirin inci sözlerini idrak eden kişi, onun sadef kadar değerli bir hazine olduğunu anlar.

Dürr-ü kelamımı sadef gibi kâ'inatda
İdrak eden kişi beni anlar ne cevherem
Hayâlî(G.345/3)

Muhibbî sözlerini can ipliğine inci dizer gibi söyler. Bu öyle güzel ve değerli bir söz olur ki şiir ehli, şâirin ayak tozu olur:

Rişte-i cân üzre dizdüñ nazmuñı dürler gibi
Ehl-i nazm içre Muhibbî hâkipâ oldum saña
Muhibbî(G.38/5)

1.6.2.1.6. Rengîn Söz:

Bâkî, sözlerinin rengîn olması ile övünür. Şâirin sözleri parlak renkli ve süslüdür. Şâir, şâhlar şahının tahtının ayağına durmadan şiir sunar. Sunduğu şiir parlak renkli olmalı ve etrafa bolca la'l saçmalıdır:

Hem-vâre pây-i taht-ı şehenşâha Bâkıyâ
Rengîn sözünden eyle firâvân nisâr la'l
Bâkî(G.311/10)

Muhibbî sözlerinin beğenilmesinde, onların rengîn olmasının rolü olduğunu düşünür. Şâirin sözlerine, dostlar hünerli derlerse, bunun nedeni sözlerinin rengîn olmasıdır. Şâir, bunun için daha renkli söz incileri dizmeye devam etmelidir:

Dahi rengin dizeyim söz dürlerin
Şi‘rüme yârân eger dirse hüner
Muhibbî(G.705/4)

Hayâlî de sözlerinin rengîn olduğunu düşünür. Öyle ki şâir, kendisi gibi sözlere sahip olmak isteyene öğüt verir. Şâire göre rengîn söz için, sözünün her has mânâsı meselli olmalıdır:

Ey nazm-ı Hayâlî gibi rengin söze tâlib
Her ma’ni-i hasın mesel-âmiz söz olsun
Hayâlî(G.443/6)

1.6.2.1.7. Hoş Edâ:

Bâkî’ye göre söz hoş edâlı olmalıdır. Şâir sözlerinin kıskanılmasının nedenini hoş edâlı ve güzel anlamlı olmalarına bağlar:

Edâsı hûbdur ma‘nâsı ra‘nâ şi‘r-i Bâkînüñ
Aña reşk itdüren erbâb-ı nazm-ı hep bu ma‘nâdur
Bâkî(G.127/5)

1.6.2.1.7. Nazm-ı Garâ:

Bâkî, sözlerinin gösterişli ve şatafatlı olması ile övünür. Şâirin sözleri, gösterişlidir. Bu yüzden şâirin yedi iklimde namı dolaşır. Şâirin sözlerinin semt semt herkes tarafından okunması şaşılacak bir durum değildir:

Şi‘r- Bâkî seb‘a i ıklime oldukça revân
Okınursa yiridür bu nazm-ı garrâ semt semt
Bâkî(G.23/6)

1.6.2.1.8. Nükte:

Hayâlî, sözünün nükteli oluşu ile övünür. Şâir sözlerinde hakikat nükteleri söyler. Şâirin bir mısrasını okuyan bile onun hakikat nükteli sözlerinden hisse alır. Çünkü onun sözlerinin azı ile çoğu arasında fark yoktur:

Hayâlî nazmının bir mısra'ından behremend ol kim
Hakîkat nüktesin söyler bunun birdir çoğu azı
Hayâlî(G.641/5)

Hayâlî, sözlerinin her nüktesinden neşelenmek gerektiğini söyler. Çünkü şâirin sözü hakikat kadehi içindeki ezel meclisinin şarabıdır. Bu şarabı içen neşelenir:

Hayâlî nazmının her nüktesinden neş'e tahsil et
Hakîkat câmı içre bâde-i bezm-i ezeldir bu
Hayâlî(G.460/5)

1.6.2.1.9. Sihr:

Büyü anlamındaki sihir, olağanüstü haller ortaya koyma hâlidir.[451] Şâir sözlerini sihirli olmaları yönüyle över.

Nev'î sevgilinin ağzını ve yanağını anlatırken sözleriyle sihir yaptığını söyler. Şâir bu beyitte hem kendi sözlerinin sihirli olduğunu hem de sevgilinin ağzının ve yanağının sözlerine sihir kattığını belirtir. Böylelikle hem kendini hem de sevgiliyi över:

Dehen ü 'ârızı vasfında ne sihr itdi sözüm
Gül kulak tutdı kalup goncalar açmadı dehân
Nev'î(K.40/21)

[451] Pala, **a.g.e.**, s.353.

1.6.2.1.9.1. Sihri Halâl:

"Bir sözcük ya da söz öbeğini, hem ondan önceki sözlerin sonunda hem de ondan sonraki sözlerin başında anlamlı olacak biçimde kullanma sanatı"[452] olan *"sihr-i halâl (helâl olan büyü) eskilerin itibar ettikleri sanatlardan biridir."*[453]

Bağdatlı Rûhî sözlerini sihirli olarak tarif eder. Onun sözleri sihirli olmakla birlikte; bütün sözleri sihr-i halâl sanatı ile söylemiştir. Şâirin bu vasıftaki şiirlerini kıskanan için, şâirin sözleri zehirdir:

Sihrdür sözlerüm ammâ ki kamu sihr-i halâl
Hâside zehr-i helâlidür eğerçi şi'rüm
Bağdatlı Ruhî(K.26/27)

Muhibbî'nin sözleri de hem sihirlidir hem de sihr-i halâl sanatı ile doludur. Bu sözleri işiten herhangi bir dilber ona tutkun olur:

Beñzer Muhibbî sözleri sihr-i helâldur
Her kankı dilber işide anı râm olur
Muhibbî(G.720/5)

1.6.2.1.10. Cân Bulma:

Bağdatlı Rûhî sözlerini can verme yönüyle över. Şâirin sözüyle, musibetlerle helâk olmuş âşık cân bulur:

Ben ol Rûhiyem kim sözümden bulur cân
O bî -dil kim ola helâk-ı nevâ'ib
Bağdatlı Ruhî(K.33/26)

---

[452] Dilçin, **a.g.e.**, s.445.
[453] Pala, **a.g.e.**, s.354.

1.6.2.1.11. Ölümsüzlük:

Söz, şâire ölümsüzlük verir. Şâirleri hatırlatacak, onları ölümsüzleştirecek olan sözleridir.

Bağdatlı Rûhî, sözlerinin dünyada meşhur olduğunu düşünür. Şâir bu durumdan memnundur. Onun sözlerini duyanlar, şâirin vücudu yok olsa bile onun adını yaşatacaklardır:

Suhanda gün gibi ol kim cihânı dutmışdur
Vücûdı fakrile nâbüd olur mı zerre misâl
Bağdatlı Ruhî(K.9/2)

1.6.2.1.12. Dâstân:

Divân şiirinde, âşığın çektiği acılar anlatılacak olsa cihândaki tüm destanlar batıl olur.[454] Bundan dolayı şâirler sözlerini destana benzetirler.

Hayâli sözlerini muhabbet âleminin destanı olarak görür. Onun her sözü, dert ehli olan âşıkların daima dilindedir. Onun sözleri nerde okunursa okunsun âşığa feyiz verir:

Kelâmım ehl-i derdin dâ'imâ vird-i zebânıdır
Mahabbet âleminin her sözüm bir dâsitânıdır
Hayâlî(G.174/1)

Hayâlî nazmı her kande okunsa istimâ etsen
Olursun feyze kâbil bu mahabbet dâsitânından
Hayâlî(G.392/5)

[454] Pala, **a.g.e.**, s.101.

1.6.2.2.Şâirin Vasfı:

Şâirler söz söylemedeki durumlarına göre kendilerini bir çok yönden övgüye layık görürler ve kendilerini çeşitli sıfatlarla tarif ederler.

1.6.2.2.1. Suhan-dân:

Bağdatlı Rûhî sözlerinin güzelliğinden dolayı kendisini suhandân olarak târif eder. Şâirle suhandânlık hususunda bahse giren kişi; şâirle bir arada bulunsa veya onunla arkadaşlık yapsa gerçek güzel söz söylemenin ne olduğunu görür.

Ey suhandan dem urup Rûhiyle bahs-i nazm iden
Bahs-i demsâz olsa da görseñ suhañdânluk nedür
Bağdatlı Ruhî(G.354/7)

Nev'î de kendini suhandân olarak görür. Şâirin söz söyleme işinde ne kadar maharetli olduğu ancak sözlerinden anlaşılır. Şâir suhandânlıkta ne kadar iyi olduğunu, kendisini elmasa ve mücevherli bir hançere benzeterek anlatır:

Bilürler cevherinden hançeri âbından elmâsı
Sözinden sen de fehm it kadr-i Nev 'î-i suhandânı
Nev'î(K.45/22)

1.6.2.2.2. Şehbâz:

Şehbâz, yükseklerden uçan, iri ve gösterişli bir avcı kuştur.[455] Hayâlî kendini sözü avlayan bir şehbâz olarak târif eder. Şâirin avı yani söz kutsî kuşlardır. Şâirin kanatları ise kanaat ve dünya işinden sıyrılmadır. Şâir nasıl bir söz şehbâzı olduğunu açıklar. Şâir dünya işlerinden elini çekmiş ve kanaat etmeyi öğrenmiştir. Böylelikle havada gezen İlahî sözleri, avlamaya başlamıştır:

[455] Pâla;**a.g.e.**, s.365; Devellioğlu, **a.g.e.**, s.975.

Suhan şehbâzıyı murgân-ı kudsîler şikârımdır
Kana'atle tecerrüdden Hayâlî perr-i bâlim var

Hayâlî(G.141/5)

1.6.2.2.3. Mülk-i Suhan

Bâkî, kendini söz mülkünün ya da söz ülkesinin padişahı olarak görür. Şâir bulunduğu zamanda söz mülkünün sahibidir. Zaman, söz ülkesinde onun davulunu çalmaktadır. Şöhret davulunun sesi feleğe ulaşmıştır. Şâirin şöhreti her yere yayılmıştır:

Mülk-i sühanda nevbetümüz çaldı rüzgâr
Âfâkı tutdı velvele-i kûs-ı iştihâr

Bâkî(K.17/9)

Söz ülkesine padişah olmak şâirin ulaşmak istediği bir mertebedir. Fuzûlî, bu makama ulaşmak için ferâset gösterir. Sözü anlamak için çaba gösterir ve söz ülkesine reis olur:

Söz derkine sarf edüp firâset
Emlâkine bulmışam riyâset

Fuzûlî L.M.(343)

Nev'î de kendini söz mülkünün padişahı olarak görür. Şâir bu iddiasını kılıcının dili kadar, dilinin de kılıcı kadar keskin olduğunu belirterek ifade eder:

Zebân-ı tîgı vü tîg-ı zebânı nass-ı kâtı'dur
Bugün milk-i suhanda Nev'iyâ bir şahumuz vardur

Nev'î(G.110/5)

1.6.2.2.4. Nüktedân:

Bağdatlı Rûhî, kendini nükte söylemede usta olduğu için nüktedân olarak târif eder. Şâirin söz söyleme yolunda nüktedân olduğu su götürmez bir gerçektir:

Ben ol Rûhiyem kim tarîk-i suhanda
Oluptur baña nüktedânluk müsellem
Bağdatlı Ruhî(K.31/43)

1.6.2.2.5. Söz Meydanı:

Hayâlî, kendini söz söyleme meydanının en iyisi olarak görür. Bu meydana dünyanın en güzel yürüyüşlü atı bile gelse; şâirin güzel ve seçkin olan sözünün atından güzel yürüyüşlü olamaz:

Gelse söz meydânına câna cihânın yügrügü
Olmaya tab'ım semendi gibi anun yügrügü
Hayâlî(G.555/1)

1.6.2.2.5.1. Şeh-süvâr:

Bâkî, kendini söz söyleme meydanında şehsüvâr olarak görür. Burada söz söyleme ata binmek olarak düşünülür ve şâir bu ata en iyi binendir. Çünkü şâir, sözünün kuvvetiyle diğer şâirleri ayaklar altına almıştır:

Belâgat içre ben ol şeh-süvâr- ı meydânem
Ki eyledüm şu'arâ-yı zamâneyi pâ-mal
Bâkî(K.20/41)

1.6.2.2.5.2. Pehlivân:

Muhibbî, sözlerini söz meydanının pehlivanı olarak görür. Şâirin sözleri söz meydanı içinde gönülleri alır ve söylediği her söz pehlivan gibidir.

Meydân-ı nazm içinde Muhibbî dil-âverem
Her söz ki anı söyledüm ol pehlevânedür
Muhibbî(G.454/5)

Hayâlî de kendini pehlivan olarak tarif eder. Şâir, dilinin kılıcı ile âlemde tanınsa şaşılacak bir şey değildir. Çünkü o, söz meydanının en hızlı at bineni ve pehlivanıdır:

Nola tutsa Hayâlî âlemi tîg-i zebâniyle
Suhan meydânının çâpük süvârı pehlevândır bu
Hayâlî(G.461/5)

1.6.2.2.6. Bülbül:

Şâir kendini söz söylemede bir bülbüle benzetir. Bülbül, şakıyışla ağlayıp inleyen, durmadan sevgilisinin güzelliklerini anlatan şâirle aynı özelliklere sahiptir.[456] Bülbül güle âşıktır. Bu yüzden dertlidir.

Fazlî, Gül ü Bülbül adlı mesnevisinde bülbülü, güzel ve fasih konuşan biri olarak tarif eder ki bülbülün sözleri ile gönlün perdeleri açılır:

Söyle ey bülbül-i sühan- perdâz
Ki açılur sözünle perde-i saz[457]

Bâkî, kendisini dinleyenlere, bir an kendi şiirlerine gül gibi kulaklarını tutmalarını ve derinindeki derdini, bülbülün perişan halinden sormalarını ister:

Gül gibi ş'ir-i Bâkîye bir dem kulağıñ ur
Derd-i derûnı bülbül-i şûrîde-hâle sor
Bâkî(Msm.6/8)

1.6.2.3. Karşılaştırma (Kıyas):

Şâir, sözlerini diğer şâirlerin sözleri ile karşılaştırır. Şâir söz söylemede kendinden iyi bir şâirin olmadığını düşünür.

---

[456] Pala, **a.g.e.**, s.75.
[457] Gencay Zavotçu, **Gül ü Bülbül**, Erzurum, Atatürk Üni. Fen-Ed. Fak. Yay., 1995.s..22.

Bâkî, sözün hakkını vermede son mertebe olarak kendi şiirini görür. Şâirin sözleri sümbül gibi iken; diğer şâirlerin sözleri kuru ot gibidir. Şâir, aşk ilminde üstat olduğu için söz söyleme ilmi olan şiirde kendisinin benzeri yoktur:

Bâkî kelâm-ı cümleden a‘lâ edâ eder
Hakk-ı suhanda hâsıl efendi edâ budur
Bâkî(G.57/7)

Nazm-ı eşhâsa kıyâs eyleme Bâkî şi‘rin
Ola mı her giyeh-i huşke ber-â- ber sünbül
Bâkî(K24/43)

Şi‘r-i Bâkîye nazîr olmaz hîç
Fenn-i ‘aşk içre olupdur üstâd
Bâkî(G.44/6)

Hayâlî’ye göre sözlerinde ruhanî bir zevk vardır. Başka şâirlerin sözlerinde bu özellik görülmez:

Gayrı şâ’irlerin kelâmında
Yoktur elfâz-ı zevk-i rûhânî
Hayâlî(K.16/30)

Nev‘î, sözlerini diğer şâirlerin sözleri ile kıyas edilemeyecek derecede üstün görür. Şâir sözlerinin üstünlüğünü, başka şâirlerin sözlerini soğana; kendi sözlerini miske benzeterek ortaya koyar. Soğan ile misk nasıl kıyas edilmez ise kendi sözleri de başkalarının sözleri ile kıyas edilmemelidir:

Benüm sen nazmumı iller kelâmına kıyâs itme
Piyâz ile kanda bir ola bûy-i ‘anber-i sârâ
Nev‘î(K.4/17)

Nev‘î, şiir şarabını harf zarfı içinde içmeyi adet edinmiştir. Bu özellik onu yaşadığı zaman içinde harflerle benzersiz şiirler söyleyen bir şâir yapmıştır:

Şârâb-ı nazmı içer zarf-ı harf ile Nev‘î
Harîf olur aña devr içre şimdi şâ‘ir yok
Nev‘î(G.232/5)

Bağdatlı Rûhî, şiirin etki gücü yüksek olanının makbul olacağını düşünür. Düşük seviyeli insanlar, şâir olduklarını iddia etseler bile; önemsenecek bir durum değildir. Çünkü şâir olmak kolaydır ama tesirli ve kuvvetli söz söylemek herkesin yapabileceği bir iş değildir:

Çekme gam Rûhî ko dem ursun edânî şi‘rden
Şâ’ir olmak mümkin ammâ kuvvet-i güftâr güc
Bağdatlı Ruhî(G.95/8)

Zâtî de söz söylemede kendisinin bir benzeri olmadığını düşünür. Şâirin gönlü hoş ve güzel söz söyleme kabiliyetine sahiptir. Bu özellik onu benzersiz yapar:

Nazîrüñ yokdur ey Zâtî lâtîf elfâza mâliksin
Şu kim mâlikdür elfâza kelâma kalbi mâlikdür
Zatî(G.495/5)

1.6.2.3.1. Tarihî Şahsiyetler:

1.6.2.3.1.1. Şâirler:

Şâirler sözlerinin değerini ortaya koymak için kendilerini meşhur şâirler ile karşılaştırırlar.

Hayâlî, sözlerinin değerini vurgulamak için söz ehlinin şiirlerini beğendiğini, onun sözlerini gören şâirlerin onu tebrik ettiğini söyler:

Ey Hayâlî işidip şi‘r-i hayâl engizimizi
Âferin ehl-i suhanlar bana tekrâr ettiler
Hayâlî(G.140/7)

1.6.2.3.1.1.1. Hassan:

Hz. Muhammed zamanında yaşamış bir şâir olan Hassan bin Sâbit Hz. Muhammet'in meth eden şâir olarak bilinir. Hz. Muhammed onun için mescitte bir minber yaptırır. Hassan, buraya çıkarak Hz. Muhammed'i över, müşrikleri kötülerdi. Edebiyatımızda belağat timsali olarak bilinir. Divân şâirleri methiyelerde ve na'tlarda Hz. Muhammed'i överken kendilerini Hassan bin Sâbit'in yerine koyarlar.[458]

Fuzûlî, sözlerinin güzelliği konusunda Hassan ile rekabet eder. Çünkü sevgilinin güzelliği, şâiri hem hasta etmiştir hem de söz söylemede Hassan ile rekabet eder hale getirmiştir:

Sıfat-i hüsnün eder haste Fuzûlî ne aceb
Hüsn-i güftârda ger eylese Hassan ile bahs
Fuzûlî(G.45/7)

Hayâli, kendini Kâbe'nin âşığı, sözlerini zemzem suyu olarak görür. Sözleri şâire söyleyen Kâbe'nin şâiri Hassan'dır. Şâir, şiiri tarzını Hassan'dan alır. Hassan gibi şiir söyler:

Ayn-ı Zemzem çahı tekye Kâbe-i uşşâkdır
Ana bu nazmı diyen ol Kâ'benin Hassanıdır
Hayâlî(G.66/8)

Hayâlî tarz-ı eş‘arın Hasandan şîve öğrenmiş
Hakîkat bâdesini câm-ı Câmiden içensin sen
Hayâlî(G.411/5)

[458] Pala, **a.g.e.**, s.175; Onay, **a.g.e.**, s.236.

Söz söylemede Hassan bin Sâbit zirve olarak düşünülür. Nitekim Muhibbî sözlerinin benzerinin ne Fars şâirleri içinde ne Türk şâirleri içinde olmadığı iddia ederek şiirinin Arapların şâiri Hassan'nın şiiri ile yarışır derecede olduğunu söyler:

Şi'r-i Muhibbî Fürs ile Türki'de bî-nazîr
Tazîde şimdi nazm ile Hassâne kasd ider
Muhibbî(G.591/5)

Zatî de sözlerinin benzersiz olduğu iddiasındadır. Onun sözlerini Hassan bin Sâbit görse onun şiir söylemede benzersiz olduğunu söyler:

Didi ger Hassan göre idi hüsn-i ta'bîrüñ
Yok nazîrüñ Zatî'yâ eş'âr-ü inşâdan yaña
Zatî(G.45/2)

1.6.2.3.1.1.2. Selmân:

"*Selmân-ı Sâveci lakâbıyla meşhur Hoca Cemâleddin bin Hoca Alaaddin İranlı şâirlerdendir."*[459] Kasideleriyle ünlüdür. Divân şâirleri özellikle kasidelerin fahriye bölümlerinde ondan bahsederler.[460]

Bâkî, sözlerinin yüksek pâyeli olması ile Selmân'ın şiiri arasında ilişki kurar. Şâir, övdüğü kişinin sözlerinin fesâhatını anlatmakla şiirinin Selmân'ın yüksek seviyeli şiirine ulaştığını düşünür. Şâire göre şiirin kemâl noktası Selmân'ın şiirlerinin bulunduğu noktadır. Şâir kendini bu yüksek yerde görür:

Oldı vasf-ı suhan-ârân ile şi'r-i Bâkî
Rif 'at-i pâyede hem-sâye-i nazm-ı Selmân
Bâkî(K.2/36)

---

[459] Onay, **a.g.e.**, s.397.
[460] Pala, **a.g.e.**, s.348.

İrdi Selmâna sözi şi‘ri kemâlini buldı
Lutfuña kaldı eyâ husrev-i sâhib-i dîvân
Bâkî(K/37)

Bâkî, kendini şiirin gül bahçesinin ağaç süsleyicisi olarak görür. Onun nazmının yüceliği Selmân'ın şiirini aşağı düşürmüştür:

Bâkiyâ ser-nahl-bend-i gül-şen-i ebyâtsın
Eyledi nazm-ı bülendün hâsılı Selmânı pest
Bâkî(G.24/5)

Hayâlî, şiirinin üstünlüğünü Selmân'ın şiiri ile kıyas ederek ortaya koyar. Hayâlî, şiirlerinin padişahın iltifatı ile Rûm içinde kendisini Selmân gibi yaptığını düşünür. Hayâlî, kendini düzgün söz söyleyen bir sihirbaz olarak görür. Şâirin bu özelliği ünlü şâir Selmân'ın ruhunu yansıtmaktadır. Şâirin sözleri Selmân'ın ruhunu yaşatır niteliktedir:

Gafil olma ey Hayâli nazmına inkâr eden
İltifât-ı Şah anı Rûm içre Selmân eyledi
Hayâlî(G.595/5)

Benem ol sahir-i suhan-perdâz
Ki eyledim zinde ruh-i Selmânı
Hayâlî(K.16/27)

1.6.2.3.1.1.3. Nevayî:

Ali Şir Nevayî, Çağatay edebiyatının en büyük şâiri olduğu gibi Türk edebiyatının da büyük şâirlerinden biridir. Edebî gücü yüksek olan şâir, Çağatay, Azerî ve Osmanlı şâirleri üzerindeki etkisi yüzyıllar sürmüştür.[461]

Hayâlî, kendini Nevayî ile karşılaştırır. Şâir, şiirini "rengîn edâ" ile söylemiştir. Bu tarzı gören Horasan ehli, şaşırarak şâirin şiirini, Nevayî'nin şiiri

[461] Mengi, **a.g.e.** s.s.99-102

sanabilir. Şâir, bu tarzın kendine ait ve benzersiz olduğunu, bu yönden Nevayî'nin şâirliğini aştığını iddia eder:

Söz sözü rengîn edâ etmek Hayâlî ihtirâdır
Horasan ehli sanmasın bunu tarz-ı Nevâyidir
Hayâlî(G.84/5)

Muhibbî'ye göre ise onun her sözü gönül çekici özünden benzersiz bir tarzda söylenmiştir ancak; câhil olanlar bu benzersiz sözleri Nevayî'nin tarzı sanırlar:

Muhibbî her sözin dil-keş özinden ihtirâ itdi
Velî nâ-dân olan bilmez sanur tarz-ı Nevâyidür
Muhibbî(G.384/5)

1.6.2.3.1.1.4. Firdevsî:

"*Firdevsî, İrân milli destanı Şehnâme'nin yazarıdır. Asıl adı Mansur, Hasan veya Ahmet'tir."*[462] Firdevsî'nin kaleme aldığı ve İran'ın İslamlıktan önceki bin yıllık tarihine ışık tutan Şehnâme adlı destanda geçen Acem kahramanları, divân şâirleri tarafından sıkça kullanılmıştır.[463]

Hayâlî, kendini Fidevsî kelâma sahip olarak niteler. Bu vasfının düşmanlarını kıskançlıkla azap içinde bırakmasını diler:

Firdevsî kelâm olamazsın benim gibi
Nâr-ı hasedle cânına yüz bin azâb kıl
Hayâlî(K.19/8)

[462] Devellioğlu,**a.g.e.**, s.268.
[463] Pala, **a.g.e.**, s.370.

1.6.2.3.1.1.5. Attâr:

Şeyh Ferideddin olarak da bilinen Feridüddin Attâr, İran'in meşhur sûfî şâirlerinden biridir. XII. asırda yaşamıştır. XIV. yüzyıl şâirlerinden Gülşehri, Feridüddin Attâr'ın Mantıku't Tayr adlı eserini çevirmiştir.[464]

Hayâlî, sözlerinin Kuş diline benzeterek över. Şâir sözlerini, Ferdüddin Attâr'ın tasavvufî-alegorik mahiyetteki Mantıku't Tayr adlı eserindeki sözlerine benzetir. Onun bu sözlerini ancak Mantku't Tayr'ı yazarı Ferdüddin Attâr anlayabilir:

Mantık'ut tayr oldu her beyti Hayâlînin velî
Kuş dilin fehm eylemez her kim ki Attâr olmadı
Hayâlî(G.633/5)

1.6.2.3.2. Tarihî-Efsanevî Şahsiyetler:

1.6.2.3.2.1. Rüstem:

Rüstem, *Sam'ın torunu, Zâl'ın oğlu. Sührâb ve Feramurz'un babası. Bijen'in dedesidir.*[465] *"Şehnâmede adı çok geçen efsânevi kahramandır. Bîjen'i kuyudan kurtarmıştı. Bir lâkabı da Tehemten, yani iri vücutlu pehlivân idi.*[466] Rüstem Divân şiirinde kahramanlık, acı kuvvet ve yenilmezlik sembolü olarak ele alınır.[467]

Hayâli, Rüstem'i kuvvet ve yenilmezlik sembolü olarak kullanır. Şâir sözlerinin kuvvetini Rüstem'in gücü ile kıyas eder. Şâirin nazmı, Rüstem gibi kuvvetiyle meşhur olmuşları aciz bırakacak kadar güçlüdür:

Ey Hayâlî eyledi Rüstemleri nazmın zebûn
Kuvvet-i bâzûna tahsîn merdsin vallahi merd
Hayâlî(G..42/5)

---

[464] Hüseyin Ayan "ve diğerleri", **Büyük Türk Klasikleri**, c.5, İstanbul, Ötüken- Söğüt, 1987,s.451; Mengi, **a.g.e.**, s.77.
[465] Dursun Ali Tökel, **Divân Şiirinde Mitolojik Unsurlar-Şahıslar Mitolojisi, 1. bsk,** Ankara, Akçağ Yay. 2000 s.247.
[466] Onay, **a.g.e.**, s.65.
[467] Pala,**a.g.e.**, s.334.

1.6.2.3.2.2. Hüsrev:

İran Sasani pâdişâhı Nuşirevan'ın torunu olan Hüsrev, Hüsrev u Şirin mesnevisinin erkek kahramanıdır. İran'ın efsanevî kahramanlarından biridir. Hüsrev adını taşıyan birçok padişah olmasına rağmen en meşhur olanı 'Pervîz' lakabıyla bilinenidir. 589 yılında tahta geçen ve Ermeni prensesi Şirin'e olan aşkı ile dillere destan olan Hüsrev hakkında bir çok rivâyet uydurulmuştur. Bu durum onun efsanevî bir kişiliğe sahip olmasına neden olmuştur. Edebiyatımızda daha çok efsanevî olarak bahsedilen Hüsrev, 'Hüsrev ü Şîrîn' adlı mesnevide vuslata eremeyen bir âşık olarak ele alınır.[468]

Bâkî, kendini söz mülkünün Hüsrevi olarak görür. Burada Hüsrev'in padişah olması yönü ele alınmıştır. Şâire göre söz ülkesinin tek sultanı kendisidir. Şâirin söz sultanı olduğunu onun divânını dikkatle okuyanlar anlayabilirler:

Husrev-i mülk-i suhan olduğuñ ey Bâkî
Fehm ider ehl-i nazar defter-ü divânuñdan
Bâkî(G389/5)

Hayâlî de kendini söz mülkünün Hüsrevi olarak görür. Şâir, Hüsrev seslenerek şöyle der: "Senin şiirinin sürüsünü bir araya getirip güzel bir divân tertip ettim." Burada şâir Hüsrev'i padişah anlamında kullanmıştır:

Husrev-i mülk-i suhan oldu Hayâlî Husrevâ
Hayl-i şi'rin cem edip bir hûb dîvan eyledi
Hayâlî(K.17/18)

Şâir, şiirlerinin güzel bir üslûba sahip olduğu iddiasındadır. Şâir ülkenin padişahının onun bu güzel üslûplu şiirlerini beğeneceğini umar:

---

[468] Tökel, **a.g.e.**, s.176; Pala,**a.g.e.**,s.197.

Ey Hayâlî yine bu şi‘r-i hasen üslûba
Umarım Husrev-i Rûmun sana tahsini ola
Hayâlî(G.18/5)

Sûzumla söz çerâğını yaktım Hayâlî ben
Husrev gibi zemânde fayık degilmiyem
Hayâlî(G.374/5)

Muhibbî, gönül yakıcı şiirini Hüsrev'in beğeneceği iddiasındadır. Şâir sözün yakıcı olması ile Hüsrev arasında bir ilişki kurar. Sözün Hüsrev'in sözleri gibi yakıcı olması övünülecek bir durumdur.

Şi‘r-i pür-sûzûñ görüp tahsin ide Husrev dahi
Ey Muhibbî eyle şimdengirü Selmân ile bahs
Muhibbî(G.258/5)

Yine Husrev gibi şi‘rüñ Muhibbî sûz-nâk itdüñ
Kelâmuñ lezzeti zevkin senüñ ehl-i kemâl anlar
Muhibbî(G.718/5)

Zâtî de Hüsrev'i padişah anlamında kullanır. Şâirin şirin şiirlerini görenler onu, nezâket mülkünün padişahı olarak görür.

Bu şîrin şi‘ri ey Zâtî görenler
Saña dir husrev-i mülk-i nezâket
Zatî(G.82/7)

Zâtî, Hüsrev'in efsanevî kişiliğine telmih yapar. Şâire göre; Hüsrev onun şirin sözlerini görseydi, şiir ilminde kimsewnin şâire çırak olmayacağını söylerdi.

Şi'r-i şîrînümi Husrev der idi görse bañа
Saña Zâtî olmaz kimse bu fende tilmîz

Zatî(G.133/5)

1.6.2.3.2.3. Dârâ

İran'ın Keyâniyân sülalesinin dokuzuncu hükümdarı olan Dârâ Keyâniyan sülalesinin sonuncu padişahıdır. Kendisinin ölümü ile bu sülale son bulmuştur. Şehnâme'nin ünlü kahramanlarındandır. Kendisine 'Dârâ-yı Ekber ve Dârâb da denirmiş. İskender ile yaptığı bir savaş sonucunda öldürülmüştür. Şiirlerimizde genellikle ihtişam ve ululuk sembolü olarak kullanılmıştır.[469]

Hayâlî Dârâ'yı kendi nazmının ihtişamı, ululuğunu ve şöhretini anlatmak için kullanır. Şâir, Dârâ'nın ihtişamlı padişahlığı gibi şiir meydanının gösterişli baş pehlivanıdır:

Bugün devrinde bir Dârâ-yi Cem kadr-ü felek tahtın
Hayâlî arsa-i nazmın ser-âmed pehlevânıdır

Hayâlî(G.174/5)

1.6.2.3.2.4. Hâtem-i Tâyyî:

Arap kabileleri arasında cömertliği ile meşhur olmuş Abdullah bin Sa'd'ın ünvanıdır. Tay kabilesine mensup olduğu için 'Tay, Tayyî, Tâî' şeklinde nispet edilen Hâtem, Hz. Muhammed devrinde yaşamasına rağmen onun peygamberliğine erişememiştir. Çok zengin olması, kabilesinin reisi olması ve şâir olmasının yanında onu meşhur eden, darbımesel haline dönüşen cömertliğidir. Edebiyatımızda kerem ve sehâvet timsali olarak görülür.[470]

Hayâli, Hâtem'den cömertliği ile meşhur olması yönüyle bahseder. Güzellerin ve âşıkların dünyaya geliş gayelerini anlatan şâir, Hâtem'in cömertliği ile meşhur olması gibi sözleriyle meşhur olmuştur.

---

[469] Tökel, **a.g.e.**, s. 150; Onay,**a.g.e.**, s.63; Pala,**a.g.e.**, s. 99.
[470] Onay,**a.g.e.**, s.237; Pala, **a.g.e.**, s.178.

Güzeller nâza âşıklar niyâza geldi dünyâya
Hayâlî sözle meşhûr oldu Hâtemden kerem kaldı
Hayâlî(G.632/5)

2.Sevgili:

Divân şiirinde sevgili, sevilen konumumdadır. Âşık sevgiliyi canını verecek kadar çok sever. Buna rağmen sevgili zalimdir. Katı gönüllüdür. Âşık ile hiçbir zaman bir araya gelmez ve ağyâr ile beraber olup âşığa daima cefâ çektirir. Âşığa hiçbir zaman yüz vermez. Sevgili kusursuz bir güzelliğe sahiptir. Şâirler, sevgilinin güzellik unsurlarından sıkça bahsederler.[471]

2.1.Sözün Amacı:

Divân şâiri şiirini sevgiliye durumunu arz etmek için söyler. Şâir, aşk elinden çaresiz kalmış bir âşıktır. Elinden bir şey gelmeyen âşık sevgilisine dua eder ve aşkındaki samimiyetini şiirle ifade eder:

Şi‘r ü inşâdan murâdı ‘âşık-ı bî-çârenüñ
‘Ârz-ı ihlâs eylemekdür yâre Bâkî v’du‘â
Bâkî(G.3/5)

2.1.1. Teselli:

Bâkî, sözlerini sevgilinin ayrılığı ile yanmış gönlünü teselli etmek için söyler. Şâir, vuslata eremez. Bu durum âşığı yakar, kavurur. Âşık, gönlündeki bu yangını yüreğine su serpen, şiir ile söndürmeye çalışır. Eğer şiir söyleyerek kendini teselli etmez ise yârdan ayrılışın hararetinin kuvveti ile yanar:

Bâkî yanardı tâb-ı teb-i hecr-i yâr ile
Su serpmeyeydi yüregine şi‘r -i ‘âb-dâr
Bâkî(G.101/5)

[471] Pala, **a.g.e.**, s.41; Kurnaz, **a.g.e.**, s.200.

2.1.2. Şikâyet:

Muhibbî, sözlerini aşk yüzünden çektiği dertleri sevgiliye şikâyet etmek için söyler. Şâir, şiirle gönlünün derinlerindeki derdi hikâye gibi sevgiliye anlatır:

Her gazel kim söyledüm cânâ hikâyetdür saña
Kıssa-i derd-i derûnumdan şikâyetdür saña
Muhibbî(G.59/1)

2.2. Sevgilinin Sözü:

Divân şâirleri, sevgilinin tüm güzelliklerine müptelâ oldukları gibi sevgilinin sözlerine de müptelâdırlar. Sevgilinin sözleri için çok sayıda nitelemede bulunulmuştur. Sevgilinin sözleri için kullanılan isim ve sıfatlar şöyledir: *a'lâ söz*[472] *,sözün kevser*[473]*, şeker-güftâr*[474]*, şîrîn sözüñ*[475]*,lezzet-i güftâr*[476]*, güzel söz*[477]*, şîrin-kelâm, şekkerîn-zebân*[478]*, tatlu söz*[479] *sözleri kût-i cân, sözde şeker-feşân*[480]*, lü'lü'-ü şeh-vâra*[481]*, dür-i şehvâr*[482]*, suhan-pâk*[483]

Sevgilinin sözleri birçok yönden övülmeye, kendisinden bahsedilmeye lâyıktır.

2.2.1. Hayat Verme:

Fuzûlî'ye göre sevgilinin sözleri, hayat vericidir. Sevgilinin sözlerini duyan cansızlar hayat bulurlar. Şâir sevgilisinin sözlerini, can verme yönüyle över. Şâire göre, şüphesiz sevgilinin sözlerini duyan duvara çizilmiş cansız resimler, şüphesiz can bulurlar:

---

472 Bağdatlı Ruhî D.(G.39/9).
473 Fuzûlî D.(G.77/6).
474 Hayâlî D.(G.379/1).
475 Muhibbî D.(G.248/5).
476 Nev'î D.(G.132/1).
477 Zatî D.(G.84/5).
478 Zatî D.(G.105/5).
479 Zatî D.(G.409/2).
480 Bağdatlı Ruhî D.(G.25/1).
481 Fuzûlî D.(G.15/3).
482 Fuzûlî D.(G.60/1).
483 Nev'î D. (G.127/3).

Girüp büt-hânaye kılsan tekellüm cân bulur şeksiz
Musavvirler ne sûret kim der ü dîvara yazmışlar
Fuzûlî(G.104/5)

2.2.2. Cana Can Katma:

Bağdatlı Rûhî, sevgilinin sözlerinin cana can katıcı özellikte olması gerektiğini düşünür. Şâir, sevgilinin sözlerini duyarsa gönlüne neşe gelir, canına can katılır:

Dilber odur ki lebleri sözde şeker-feşân ola
Hâl bile dil añlaya sözleri kût-i cân ola
Bağdatlı Ruhî(G.25/1)

2.2.3. Âb-ı Zülâl:

Bâkî'ye göre sevgilinin sözü âb-ı zülâl gibidir. Sevgilinin sözü berrak ve tatlı su gibidir. Sevgilinin yüzü güzellik hakikatlerine ayna olduğu gibi sözleri safa ve doğruluk çeşmesinin berrak suyudur:

Âyîne-i cemâl-i hakîkat-nümâ yüzüñ
Âb-ı zülâl-i çeşme-i sıdk-u safâ sözün
Bâkî(G.260/1)

2.2.4. İltifât:

İltifât, "y*üz çevirip bakma, gönül alma tatlı davranma"*[484] anlamındadır. Bağdatlı Rûhî, sevgilinin kendisine bir kere olsun iltifât etmesi için ona yalvarır. Nitekim sevgilinin güzel ve hoş sözleri sevgilinin kulu olan âşığı hünkâr olan sevgiliye âşina edecektir:

[484]Pala, **a.g.e.**, s.207.

Rûhî-i bî-kese nola yâr itse iltifât
A'lâ söz eyler âdemi hünkâra âşina
Bağdatlı Ruhî(G.39/9)

Sevgiliden gelecek en küçük ilgi bile şâir için bir iltifât sayılır. Nitekim Bâkî, sevgilinin sözlerine muhatap olabilmek için; sevgilinin kapısında köpek olmayı kabul eder. Sevgilinin köpeğine onu öldüreceğini söylemesi bile şâir için bir sevinme vesilesidir:

Öldüreyin uş ben seni didi itine yâr
Gayetde güzel söz bizi itdi ise kinâyet
Zatî(G.84/5)

2.2.5. Şeker Söz:

Nev'î, **s**evgilinin sözlerini şeker gibi tatlı olarak görür. Şâir, sevgilinin güzelliğine hayrandır. Sevgilinin tavırları, yürüyüşü ve şeker gibi lezzetli sözleri onu mest eder:

Nedür bu tavr-ı latîf ü nedür bu hôş reftâr
Nedür bu lâ'l-i şeker-bâr u lezzet-i güftâr
Nev'î(G.132/1)

Hayâlî ise sevgiliyi şeker sözlü olarak tarif eder. Fakat sevgilinin şâire ilgisizliği had safhadadır. Şâirin gönlü, sevgilinin baygın bakışlarından helâk olmuştur ve şeker sözlü sevgiliden şâirin derdine derman gelmez:

Dil helâk oldu meded şol gözleri bîmârdan
Derdime dermân erişmez ol şeker-güftârdan
Hayâlî(G.379/1)

2.2.6. Şîrîn Söz:

Zâtî, sevgilinin sözlerini şirin olarak tarif eder. Şâir tatlı dilli, şirin sözlü sevgilisinden başkalarının sözlerine uyup kendisini azarlamamasını ister:

Şîrin-kelâm Zâtî'ye ey şekkerîn-zebân
Her bî-halâvete uyup itme 'itâb-ı telh
Zatî(G.105/5)

2.2.7. Lezîz Söz:

Sevgilinin sözleri lezîzdir. Sevgilinin dudakları şeker gibi lezzetli olduğu gibi bu dudaklardan dökülen sözler de lezizdir.[485]

2.2.7.1 Bâde:

"Şarap, demektir. Mecâzen sekir verici mâyilere denir."[486] Divân şiirinde lezzeti ve sarhoş edici özelliği ile teşbîhlere konu olan[487] bâde meyvelerin sıkılmasıyla elde edilir.

Muhibbî, sevgilinin dudaklarının, söz ile meyve bitirebileceğini düşünür. Sevgilinin tatlı sözü ile biten meyvelerden yapılan taze şaraptan daha lezîz şarap yoktur:

La'lüñ bitüre söz ile ger meyveler lezîz
Bitmeye hîç anuñ bulunmaz bâde-i terden lezîz
Muhibbî(G.364/1)

2.2.7.2. Kevser:

Kevser, cennetteki sütten beyaz, baldan tatlı, kardan soğuk kaymaktan yumuşak[488] olan sudur. Sevgilinin sözleri Kevser suyu gibi lezîzdir:

Götürdü zevk-i vaslun hâtırumdan ravza pervâsın
Sözün Kevser münevver meclisün huld-i berînümdür
Fuzûlî(G.77/6)

---

[485] Nev'î D.(G.132/1).
[486] Onay, **a.g.e.**, s.111.
[487] Pala, **a.g.e.**, s.53.
[488] **a.g.e.**, s.238.

2.2.8. Acı (Telh) Söz:

Âşığa göre sevgilinin sözleri daima acıdır.

2.2.8.1. Zehirli Şerbet:

Sözleri acı olmayan sevgili olmaz. Sevgilinin dudağından dökülen sözler âşığa acı verir. Nitekim Fuzûlî, sevgilinin sözlerini zehirli bir şerbete benzeterek; bu sözlere heves etmemek gerektiğini belirtir:

Telh güftarsız olmaz leb-i yâr ey âşık
Çok heves eyleme ol şerbete kim ağuludur
Fuzûlî(G.89/2)

2.2.8.2.Telh-kâm:

Bâkî'ye göre sevgilinin acı sözleri, âşığın arzularını acılaştırır. Onun gönlüne keder verir. Âşık, sevgiliye yalvarır ve acı sözlerle isteklerini acılaştırmamasını, dudağını emdirmezse bile, en azından tatlı dilini emdirmesini ister:

Telh-kâm itme beni dôstum acı söz ile
Lebüñ emdürmez iseñ tatlu dilüñ bârî gerek
Bâkî(G.274/3)

2.2.8.3. Gönül:

Sevgilinin acı sözleri şâirin gönlünü acıtır. Fuzûlî, sevgiliyi bir güzellik ağacına benzetir. Fakat bu güzellik ağacının meyveleri, sevgilinin âşığın gönlünü acıtan sözleri yüzünden acıdır:

Acıttı beni acı sözün tünd nigâhun
Ey nahl-i melâhat ne belâ telh berün var
Fuzûlî(G.85/2)

2.2.8.4. Can Alma:

Fuzûlî, sevgili yüzünden acı gözyaşları döker. Şâir, sevgilinin tatlı dudağından gözlerinden döktüğü acı gözyaşlarına bir çâre ümit eder. Fakat sevgili acı sözleriyle âşığın tatlı canını alır:

Çâre umdum lâ'l –i şîrînünden eşk-i telhüme
Telh güftâr ile aldun cân-ı şîrînüm menüm
Fuzûlî(G.203/5)

2.2.8.5. Lezzet:

Sevgilinin acı sözleri bile Fuzûlî'ye lezzetli gelir. Şâir, sevgiliye hâlini anlatmak istemez. Çünkü sevgiliye bu sarhoşa yapılan nasihat gibi acı gelir. Sevgilinin acı sözleri ise mahmûr olan âşığa verilen şarap gibi lezzetli gelir:

Şerh-i ahvâlüm sana meste nasihat kimi telh
Telh güftarun mana mahmûra sâğar tek lezîz
Fuzûlî(G.65/3)

2.2.9. Vahiy:

Fuzûlî, sevgilinin sözünü gökten inen vahiyle bir tutar. Âşık sevgilinin sözüne gökten inen vahiy dese küfr olmaz. Çünkü sevgilinin sözü cihânı küfr sarmışken imandan haber vermiştir. Burada kastedilen sevgili, Hz. Muhammed olmalıdır. Çünkü ona vahiy gelmeden önce dünyayı gerçekten küfr istilâ etmişti:

Sözünü vahy-i nâzil ger desem men hîç küfr olmaz
Cihânı dutmuş iken küfr îmandan haber verdün
Fuzûlî(G.158/3)

2.2.10. Gevher:

Muhibbî, sevgilinin sözlerini değerli ve kıymet biçilmez cevherlere benzetir. Hatta sevgilinin cevher gibi sözlerinden daha kıymetli bir cevher vardır diyeni değersiz görür:

Her ne söz kim leblerüñ gelse bir güherdür ol
Kimdürür aña bahâ bulan ki oldur ki bî-bahâ
Muhibbî(G.32/2)

2.2.11. Dürr:

İnci demektir. İnci, sadef(midye) denilen deniz hayvanının karnında oluşur. İnci sadefin acı çekmesiyle oluşur ve en makbul inci tek ve büyük olan incidir.[489]

2.2.11.1. Kıymet:

Fuzûlî, sevgilinin sözlerini kıymetli inciler gibi görür. Sevgilinin dudaklarından gelen her söz bir incidir. Kimse ona bir değer biçemez; çünkü o değer biçilmez derecededir:

Leblerüntek lâ'l ü lâfzun tek dür-i şehvâr yoh
Lâ'l ü gevher çok lebün tek lâ'l-i gevher-bâr yoh
Fuzûlî(G.60/1)

2.2.11.2. İnci Dökmek:

Fuzûlî'ye göre sevgilinin lâ'l dudağı bir inci kutusudur. Buradaki en büyük ve en değerli inci ise sevgilinin sözleridir. Sevgili konuşmaya başlarsa ağzından inciler dökmeye başlar:

Dürcdür lâ'l-i revân-bahşun düri şehvâr lafz
Dürcden dürler tökersin eylesen ihzâr lafz
Fuzûlî(G.137/1)

2.2.11.3. Gözyaşı:

Fuzûlî, sevgili için her türlü fedakârlıkta bulunmaya hazırdır. Sevgilinin aşkı yüzünden acı çeken ve ağlayan şâir, gözlerinden dökülen inci kıymetindeki gözyaşlarını, sevgilinin ağzından dökülen inci gibi değerli sözlere fedâ eder:

---

[489] Pala, **a.g.e.** , s.116.

Gözlerümden tökülen katre-i eşküm güheri
Lebleründen saçılan lü'lü'-ü şeh-vâra fidâ
Fuzûlî(G.15/3)

2.3. Sohbet:

Sevgili, âşık ile söyleşip muhabbet etmez. O hep başkaları ile sohbet eder, görüşür. Bu durum âşığı kızdırır. Sevgilinin başkası ile sohbeti sevgiliye hiç yakışmaz. Nev'î kendini düzgün konuşma üstadı olarak görür. Bu durumda sevgilinin ona meyletmesine kimse söz edemez:

Nev'iyâ agyâr ile sohbet yaraşmaz yâre hîç
Saña meyl itse ne söz merd-i suhan-versin hele
Nev'î(G.434/5)

2.4. Sükût:

2.4.1. Nâz:

Sevgili nazlıdır. Nazından dolayı âşık ile söyleşmez, sükût eder. Nev'î, sevgilinin gülmemesini mahcup bir goncaya benzemesine; kendisi ile söyleşmemesini de nazdan tasvir edilmiş bir ruha sahip olmasına bağlar:

Gülmez iseñ şîveden bir gonca-i mahcûbsın
Söylemezseñ nâzdan ruh-ı musavversin hele
Nev'î(G.434/6)

2.5. Sözde Durma:

Divân şiirinde âşık sözüne sadıktır.[490] Sevgili ise sözünde durmaz. Sevgilinin sözleri çok tatlıdır. Bu tatlılık onu dinleyeni kolayca kandırabilir. Ancak Muhibbî, artık tecrübelidir. Sevgili, saça verdiği göğüs üstüne asılma sözünü, tutmadığı gibi âşığa verdiği sözü de tutmayacaktır:

[490] Pala, **a.g.e.**, s.41.

Dimişdi zülfe idem sîne ber-dâr
İnanmam ben aña ger ide sükend
Muhibbî(G.354/4)

2.5.1. Vefâ:

Muhibbi'ye göre sevgili de vefâ yoktur. Sevgilinin sözleri, samimi ve dürüst değildir. Âşığa vefâ sözü verir ama hemen sözünden döner:

Dün va'de-i vefâ idüp itdi bugün rücû'
Bu işi iden ol leb-i şekker-şiken midür
Muhibbî(G.633/4)

Dün kıldı 'ahd ü kıldı bugün 'ahdden rücû'
Beñzer senüñ le kavl iden ol 'ahd-şiken midür
Muhibbî(G.842/4)

2.5.2. Bûse Sözü:

Sevgili, Muhibbî'ye dudağından bûse alma sözü vermiştir. Sevgilinin sözünde durması mümkün olmadığından dün verdiği sözden bugün geri döner. Âşık bu sözün yerine gelmeyeceğini bilir. Çünkü sevgililerde verilen sözde durma yoktur:

Cân u dil aldı lebinden bûse ikrâr eyledi
Hûblarda olmaz imiş 'ahd ü peymânı dürüst
Muhibbî(G.234/4)

2.5.3. Vuslat Sözü:

Divân şiirinde âşığın en belirgin hedefi vuslat yani sevgiliye kavuşmaktır. Ancak vuslat öyle kolay ele geçecek bir şey değildir.[491]

Sevgili, âşığa kavuşma sözü verir. Verilen bu söz insana ruh bahşeden bir sözdür ama açıkça verilmiş bir kavuşma sözü değildir. Nev' î bu durumdan muzdariptir:

[491] Pala, **a.g.e.**, s.412.

Vâde-i vaslın tekellüm eyler ol beste-dehen
Bir kelâm-ı rûh-bahş ammâ ki kâ'il nâ-bedîd
Nev'î(G.49/3)

2.5.4. Sitem:

Âşık, sevgiliye sözünde durmadığı için sitem eder. Sevgili sözde âşıkla beraber olmaya söz vermiştir. Gerçekte ise sevgilinin gönlü başkalarıyla olduğu için sevgili sözünde durmamıştır. Mecnûn, Leylâ'dan söz almıştır. Fakat Leylâ başkasıyla beraber olarak sözünden dönmüştür. Mecnûn, Leylâ'ya sitem eder:

Güftârun ola menümle dâim
Gönlün ola özge ile kâim
Fuzûlî L.M.(1878)

Leylâ'nın İbn Selâm adlı biriyle evlendirildiğini duyan Mecnûn, Leylâ'ya verdiği vefâ sözlerini hatırlatır. Mecnûn'a göre Leylâ, söz verme binasını virân etmiştir ve kendisine verdiği sözleri unutmuştur. Bunu için Leylâ zâlimdir. Mecnûn'un sitemi devam eder:

Ahd bünyadm mürüvvetdür mi vîrân etdüğün
Hanı ey zâlim bizümle ahd ü peymân etdüğün
Fuzûlî L.M.(1923)

Vara vara ahd ü peymânı ferâmûş eyledün
Hanı ey zâlim bizümle ahd ü peymân etdüğün
Fuzûlî L.M.(1924)

Ahdler peymanlar etmişdün unutdun akıbet
Hanı ey zâlim bizümle ahd ü peymân etdüğün
Fuzûlî L.M.(1926)

2.5.5. Ahde Vefâ:

Mecnûn, sitem etmesine eder ama Leylâ, Mecnûn'un aşkına sadık kalmak ve sözünde durmak için kocası İbn Selâm'a kendisinin cin tarafından sevildiği ve kendisine el sürerse ikisinin de öleceği yalanını söylemiştir.[492] Böylelikle Leylâ, aşkının yolunda verdiği sözü tutmuştur:

Aşkunda yerine yetdi lâfı
Da'vasınun olmadı hilâfı

Fuzûlî L.M.(1926)

2.5.6. Söz Dinleme:

Sevgili, âşığa yüz vermez. Sevgilinin bu özelliği âşığın sözlerini dinlememek şeklinde kendini gösterir. Nev'î sevgilinin bu tutumundan rahatsızdır. Şâirin gevher kıymetindeki sözleri herkes tarafından beğenilir. Şâirin isteği, cevher gibi sözlerinin sevgili tarafından dinlenilmesi ve böylelikle kendisine sevgilinin ihsanda bulunmasıdır:

Gevher-i nazmın gören tahsîn ider sen de n'ola
Sözlerin gûş eyleseñ Nev'î'nüñ ihsân eyleseñ

Nev'î(G.248/5)

Sevgili, şâiri dinlemese de şâir, sevgilisine derdini şiir ile anlatır. Sevgili ise bu sözlere hiç değer vermez. Fakat âşığın gönlü yine de güzel edâlı yârdan vazgeçmez:

Geçmez oldı gerçi nakd-i şi'r ile hubâna söz
Hâtır-ı Nev'î velî hüsn ü edâdan geçmedi

Nev'î(G.527/5)

[492] Pala, **a.g.e.**, s.256

2.6. Sevgiliye Ait Güzellik Unsurları

2.6.1. Güzellik:

Sevgilinin her hâli âşık için bahsedilmeye değerdir. Şâirler sevgilinin fizikî özelliklerini anlatmadan edemezler. Nitekim Bâkî, söylediği her cümlede nazik sevgilinin olduğunu söyler:

Bir gazel didüm yine anuñ kamu ebyâtınuñ
Her biri bir yâr-i nazüg cümlesinde var şi‘r
Zatî(G.347/5)

Bağdatlı Rûhî ise, ömrünün sevgilinin güzelliğini anlatmakla geçtiğini belirtir. Şâir her şeyi terk etmiş, sevgilinin güzelliğini anlatmaktadır:

Dûr olduguna senden cürmüm bu ki Rûhî-veş
Vasfuñla giçer ‘ömrüm şâ‘ir kuluñam cânâ
Bağdatlı Ruhî(G.13/7)

Hayâli ise, güle benzeyen ve kendisini gören bülbülün güzelliği karşısında dilsiz kaldığı sevgiliyi, sözleriyle anlatmadan edemeyeceğini itiraf eder:

Hayâlî sen güzeli vasf kılmadan geçemez
Meger şu dem ki gülü görse bülbül ebsem olur
Hayâlî(G.119/5)

2.6.2. Dehan:

Sevgilinin ağzı demektir. Divân şâirleri bir çok bakımdan sevgilinin ağzını anmışlardır.[493]

[493] Pala, **a.g.e.**, s.18.

2.6.2.1. Söz Öğretme:

Bâkî, sevgilinin ağzını kendisine söz öğretmesi yönüyle ele alır. Sevgilinin ağzı, başkalarına sözün nasıl söyleneceğini öğreten söz üstadına papağan gibi hoş nükteler öğretir:

Tûtî gibi hôş nükteler ögretti dehânun
Bâkî gibi üstâd-ı suhan-pervere cânâ
Bâkî(G.1/8)

Nev'î'ye söz söyleten, ona söz nazm ettiren sevgilinin gonca gibi ağzı ve Aden[494] incisi gibi dişleridir.

Beni söyletemege bir gonca-i dehendür bâ'is
Nazm-ı eş'âruma bir dürr-i 'Adendür bâ'is
Nev'î(G.38/1)

2.6.2.2. Cevher:

Sevgilinin ağzı, inci dişlerini içinde aklayan bir cevher hokkasıdır. Ağzın bu durumu karşısında Nev'î, söyleyecek söz bulamaz. Fakat sevgilinin dudağı için çok şey söylenebilir:

Söz yok dehen-i yâre bir hokka-i cevherdür
Yâkût-ı lebi ammâ çok söz götürür yirdür
Nev'î(G.129/1)

2.6.2.3. Letâfet:

Bağdatlı Ruhî, sevgilinin ağzının benzetildiği goncanın, letâfette sevgilinin ağzına yetişemeyeceğini düşünür. Çünkü sevgili bir söz etse gonca sevgilinin sözlerinin şivesine esir olur:

---

[494] Pala, **a.g.e.**, s.16 :"Güney Arabistan'da eskiden beri inci çıkarılan bir yer".

Gonca eylerse dehânuñla letâfet bahsini
Anı bir sözle esîr-i şîve-i güftâruñ it
Bağdatlı Ruhî(G.72/3)

2.6.3. Leb:

Sevgilinin dudağı demektir. Divân şiirinde en fazla üzerinde durulan güzellik unsurlarından biridir. [495]

2.6.3.1 Can Alma - Can Verme:

Fuzûlî'ye göre sevgilinin dudağından dökülen sözler hem can alır hem de can bağışlar. Şâirin gönlü, sevgilinin dudağını zikredince cân tenden çıkar. O sözü tekrar edince ten tekrar yeniden canlanır:

Cân çıkar tenden gönül zikr-i leb-i yâr eylegeç
Ten bulur can yenleden ol lâfzı tekrâr eylegeç
Fuzûlî(G.48/1)

Bâkî'ye göre ise, sevgilinin dudağı nazikçe can alır. Şâire göre sevgilinin la'l dudağının, nazikçe can almada üstüne yoktur. Bu konuda sevgilinin dudağına söz söylenemez.

Cân almada nâzüklikile la'alüñe söz yok
Hâlün dahı bir dâne-durur fitnede ammâ
Bâkî(G.5/2)

2.6.3.2. Dudağın Vasfı:

Şâirler dudağı birçok yönden nitelemişler ve sözlerinde sevgilinin dudağından bahsetmenin sözlerine güzellik kattığını belirtmişlerdir.

---

[495] Pala, **a.g.e.**, s.252.

Bâkî göre; sözlerine şirinlik ve tatlılık dolayısıyla şan veren, şiirinde sevgilinin dudağını anlatmasıdır. Şâir, şiirlerinin güzelliğinin temel sebebini, sevgilinin dudağına bağlayarak sevgilisinin dudağını över:

Bâkî sözini vasf-ı lebüñ şehd-i nâb ider
Şîrîn kelâmı anuñ içün böyle şânludur
Bâkî(G.102/6)

2.6.3.2.1. Şeker:

Bâkî'ye göre; sevgilinin dudağı şeker gibidir. Bundan dolayı şâir, sevgilinin dudağını anlatmaktan kendini alamaz. Sevgilin dudağı şâirin sözleri içinde hoşafa lezzet veren şeker gibidir:

Gazellerüñde lebi vasfın eyle ey Bâkî
Şekerle olsa bilürsin olur hôş-âb lezîz
Bâkî(G.45/5)

2.6.3.2.2. Şîrîn - Rengîn:

Bâkî, sevgilinin dudağını renkli ve şirin olarak tarif eder. Şâir sözlerinde sevgilinin dudağını anlattığı için sevgilinin dudağı, şâirin sözlerine hem renk katar hem de şirinlik verir. Şâir, hem sözlerindeki nükteyi anlamayanları eleştirir hem de sözlerinin sevgilinin dudağı gibi olmasıyla övünür:

Sözüm vasf-ı leb- i la'lüñle hem rengîn ü hem şîrîn
'Adûlar nükteyi fehm eylemezler sâdedür dirler
Bâkî(G185/3)

Bâkıyâ söyle lebi yâdına rengîn gazeli
Demidür nûş-ı meyüñ mevsimidür eş'âruñ
Bâkî(G.276/7)

Muhibbî ise sevgilinin tatlı dilini ve şeker dudağını anlatmaya başladığından beri sözlerini papağan gibi söylemeye başladığını söyler:

İdeli şekker lebi şîrîn zebânuñ vasfını
Bu Muhibbî tab‘ını tûtî gibi gûyâ ider
Muhibbî(G.969/5)

2.6.3.2.3. Pür-efsûn:

Bâkî sözlerinin, sevgilinin dudağının vasfından dolayı ile sihirle dolu olduğunu düşünür. Şâirin sözlerini okuyan düşmanların yüzü, sevgililin la’l dudaklarını anlattığı şiirden efsunlanarak zamk gibi olur.

Evsâf-ı la‘lüñ ile pür-efsûndur sözüm
K’eyler okınsa çihre-i a‘dâyı senderûs
Bâkî(G.212/6)

2.6.3.2.4. La‘l- Güher:

Sevgilinin dudağı lâ’l ve güher gibidir. Söze değer katan ise; gönül alıcı sevgilinin, lâ’l ve güher gibi dudaklarını anlatmaktır. Hayâlî için sözlerinde sevgilinin dudağının vasfını yapmak övünülecek bir durumdur:

Dişi’le leblerin vasft et Hayâlî ol dil-ârâmın
Bilirsin cümleden nazma yine lâ’l ü güher hoştur
Hayâlî(G.185/5)

Bana söyletsin sözü vasf-ı leb-i yâr isteyen
Şi‘rirm kılsın nazar nazm-ı güher bâr isteyen
Hayâlî(G.395/1)

2.6.3.3. Tekellüm:

Tekellüm sevgilinin konuşması demektir. Sevgilinin dudağı söz söylerken öyle bir hâl alır ki Nev‘î, sevgilinin dudaklarının bu durumuna ne diyeceğini bilemez. Sevgilinin sözlerinin, Hz. Muhammed’in şâirinin sözleri mi yoksa ölümsüzlük suyunun çeşmesi mi olduğuna karar veremez:

Lebünüñ vakt-i tekellümde olan hâletine
Şi‘r-i Hassan mı disem Çeşme-i hayvân mı disem
Nev‘î(G.296/2)

Fuzûlî’ye göre sevgilinin la’l dudaklarından dökülen sözler aşk ehli için çok önemlidir. Âşıklar, eğer sevgilinin la’l dudaklarından dökülen sözleri bir kitaba yazılsa can iplikleriyle o kitaba şiraze olmak isterler, sevgilinin sözleri uğruna canlarını feda ederler:

Her kitâba kim leb-i lâ’lün hadîsin yazalar
Rişte-i cân birle ışk ehli anı şîrâzler
Fuzûlî(G.94/1)

2.6.3.4. Güft-ü Gû(Dedikodu):

Bağdatlı Ruhî, sevgilinin âşıklarının sevgilinin dudağı hakkında dedikodu ettiklerini söyler. Şâire göre bu durum, sarhoşların sürekli şaraptan bahsetmesi gibidir:

‘Âşıklaruñ lebüñden olur güft-ü gûları
Mey-hâreler şarâbdan eyler müdâm bahs
Bağdatlı Ruhî(G.90/4)

2.6.4. Dendân:

Diş demektir. Divân şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarından biridir. Diş beyazlığı ve parlaklığı yönüyle inciye benzetilir. [496]

2.6.4.1. Dişin Vasfı:

2.6.4.1.1. Dürr:

Zâtî'ye göre; sevgilinin dişi inci gibidir. Onun dişinin vasfı ile söylenen sözler incilerin değerini düşürecek kadar değerlidir. Şâir, sevgilinin dişlerini sözleriyle öyle bir nazm etmelidir ki, artık incinin lafı bile edilmesin:

Bir vech ile nazm eyle ki dendânı sıfatıñ
Zâtî dürerüñ anuñ ile defterini dür
Zatî(G.200/5)

2.6.4.1.2. Cevher:

Zâtî'ye göre; sevgilinin ağzı bir cevher kutusu, dişleri de değerli birer mücevherdir. Şâir, sevgilinin dişlerini anlattığı sözlerini cevhere benzetir. Sevgilinin dişlerinin anlatıldığı sözler o kadar değerlidir ki âlemde onlar gibi lezzetlisi yoktur:

Vasf-ı dendân-ı nigarı şöyle cevher eyledüm
Zâtî'yâ 'âlemde nazm olmaz o cevherden lezîz
Zâtî(G.134/5)

2.6.5. Hadd:

Sevgilinin yanağı demektir. "Ruh, ruhsâr, ârız" şekilleriyle yüz yerine kullanılan kelimelerin çoğunda aslında yanak kastedilmektedir.[497]

---

[496] Pala, **a.g.e.**, s.103
[497] **a.g.e.**, s.163

2.6.5.1. Yanağın Vasfı:

2.6.5.1.1. Şiir:

Bağdatlı Ruhî'ye göre sevgilinin yanağının tasvir edildiği şiirin değeri, yüksektir. Öyle ki; sevgilinin yanağının anlatıldığı şiir, felekte eline parlak mühür almış demektir:

Yazmaga vasf-ı ruh-ı yâr ile Rûhî şi'rin
Çarhda almış ele mehr-i münevver kâgız
Bağdatlı Ruhî(G.141/7)

Hayâlî de aynı düşüncededir. Sevgilinin yanağının anlatıldığı şiir, dikkatle inceleyenler için makbul bir şiir ve göz nurudur:

Hatt-ı nigâr gibi Hayâlî senin sözün
Makbûl-i tab'-ı ehl-i nazar nûr-ı dîdedir
Hayâlî(G.87/5)

2.6.5.1.2. Gül ve Bülbül:

Bâkî'ye göre sevgilinin yanağı gül renkli ve parlaktır. Şâir, eğer şiirinde sevgilinin yanağını anlatsa; sözleri gül yüzlü sevgilinin yanağı gibi parlak ve renkli olur:

'Ârız u ruhsâruñı vasf itse Bâkî her kaçan
Şi'ri ey gül-çihre anuñ böyle rengiñ-ter düşer
Bâkî(G119/5)

Hayâlî, sevgilinin yanağını anlatmanın gülle olan ilişkisi üzerinde durur. Şâir, sevgilinin yanağını öyle anlatır ki; onu bülbüller duysa güle efgân eder.

Şöyle nazm etdi Hayâlî vasf-ı rûy-ı yârı kim
Dinlese anı fegânlar ede bülbül güle
Hayâlî(G.525/5)

Muhibbî'ye göre ise gül bahçesinde gül, sevgilinin yanağını görse utanır; goncanın bu güzellik karşısında söz söylemeye mecali kalmaz, sesi çıkmaz:

'Ârızını göre ger gülşende gül ola hacel
Goncenüñ söze mecâli kalmaz ol güftâr sır
Muhibbî(G.740/4)

2.6.6. Kadd:

Sevgilinin boyu demektir.[498] Sevgilinin boyu bir çok şekilde anlatılmıştır.

2.6.6. 1. Boynun Vasfı:

2.6.6.1. 1. Yüksek:

Sevgilinin boyu uzundur. Bâkî, sözlerinin sevgilinin boynu gibi yüksek olduğunu belirterek şiirini över:

Mevzûn kaddi şi'r-i bülendüm misâlidür
Nâzük miyanı anda bir ince hayâldür
Bâkî (G.100/4)

2.6.6. 1.2. Mevzûn:

Sevgilinin boyu ölçülüdür. Nev'î'ye göre sevgilinin ölçülü boynunu anlatan herkesin şiiri, vezinli olmaz. Her şâir şiirini söylerken zarafet ortaya koyamaz:

Her boyın vasf idenüñ sözleri mevzûn olmaz
Ya'nî her şâ'ir olan kesb-i zarâfet idemez
Nev'î(G.175/3)

2.6.7. Meyân (Miyân):

Sevgilinin beli demektir.[499]

---

[498] Pala, **a.g.e.**, s.221.
[499] **a.g.e.**, s.277.

2.6.7.1. Kıyl u Kâl(Dedikodu)

Muhibbî, **s**evgilinin beli ve dudağı ile ilgili söz açılsa bunun muhakkak dedikodu olacağını düşünür. Herkes kendine göre bir şey söyler. Şâir ise sevgilinin belinin ve dudağının güzelliğini anlamanın mümkün olmadığını düşünür.

Meyân ile lebinden söz açılsa kıyl u kâl olur
Velî ben bildügüm budur anuñ fehmi muhâl olur
Muhibbî(G.677/1)

Zatî, sevgilinin belini tasvir eder. Sevgilinin belinin inceliği şâirin, şiirleri üzerine dedikoduları keser. Çünkü ancak ince sözler söyleyebilen biri sevgilinin belini anlatabilir:

İnce şâ 'irsin miyânın vasf idersin Zâtî'yâ
Yok senüñ eş'âruñ üzre hîç kîl-ü kâller
Zatî(G.448/7)

3. Âşık:

Divân şiirinde şâir, daima âşıktır.[500] Âşığın sözlerini ya sevgilinin güzelliğinin vasfı ya sevgilinin sözlerinin vasfı ya da sevgiliye yalvarma oluşturur.

3.1. Âb-ı Hayât:

Zatî, âşığın tarif ederken onun sözleri her an yanında Hızır[501] gibi hazır olması gerektiğini vurgular. Şâire göre âşığın söylediği bütün sözler, ölmezlik suyu gibi olmalıdır:

Âşık yanında Hızr gibi hâzır ola ol
Ma'nîde cümle sözleri Âb-ı Hayât ola
Zatî(G.26/2)

---

[500] Pala, **a.g.e.**, s.41.
[501] **a.g.e.**, s.183: "Âb-ı hayât içip ölmezliğe kavuşan kişi".

3.2. Sözde Durma:

Âşık, sevgilinin aksine sözüne sadıktır.[502] Muhibbî'ye göre âşığın gönlü ayrılık gecesinde karasız kalır ama sevgili ile olan sözü bir karardır. Sözüne sadıktır:

Hicrân şebinde gerçi göñül bî-karâr olur
Cânâ senüñle 'ahd velî bir karârdür

Muhibbî(G.646/3)

3.3. Güft ü Gû(Dedikodu):

Bağdatlı Ruhî, sevgilinin aşkıyla aklını yitirmiş, deli divâne olmuştur. Divâneliğinden kendi kendine dedikodu edip gitmektedir:

'Aklın almış Rûhîyi dîvâne kılmış 'aşk-ı yâr
Kendü kendüye anuñçün güft u gû idüp gider

Bağdatlı Ruhî(G.146/5)

Zatî'ye göre âşığın aşkının dedikodusu, meşhur âşıkların hikâyelerini unutturur. Şâire göre her köşe âşığın aşkının dedikodusu ile çalkalanmaktadır. Ferhâd ve Mecnûn'un aşklarının hikâyesi büsbütün unutulmuştur:

Unıdıldı kıssa-i Ferhâd -ü Mecnûn ser-be-ser
Güft –ü gûyumdan benüm her gûşe pür-hengâmedür

Zatî(G.207/3)

4.Rakîb

Divân şiirinde âşık-maşûk ikilisi arasında âşık ile yarışan ve ona ortak olan kişidir. Âşık rakip ile sürekli çekişme hâlindedir. Rakibin sözleriyle ilgili kullanılan isimler ve sıfatlar şöyledir: *sözi talh*[503]*, bârid söz*[504]*, yalan söz*[505]*, a'dâ sözin*[506]*, düşmen sözi*[507]

---

[502] Pala, **a.g.e.**, s.41.
[503] Bağdatlı Ruhî D.(G.24/3).
[504] Nev'î D.(G.2/4).
[505] Bağdatlı Ruhî D.(G.24/3).
[506] Nev'î D.(G.268/1).
[507] Zatî D.(G.458/3).

4.1. Yalan Haber:

Bağdatlı Ruhî'ye göre rakip, âşığa daima yalan haber verir. Rakibin sözlerine güven olmaz. Şâir, rakibin söylediği sözlerin hiçbirisinin doğru olmadığını vurgulamak için rakip için bin söz söylese biri doğru değildir der:

Biñden birisi gerçek ise vây esîre kim
Gördüm rakîb söyledi dün çok yalan baña
Bağdatlı Ruhî(G.24/3)

4.2. Acı Söz:

Râkip, âşığa acı sözleriyle elem verir. Muhibbî, rakibin acı sözlerine karşı gönlünü teskin eder. Zira yüzü acı olan rakibin, sözünün acı olması şaşılacak bir şey değildir:

Ey göñül incinme olsa ger rakîbüñ sözi talh
Her kimüñ talh ola sözi lâbüd olur yüzi talh
Muhibbî(G.312/1)

4.3. Sohbet:

Sevgili, âşığa iltifat etmezken rakiple söyleşir. Âşık bu durumdan rahatsızdır. Nev'î'ye göre rakip, uğursuz ve musibetlidir. Bu durumda âşık rakibi kötülemek maksadıyla ve sevgilinin vücudunun rakibin zararından korunması için Yaratıcıya dua eder:

Rakîb-i bed-likâlarla işitdüm sohbet itmişsin
Vücûduñ saklasun Bârî belâlardan kazâlardan
Nev'î(G.335/4)

4.4. Söz Dinleme:

Sevgili âşığın hiçbir sözünü dinlemezken rakibin sözlerini dinler. Hatta rakibin sözlerine uyarak âşığı unutur.[508]

Nev'î, sevgilinin rakibin sözlerini dinleyerek onu hatırına bile getirmemesine üzülür:

Sözümüz tutmayup a'dâ sözin gûş itdügüñ bildik
Bizi yâd itmeyüp hergiz ferâmuş itdügün bildük
Nev'î(G.268/1)

Zatî, sevgilinin rakibin sözlerine uymasını kabullenemez. Melek yüzlü sevgili, şeytan gibi olan rakibin sözlerine uyarak âşığa acı çektirmede hoş bir alışkanlık kazanmıştır:

A 'dâ sözi ile hôş meleke buldı cevrde
Şeytâna dôstlar o melek-rû niçün uyar
Zatî(G.188/4)

4.5.Bühtân (İftirâ):

Fuzûlî'ye göre rakip iftiracıdır. Onun her sözü sevgili ile arasını bozmak için uydurulmuş birer iftiradır. Rakip, âşığın sevgili ile beraber olduğunu söyler. Her sözü iftira olan rakibin bu sözü doğrudur çünkü Mecnûn Leylâ'sını bulmuştur:

Der imiş düşmen ki hem demdür Fuzûlî yâr ile
Her sözi bühtan ise hakka bu söz bühtan değül
Fuzûlî L.M.(1021)

[508] Zatî D.(G.458/3).

SONUÇ

16. yüzyılda 'söz' kelimesinin nasıl kullanıldığının belirlenmesine ışık tutması açısından, araştırmanın ilk üç bölümünde söz kelimesinin kavram olarak incelenmesine, sözün dinî metinlerdeki ve Türk Edebiyatındaki kullanımları incelenmiştir.

İlk bölümde sözün sözlük ve lügat anlamlarına yer verilmiştir. Söz kelimesi etimolojik açıdan Orta Asya yazı Türkçesindeki 'sömek' fiilinden türemiştir. Diğer Türk lehçelerinde söz kelimesinin kullamımı birbirine benzerdir.

İkinci bölümde sözün dinî metinlerdeki kullanımları üzerinde durulumuştur. Dinî metinlerde söz; Allah'ın emir ve yasakları, Allah'ın yaratması gibi anlamlarda kullanılır. Peygamberlerin sözleri Allah'ın sözleridir ve değerlidir. Allah sözünden dönmez ve yalan sözü sevmez.

Üçüncübölümde Türk edebiyatında sözün naıl kullanıldığı tespit edilmiştir. Söz, Türk destanlarında ve Türk Edebiyatının ilk yazılı kaynaklarında daha çok emir (buyruk) anlamında kullanılır.

Orta Asya sahası Türk Edebiyatı eserlerinde, sözün değeri, niteliği ve nasıl ifade edilmesi gerektiği anlatılmıştır. Bu dönem eserlerinden Kutadgu Bilig'te söz, insanın adını bakileştirecek kadar önemli olarak ele alınır. Bu eserde sözün çok değerli olduğu ve güzel söz söylemenin çok önemli olduğu belirtilir. Ayrıca âlim olan kişilerin az ve öz söz söyledikleri, doğru sözlü olmanın söze değer kattığı ve doğru sözün insan ruhunun gıdası olduğu ifade edilir.

Atabet'ül- Hakâyık'ta söz; eser sahibinin kendi sözlerini nadir, az, değerli ve hakikat sözü olarak görmesi şeklinde geçer. Aynı zamanda söze bilgi ile başlamanın önemli olduğu, bilgisizlerin doğru sözden anlamadıkları ve lüzumsuz söz söyledikleri belitilir. Ayrıca dili muhafaza etmenin önemi, çok konuşmanın zararları ve düşünerek söz söylemenin yararları konu edilmiştir. Atabet'ül- Hakâyık'ta söz, nasihat anlamında

da kullanılır. Eserde, doğru sözün yalan sözden üstün olduğu, doğru sözün insanı fazilet sahibi yaptığı anlatılmıştır.

Dîvân-ı Hikmet'te söz; nasihat, sohbet ve zikir anlamlarında kullanılır. Nasihat yerine kullanılan söz, tasavvuftaki, 'insanın kendi kendine nasihatçi olması', anlamında ele alınır. Eserde, tasavvufta önemli bir yere sahip olan dervişlerin sohbetleri övülür. Ayrıca Allah'ı söz ile zikretmenin üstünlüğünden bahsedilir.

Kitâb-ı Dede Korkut'ta söz, şiir ve emir anlamlarında kullanılır. Bu eserden, yapılan önemli koşmaların ve diyalogların şiir şeklinde söylenmesinden dolayı, Türklerin şiire ve güzel söz söylemeye önem verdikleri sonucu çıkarılabilir. Ayrıca, Dede Korkut'un sözünün dinlenilmesi, onun söylediklerinin yerine getirilmesi, sözün emir anlamında kullanıldığını gösterir.

Muhakemet-ül Lûgateyn'de söz; insanı diğer varlıklardan üstün kılan bir özellik olarak ele alınır. Esere göre söz bir incidir, az bulunur ve çok değerlidir. İyi sözler insana can verir, kötü sözler insanı canından edebilir. Türkçenin Farsçadan üstünlüğünün konu edildiği eserde, eser sahibi bu iddiasını Türkçenin söz varlığı açısından Farsçadan üstün olduğunu örneklerle açıklamak suretiyle ispatlar.

Dinî- Tasavvufî Türk Edebiyatında söz, bu edebiyat şubesinin özelliklerine uygun biçimde kullanılır. Bu edebiyat şubesine göre söz; Allah'ın emir ve yasakları anlamında kullanılır. Sözün kaynağı Allah'tır. Sözü her an o yaratmaktadır. Söz, Allah'ın kelâmı olarak ele alındığından peygamberlerin sözleri de Allah'ın onlara tebliğ ettiği sözler olarak belirtilir. Bu edebiyat şubesi eserlerinde, tasavvufta yol gösterici olarak bilinen şeyhlerin sözlerinin çok değerli olduğu ve onların sözlerinin reddedilmeyeceği vurgulanmıştır. Eserlerde, sözün tesirinden bahsedilir ki söz, insanı hem aziz edebilecek hem de zelil edebilecek güce sahiptir. Söz, hem bir savaşın çıkmasına hem de bitmesine neden olabilir. Bu yüzden ülkeyi yöneten hükümdarlar söz söylemesini bilmelidir.

Eserlerde düşünerek söz söyleyen bir kişinin işinin sağlam olacağı belirtilir. Anlamlı sözlerin insanın yüzünü ak edeceği, çirkin ve kötü sözlerin insanı Allah'tan uzaklaştıracağı anlatılır. Bu edebiyat şubesi eserlerinde, doğru sözlü olmak Allah'ın emri olarak düşünülür. Az ve öz konuşmak, konuşmada itidalli olmak fazilet olarak görülür. Ayrıca sözün eserlerde nasihat ve dua anlamlarında da kullanıldığı görülür.

Âşık Tarzı Türk Şiirinde sözün çeşitli anlamları, genellikle âşık ve sevgilinin özellikleri ile birlikte kullanılmıştır. Buna göre; âşık sevgilinin sözlerini şirin ve tatlı olarak görür. Sevgili, konuştuğu zaman ağzından etrafa şeker saçar. Sevgilinin kötü sözleri ise, âşığın gönlünü yaralar, ona acı verir. Âşığa göre; sevgili vefasızdır. Hep söz verir fakat sözünde durmaz. Âşık ise yiğit sözlüdür. Sözünün eridir, sözünden dönmez.

Anonim Halk Edebiyatı eserlerinden ninnilerde, sözün tesiri vurgulanır. Yavrusuna ninni söyleyen anne, yavrusunun sözünün dinlenmesi temennisinde bulunur. Anonim eserlerden manilerde söz, dedikodu anlamında kullanılır. Türkülerde ise söz, sevgili ile ilgili olarak ele alınır. Buna göre, şirin ve tatlı sözlü sevgili sözünde durmaz, âşığa kem sözler söyler. Türkülerde de söz, dedikodu anlamında kullanılır.

Anonim ürünlerden atasözlerinde, sözün çok çeşitli anlamlarda kullanılır. Yapılan tarama sonucunda sözle ilgili 263 atasözü tespit edilmiş, bunlardan 150 tanesi çalışmaya alınmıştır.

Divân şiirinde sözün kullanımı ile çalışmanın esas konusu birbiriyle benzer olduğu için sadece 16. yüzyıl Divân şiirinde söz ile ilgili değerlendirmelere yer verilecektir.

16. yüzyıl Divân şiirinde söz kelimesi, 'söz' biçimde sıkça kullanıldığı gibi "kelâm, güftâr, sühan, lâf" gibi kelimelerle de kullanılır. İncelenen beyitlerde şâirlerin şiirlerindeki 'şiir' ifadeleri de 'söz' kelimesi kapsamında ele alınmıştır. Bunların yanında beyitlerdeki anlamca 'söz' ihtiva eden çeşitli fiiller de değerlendirmeye alınmıştır.

16. yüzyıl Divân şâirlerinin şiirlerinde, sözün nasıl tanımlandığı, hangi niteliklere sahip olduğu, ne tarzda söylenmesi gerektiği ve sözün ne kadar değerli olduğu belirtilir. Buna göre söz; yani şiir, bir ilimdir. Söz söylemek, bir kabiliyet işidir ve söz içinde mecaz ve nükte barındırmalıdır. Söz, âşığın kendi halini sevgilisine arzından ibarettir. Söz, âşığın yaralı gönlüne bir tesellidir, onun gönlünü hoş eder ve gönül hazinesinin cevheridir.

16. yüzyıl Divân şâirleri şiirlerinde sözün tarzının nasıl olması gerektiğini belirtirler. Buna göre söz, zarifane, levendâne, âşıkane, suzinak ve rengin tarzda söylenmelidir.

Söz, nitelik yönünden şirin olmalıdır. Söz, şâirin ismini taşıyacak, onun ismini bakileştirecek vasıfta olmalıdır. Doğru söz makbuldür. Doğru söz söyleyen kendi değerini yükseltmiş olur. Aslı esası olmayan sözler, kabul görmez. Kötü ve kırıcı sözlerin söylenmesindense hiç konuşulmaması yeğdir. Sözün hayırlısı kısa ve öz olanıdır.

16. yüzyıl şâirlerine göre söz, çok değerli bir gevher gibidir. Söz, az bulunması, güzelliği ve değeri nedeniyle sık sık inciye benzetilir.16. yüzyıl şâirleri, sözün değerinin düşmesinden şikâyetçidirler ve sözün kendileriyle değer kazandığını düşünürler.

16. yüzyıl Divân şâirlerinin şiirlerinde, sözün dinî unsurlarla ilişkisi ele alınmıştır. Buna göre; söz Allah'ın kelâmı, Kur'an'dır. Allah'ın kelâmına uymayanın yaptığı işler faydasız olur. Söz, şâire Allah'ın lütfu ve inayetidir. Sözü şâirin gönlüne ilham eden Allah'tır.

Melek, şâirin sözde maharetini tasdik ettirdiği ve sözde sihir yaptığını anlattığı yerlerde kullanılır. Şâir, sihir öğreten meleğe sözlerinin sihirli olması yönüyle sihirbazlık öğretir.

Peygamberler, çeşitli vasıfları nedeniyle sözle birlikte ele alınmıştır. Hz. Yusuf'tan harikulade güzelliği yönü ile bahsedilir. Şâir, sözlerini güzellikte eşi bulunmayan Hz. Yusuf kadar güzel bulur. H.z Musa, Allah ile konuşması ve sihirbazların sihrini bozması yönüyle kullanılır. Şâir, sevgilinin sözlerini Allah ile konuşan Hz. Musa'nın sözlerine benzetir. Hz. İsa, nefesi ile ölüleri diriltmesi yönüyle ele alınır. Şâirlere göre sevgilinin sözleri Hz. İsa'nın sözleri gibi can bağışlayıcıdır. Ayrıca şâirler, kendi sözleri için de Hz. İsa benzetmesini yaparak, sözlerinin can bağışlayıcı olduğunu söylerler. Hz. Muhammed'den, sözlerinin Kur'an olması yönüyle ve şâir ve şiir hakkındaki sözleri nedeniyle bahsedilir. Hz. Muhammed'in sözleri Kur'an'dır ve onun sözleri hakikat sözleridir. Müslümanlık onun sözlerine uymakla mümkündür. Şâir, Hz. Muhammed'in şiire ve şâire değer vermesini, şâirlere hürmet edilmesinin delili olarak sunar.

Dört halife şiirlerde, kendilerinden bahsedilen sözün değerini arttırmaları yönüyle ele alınırlar. Sözlerine onlardan bahsetmekle başlayan ve sözlerinde onları öven şâirin sözleri güzel olur.

Dua, şiirden üstün ve değerli olması yönüyle kullanılır. Dua, söylenen şiirden daha tesirlidir ve sözü kısa kesip dua etmek gerekir.

16. yüzyıl Divân şâirlerinin şiirlerinde, sözün şiirlerdeki tasavvufî unsurlarla ilişkisi incelenmiştir. Buna göre söz; Allah'ın insanı bir söz ile yaratmasından dolayı candır ve insanın canı söz söylemeye tutkundur.

Tasavvufta zahiren söz söyleme anlamında kullanılan ağzın varlığı ancak söz ile anlaşır. Söz, her an Allah'ın dilemesi ile yaratılır ve var olur. Bu yönüyle söz, Allah'ın sırrını ortaya çıkarır.

Tasavvuftaki 'kıllet-i kelam' anlayışı şiirlerde kendini gösterir. Sözün az söylenileni makbuldür ve boş sözlerden kimseye bir fayda yoktur.

Tasavvufta önemli bir yere sahip olan ‘sohbet’, Divân şiirinde sevgili ile hem dem olma, onunla söyleşme anlamında kullanılır.

Tasavvufta ‘zâhirperest’ olarak bilinen ve zühd hayatı yaşan zahidin sözleri, dinlenilmeye değmez olarak görülür. Zahid, âşığa sürekli nasihat eder ama âşık zahidin nasihatini tutmaz, onun sözlerine itibar etmez. Şiirlerde zahidin sözleri boş, acı ve kuru olarak nitelenir.

16. yüzyıl Divân şâirleri, vâizin sözlerini de zahidin sözleri gibi beğenmez ve bu sözlere itibar etmez. Âşık, vâizin nasihatlerini efsane dinler gibi dinler. Onun sözlerini masal ve efsane olarak görür. Ayrıca vâizin sözleri, kuru ve soğuktur. Âşığa göre; vâiz söze başladığı zaman sözü bitirmek bilmez.

Tasavvufta zâhir ilmi anlamında kıyl u kâl,(dedikodu) bir beyitte Allah’tan başka şeylerle ilgili konuşmak olarak alınır ve bunu bırakanın Allah’ın nurlarına mazhar olacağı belirtilir.

16. yüzyıl Divân şâirlerinin şiirlerinde, sözün şiirlerdeki şâir, sevgili, âşık ve rakiple olan ilişkileri incelenmiştir. Buna göre söz; şâir için muhabbetini sevgiliye arz etme yoludur. Şâir kendini sözün kuvvetiyle iş yapan biri olarak görür. Şâirlerin sözleri, dostlara nasihattir ve sevgilinin sözlerinin tercümesidir. Şâirler, gazel söylemede maharetli olmaları ile övünürler. Güzel gazel söylemek, şâir için muteber bir durumdur.

16. yüzyıl Divân şâirleri, kasidelerin methiye bölümlerinde övdükleri kişilerin sözlerini de çeşitli yönlerden övmüşlerdir. Buna göre, övülen kişinin sözleri; mevzundur, latiftir, düzgündür, nüktelidir, inci gibi değerlidir ve belagat timsalidir. Kimse övülen kişinin sözlerinin mertebesine ulaşamaz.

16. yüzyıl Divân şâirleri, kasidelerin fahriye bölümlerinde ve gazellerin genellikle son beyitlerinde kendi sözlerini överler. Buna göre şâirin sözleri; rengindir, şirindir, âlidir, nüktelidir, mevzundur, gevher ve inci gibidir ve gösterişlidir. Şâir sözleriyle sihir yapar, can verir ve sözleri sayesinde ebedîleşir.

16. yüzyıl Divân şâirleri, söz ile ilgili olarak kendilerini tarif etmişlerdir. Buna göre şâir; suhandândır, şehbâzdır, bülbüldür, nüktedandır, söz mülkünün padişahıdır, söz meydanının şehsüvârı ve pehlivanıdır.

16. yüzyıl Divân şâirleri, sözlerinin üstünlük derecesini belirtmek için kendilerini tarihî ve efsanevi kişiliklerle kıyaslarlar. Şâirler, sözlerinin değerini ortaya koymak için kendilerini meşhur şâirler ile karşılaştırırlar. Şâirler, kimi zaman Hassan, Selmân, Nevâyi, Firdevsî, Attar gibi meşhur şâirlerin şiirlerini geçtiklerini kimi zaman da bahsi geçen şâirlerin, onların şiirlerini övdüklerini belirtirler. Tarihî ve efsanevî şahsiyetlerden ise onların belirgin özellikleri ile sözlerini övme şeklinde bahsederler. Bunlardan Rüstem, kuvveti ve yenilmezliği ile sözün kuvvetini belirtmek için kullanılır. Hüsrev ve Dârâ, kudretli ve gösterişli hükümdar anlamında kullanılarak, şâirin kendini, söz ülkesinin hükümdarı olarak nitelemesinde kullanılmıştır. Hâtem-i Tâyyî ise cömertliği ile meşhur olması yönüyle ele alınarak, şâirin söz ile meşhur olduğunu belirtmek için kullanılır.

16. yüzyıl Divân şâirlerinin şiirlerinde söz ile sevgili ve sevgiliye ait güzellik unsurları arasındaki ilişki incelenmiştir. Buna göre söz; şâirin sevgiliye aşkındaki samimiyeti ve aşk yüzünden çektiği sıkıntıları bildirmesidir. Şâir, söz ile ayrığın acısından yanan gönlünü teselli eder.

16. yüzyıl Divân şâirleri, sevgilinin sözünü birçok yönden nitelerler. Buna göre sevgilinin sözü; şeker gibi tatlıdır, şirindir, şarap ve Kevser gibi lezizdir, berrak ve tatlı bir su ve gibidir. Sevgilinin sözleri, gevher ve inci kadar kıymetlidir ve sevgili konuştuğu zaman ağzından inciler dökülür. Âşık, bu incileri, ayrılığın acısından gözünden dökülen gözünün incisinden, daha kıymetli görür. Sevgilinin sözü, cana can katar ve sevgilinin âşığa söylediği sözler bir iltifattır. Sevgilinin sözü, aynı zamanda can alır. Sevgilinin acı sözü, âşığın gönlünü acıtır, âşığa zehirli şerbet gibi gelir. Sevgilinin sözleri gökten inen vahye benzer.

Sevgili nazından dolayı sükût eder. Sevgili vefasızdır. Âşığa verdiği bûse ve vuslat sözünden döner. Âşık, bu durundan şikâyetçidir ve sevgiliye sitem eder. Sevgili, âşığa yüz vermez, onun sözlerini dinlemez.

16. yüzyıl Divân şâirleri, sevgilinin güzellik unsurları ile söz arasında ilişki kurarlar. Buna göre; sevgilinin güzelliğinin anlatıldığı şiir, sevgiliden dolayı güzel olur. Sevgilinin ağzı, şâire söz söylemeyi öğretir ve söz söylemenin nedenidir. Sevgilinin ağzı cevher gibidir. Bunun için sevgilinin ağzı için söylenecek söz yoktur.

Sevgilinin dudaklarından dökülen sözler, âşığın canını nazikçe alıverir. Şâirin sözüne tatlılık ve şirinlik veren sevgilinin dudaklarının şirinliği ve tatlılığıdır. Dudak, şeker gibidir. Dudağın vasfının yapıldığı söz de şeker gibi olur. Sevgilinin dudağı, renkli ve şirin olduğu için şâirin sevgilinin dudağından bahseden sözleri de renkli ve şirindir. Dudak, sihirlidir. Dudağın anlatıldığı şiir de sihirli olur. Şâir, sevgilinin dudağından dökülecek sözler için canını feda edebilir. Sevgilinin dudağı, hakkında herkes ileri geri konuşarak, dedikodu eder.

Sevgilinin dişi inci gibidir. Dişin vasıflarının anlatıldığı şiirin değeri yüksek olur.

Sevgilinin yanağının anlatıldığı şiir değerlidir. Yanağın anlatıldığı şiir, yanak parlak ve renkli olduğu için, parlak ve değerli olur.

Sevgilinin boynu yüksek ve ölçülüdür. Şâirler, şiirlerinin yüksek bir seviyede ve ölçülü olduğunu anlatmak için şiirlerini, sevgilinin boynuna benzeterek överler.

Sevgilinin beli görülmeyecek kadar incedir. Bundan dolayı herkes sevgilinin belinin olup olmadığı hakkında dedikodu yapar. Sevgilinin belinin anlatıldığı şiir için de aynı dedikodu söz konusudur.

16. yüzyıl Divân şâirlerine göre şâir, daima âşıktır. Âşığın sözlerini ya sevgilinin güzelliğinin vasfı ya sevgilinin sözlerinin vasfı ya da sevgiliye yalvarma

oluşturur. Âşığın sözleri ölmezlik suyu gibi olmalıdır. Âşık, sevgilinin vefasızlığına ve sözünde durmamasına rağmen vefalıdır ve sözünün eridir.

16. yüzyıl Divân şâirlerinin şiirlerinde rakibin sözlerinin niteliğinden bahsederler. Buna göre; âşığın düşmanı olarak bilinen rakibin sözleri acıdır, rakibin verdiği haberler yalandır ve rakip iftiracıdır. Bunların yanında rakibin sevgili ile söyleşip, sohbet etmesi; sevgilinin, âşığın sözünü dinlemeyip, rakibin sözünü dinlemesi âşığa azap verir.

EKLER

EK 1.

Keleci bilen kişinün yüzini ağ ide bir söz
Sözi bişirüp diyenün işini sağ ide bir söz

Söz ola kese savaşı söz ola bitüre başı
Söz ola agulu aşı balıla yağ ide bir söz

Kelecilerim bişürgil yaramazunı şeşürgil
Sözün usıla düşürgil dimegil çağ ide bir söz

Gel âhî iy şehriyârı sözümüzi dinle bari
Hezâr gevher ü dinârı kara toprag ide bir söz

Kişi bile söz demini dimeye sözün kemini
Bu cihan cehennemini sekiz uçmag ide bir söz

Yüri yüri yolunıla gafil olma bilünile
Key sakın key dilünile canına dağ ide bir söz

Yûnus imdi söz yatından söyle sözi gâyetinden
Key sakın o şeh katından seni ırag ide bir söz
Yunus Emre D.(102)

EK 2

Dinlegil bu sözü ki cândır söz
Âlem-i asümân-mekândır söz

Şeş cihetten münezzeh anla ve bak
Şöyle ki hâlik-i cihândır söz

Tûl ü arzile umku bilinmez
Levni bî-hadd ü bî-nişândır söz

Bu hadîse nazar kıl ey akıl
Anlayasın ki bî-gümândır söz

Arş-ı Rahmân dedi nebî gönüle
Çünkü gördü gönülde cândır söz

Dedi *yâ kaf hâ e'ûzü bike*
Çün Alî bildi müste'andır söz

Nâzil ü münzel anla kim birdir
Kendü kendüye tercemândır söz

Gayr-ı mahlûktur ne demek olur
Anla kim şimdi râyegândır söz

Akl-ı küllî arşu kürsî levh u kalem
Çar unsur nüh asumândır söz

Zâhir ü bâtın evvel ü âhır
Âşikârâ vü hem nihândır söz
Ey ukûl ü nüfûs eden isbât
Kamuya söz de kim hemândır söz

İsî-i pak ü Ahmed ü Âdem
Mehdî-i sâhib-i zamândır söz

Kâf u nûndan vücûda geldi cihân
Eğer anlar isen ayândır söz

Bu beyanı dilersen anlayasın
Kim neçesi fülân fülândır söz

Câvidân-nâmeyi getirgil hele
Tâ bilesin ki ins ü cândır söz

Ârif anlar sözünü muhtasar et
Ey Nesîmî çü bî-girândır söz

Söze bu izz ü câh yetmez mi
K'aydalar Fazl-ı gavb-dandır söz

Nesîmî D.(179)

EK 3.

Halka ağzun sırrını her dem kılur izhâr söz
Bu ne sırdur kim olur her lâhza yohdan var söz

Arturan söz kadrini sıdk ile kadrin arturur
Kim ne mikdar olsa ehlin eyler ol mikdâr söz

Ver söze ihyâ ki tutdukca seni hâb-ı ecel
Ede her sâ'at seni ol yahudan bîdâr söz

Bir nigâr-ı anberin-hatdur gönüller almağa
Gösterür her dem nikâb-ı gaybdan ruhsâr söz

Hâzin-i gencîne-i esrârdur her dem çeker
Rişte-i izhâra min min gevher-i şehvâr söz

Olmayan gavvâs-ı bahr-i ma'rifet arif degül
Kim sadef terkîb-i tendür lü'Iü-i şehvâr söz

Ger yoh istersen Fuzûlî izzetün az et sözü
Kim çoh olmakdan kılıpdur çoh azîzi hâr söz

Fuzûlî D.(177)

EK 4.

Bezm-i hayâle nagme-i Şeh-nâzdur sözüm
Hüsn-i edâya gamze-i gammâzdur sözüm

Bir turfe rind-i şa'bede-bâz-ı tahayyülüm
Ma'nâ-yı sihr ü sûret-i i'câzdur-sözüm

Sad-sâle mürde-i gama can-bahş olur hemân
Gûyâ Mesîh-i mu'cize-perdâzdur sözüm

Tenhâ düşürmeyince dimem yâra derdümi
Ser-beste 'arz-ı hâl-i dil-i râzdur sözüm

Meşk itse anı mutrıb-ı hâmem 'aceb midür
Bî-perde her terâneye dem-sâzdur sözüm

Rûh-ı revân-ı 'Urfîyi şad eylesem n'ola
Reşk-i nevâ-yı Hâfız-ı Şîrâzdur sözüm

Nef'î ne söz edâsına 'Urfî vü Hâfızım
Amma benüm ser-âmed ü mümtâzdur sözüm

Mümtâz-ı 'âlem olmamağa çare var mıdur
Zîrâ senâ-yı şâh-ı ser-efrâzdur sözüm

Medh u senâ-yı Hazret-i Sultan Murâd ile
Şâyeste –i merâsim-i i’zâzdur sözüm

Nedim D.(78)

KAYNAKÇA

AK Çoşkun**, Muhibbî Dîvânı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987.

AK Çoşkun**, Bağdatlı Ruhî Dîvânı**, Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa, 2001.

AKAY, Hasan, **İslamî Terimler Sözlüğü**, , İşaret Yay., İstanbul ,1995 .

AKKUŞ Metin, **Nefî Dîvânı**, Akçağ Yay., Ankara, 1993.

ARAT Reşit Rahmeti**, Atabet 'ül- Hakâyık**, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 1992.

ARAT, Reşid Rahmeti, **Eski Türk Şiiri**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1986.

ATALAY Besim**, Dîvânü Lûgati't- Türk Tercümesi**, c.2, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1992.

AYAN Hüseyin, "ve diğerleri", **Büyük Türk Klasikleri**, c.5, , Ötüken- Söğüt, Yay., İstanbul, 1998.

AYMUTLU Ahmed, **Süleyman Çelebi ve Mevlid**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1995.

BORATAV Pertev Naili, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, 5.bsk. Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988.

CUNBUR Müjgân, **Karacoğlan Şiirler**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.

ÇELEBİOĞLU Amil, **Türk Ninniler Hazinesi**, Kitabevi Yay., İstanbul, 1995.

DEVELLİOĞLU Ferit**, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 16.bsk., Aydın Kitabevi , Ankara,1999.

DİLÇİN **Cem, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, 6. bsk., Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2000.

DOĞAN Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, Rehber Yay. Ankara, 1990, s.1383.

DOĞAN Muhammed Nur, **Leylâ ile Mecnûn**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1996.

DOĞAN Nur Muhammed, **Fuzûlî'nin Poetikası**, Ötüken Yay., İstanbul, 2002.

ELÇİN Şükrü, **Âşık Ömer**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

ELÇİN Şükrü, **Türkiye Türkçesinde Maniler**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara, 1990.

ELÇİN Şükrü,**Gevherî Divanı**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 1998.

ERCİLASUN A. Bican "ve diğerleri", **Büyük Türk Klasikleri**, c.1,Ötüken- Söğüt Yay., İstanbul, 1985.

ERCİLASUN A. Bican, "ve diğerleri", **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, Klavuz Kitap, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1991.

ERGİN Muharrem, **Dede Korkut Kitabı I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

ERGİN Muharrem, **Orhun Abideleri**, 15. bsk. Boğaziçi Yay., İstanbul, 1992.

ERTEM Rekin, **Şeyhülislâm Yahya Divanı**, Akçağ Yay., Ankara, 1995.

GÖLPINARLI Abdülbaki, **Nedim Divanı**, İnkılap Yay., İstanbul, 1951.

GÜFTÂ Hüseyin**, Divan Şiirinde İlim**, 1. bsk. Akçağ, Ankara, 2004.

GÜNEŞ Mustafa - GÜLER Kadir, **Kütahyalı Gaybi Sun'ullah ve Şiirleri**, Kütahya, 2003.

GÜNEŞ Mustafa, **Eşrefoğlu Rûmî** Dîvânı, Ankara, 2000.

GÜZEL Abdurrahman - TORUN Ali, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, 1.bsk. Akçağ Yay. Ankara, 2003.

GÜZEL Abdurrahman, **Hacı Bektaş Velî ve Makalat**, Akçağ Yay., Ankara, 2002.

Hasan EREN, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara, Aydın Kitabevi,1999.
IŞITMAN, İshak Refet **Muhakemat'ül Lügâteyn**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1941.

İSEN Mustafa - KURNAZ Cemal, **Şeyhî Divanı**, Akçağ Yay., Ankara, 1990.

İslam Ansiklopedisi, c.22, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

İZBUDAK Veled, **Mesnevi**, c.3, Milli Eğitim Banklığı Yay., İstanbul, 2001.

KALKIŞIM Muhsin, **Şeyh Gâlib Divanı**, Akçağ Yay., Ankara, 1994.

KARAHAN Abdülkadir, **Nâbi**, Kültür ve Turizm Banklığı Yay., Ankara, 1987.

KÖPRÜLÜ M. Fuat, **Türk Edebiyatı Tarihi**, 3. bsk., Ötüken Yay., İstanbul 1986.

KURNAZ Cemâl, **Hayâlî Bey Divânının Tahlîli**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1996.

KÜÇÜK Sabahattin, **Bâkî Dîvânı**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1994.

KÜLEKÇİ Numan**, Yusuf Has Hacip ve Kutadgu Bilig**, Toker, Yay.1980.

Lugât-ı Nâci, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987.

MENGİ Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, 5.bsk., , Akçağ Yay. Ankara, 1999.

MERT Oktay, **Köroğlu Bütün Şiirleri**, Gözlem Yay., İstanbul, 1997.

ONAY Ahmet Talat, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzâhı**, 4.bsk. Akçağ Yay., Ankara, 2000.

ÖZBEK Mehmet, **Folklor ve Türkülerimiz**, Ötüken Yay., İstanbul, 1994.

ÖZTELLİ Cahit**, Pir Sultan Abdal ve Bütün Şiirleri**, Özgür Yay., İstanbul, 2004.

PALA İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ötüken Yay., İstanbul, 1998.

PALA İskender, **Divan Edebiyatı**, Ötüken Yay., İstanbul, 1998.

SAKAOĞLU Saim-DUYMAZ Ali**, İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, Ötüken, Yay., İstanbul, 2002.

SÂMİ Şemsettin, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yay., İstanbul, 2001.

TARLAN Ali Nihad, **Zatî Divanı**, c.1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul ,1967.

Tarlan Ali Nihat, **Ahmet Paşa Divanı**, Ankara, Akçağ Yay., 1992.

TARLAN Ali Nihat, **Fuzûlî Divanı Şerhi**, Akçağ Yay. Ankara, 2001.

TARLAN Ali Nihat**, Hayâlî Dîvânı**, Akçağ Yay., Ankara, 1992.

TARLAN Ali Nihat, **Necatî Beg Divanı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay İstanbul,1997.

TATÇI Mustafa, **Yunus Emre Divanı İnceleme I**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.

TATÇI Mustafa,**Yunus Emre Dîvanı II**., Tenkitli Metin, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.

TÖKEL Dursun Ali, **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar-Şahıslar Mitolojisi**, 1. bsk, Akçağ Yay., Ankara, 2000.

TULUM Mertol - TANYELİ M. Ali, **Nev'î Dîvânı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1977.

Türk Atasözleri ve Deyimleri, Milli Kütüphane Başkanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 2001.

Türkçe Sözlük c.2., Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1998.

ULUDAĞ Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yay., İstanbul, 1990.

YALIM Özcan -Ülkü**, Eş Ve Karşıt Anlamlılar Sözlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1983.

YARDIMCI Mehmet, **Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri**, Ürün Yay., Ankara, 1998.

YAVUZ Kemal, **Âşık Paşa Garib-nâme II**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Dil Kurumu Yay. İstanbul, 2000.

ZAVOTÇU Gencay, **Gül ü Bülbül**, Atatürk Üni. Fen-Ed. Fak. Yay., Erzurum,1995.

İnternet Kaynakları:

NİŞANYAN, Sevan **"**sözlerin soyağacı**"**, **Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü,** 2002, http:// www.nisanyan.com/sozluk/search.asp?w=söz.(17 Ocak 2006).

Zebur ve Tevrat, http://www.kutsalkitap.org/kkitap, (6 Mayıs 2006).

İncil, http://www.kutsalkitap.org/kkitap, (6 Mayıs 2006).

Türkçe Kur'an-ı Kerim, 'Diyanet Meali', http://www.kuran.gen.tr (05 Mayıs 2006).

DİZİN

-A-

Acem, 177
acı, 22, 44, 64, 76, 96, 113, 145, 178, 188, 189, 190, 191, 208, 209, 212, 215, 217
Aden, 63, 64, 197
ağız, 40, 140
ahd, 83, 120, 122, 193, 194, 207
âlem, 89, 224
Allah, 2, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 42, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 60, 76, 93, 125, 126, 128, 132, 133, 134, 135, 138, 139, 140, 142, 148, 210, 211, 212, 214, 215, 216
anber, 84, 172
ârif, 57, 58, 59, 60, 71, 113, 148
âşık, 41, 42, 61, 62, 68, 69, 70, 71, 77, 101, 104, 112, 113, 143, 144, 148, 166, 179, 183, 188, 191, 192, 196, 208, 212, 215, 216
Âşık Ömer, 62, 63, 226
aşk, 62, 101, 105, 107, 131, 143, 144, 145, 147, 150, 159, 160, 171, 172, 183, 201, 207, 217

-B-

bâde, 164, 187
Bağdatlı Ruhî, 102, 104, 110, 111, 112, 114, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 132, 133, 135, 136, 146, 150, 152, 154, 156, 157, 158, 165, 166, 167, 169, 173, 184, 185, 186, 196, 198, 202, 203, 204, 207, 208, 225
Bâkî, 99, 104, 108, 111, 112, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 131, 135, 141, 142, 143, 145, 148, 152, 154, 155, 156, 160, 161, 162, 163, 164, 168, 170, 171, 172, 175, 176, 179, 183, 185, 186, 188, 196, 197, 199, 200, 204, 205, 227
beddua, 67
belâ, 189
beyân, 50, 143
beyit, 5, 29, 35, 41, 47, 48, 58, 78, 86, 91, 93, 99, 100, 101, 102, 103, 105
bezm, 93, 164
boyun, 20, 152
bûy, 105, 172
bülbül, 59, 94, 155, 171, 196, 204

-C-

câm, 174
Câmi, 154
Cebrail, 15
cefâ, 182
cemâl, 41, 42, 122, 185
cevher, 81, 103, 112, 117, 120, 122, 159, 160, 161, 190, 195, 197, 203, 218

-Ç-

çin, 34, 134

-D-

dâm, 144
Dârâ, 181, 182, 217
dehân, 140, 165
dem, 85, 88, 90, 113, 128, 130, 140, 144, 151, 167, 171, 173, 196, 215, 223, 224
dendân, 120, 203
deniz, 113, 190
dergâh, 54
devlet, 135, 136, 153
dil, 2, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 44, 45, 46, 47, 63, 83, 88, 94, 101, 102, 103, 106, 108, 122, 136, 154, 166, 170, 177, 185, 193, 201, 224
dilber, 94, 165
divan, 85
doğru söz, 14, 16, 17, 33, 34, 37, 39, 40, 57, 65, 110, 211, 212

dost, 22, 151
dört halife, 127, 134, 135
duâ, 135, 136
dünya, 33, 55, 142, 143, 168
dürr, 45, 63, 64, 86, 111, 122, 155, 160, 161, 197
düşman, 10, 22, 38, 54

-E-

ebsem, 111, 196
edâ, 104, 108, 121, 122, 124, 171, 177
edeb, 36
Edip Ahmed, 35, 36, 37, 38, 39, 40
ednâ, 158
efsûn, 146, 200
elem, 208
emir, 22, 24, 43, 48, 51, 125, 210, 211, 212
eren, 4, 23, 27
eşk, 189
Eşrefoğlu Rûmî, 58, 59, 226
ezel, 164

-F-

fahriye, 78, 95, 153, 158, 175, 216
Fazlî, 171
felek, 156, 182
Ferhâd, 63, 159, 207
feyz, 126, 154
fikir, 72, 78
Firdevs, 81
Firdevsî, 123, 177, 178, 216
Fuzûlî, 98, 101, 104, 105, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 139, 140, 141, 144, 146, 147, 151, 168, 169, 174, 184, 188, 189, 190, 191, 194, 195, 198, 201, 202, 209, 210, 223, 226, 228

-G-

gam, 63, 81, 86, 87, 99, 105, 114, 144, 160, 173
gamze, 87, 224
gazel, 90, 93, 112, 120, 121, 129, 152, 153, 183, 196, 216
gece, 50
gedâ, 79
gelin, 71
gencîne, 111, 123, 223
gevher, 55, 84, 93, 112, 113, 120, 123, 156, 161, 191, 195, 214, 216, 217, 220, 223
Gevherî, 61, 62, 63, 64, 226
gonca, 192, 197, 198
gönül, 18, 45, 62, 90, 94, 101, 102, 103, 106, 107, 113, 148, 154, 177, 180, 185, 198, 201, 213
güftâr, 3, 5, 77, 79, 82, 92, 100, 111, 119, 120, 121, 130, 133, 154, 156, 173, 184, 186, 189, 205, 213
güher, 63, 79, 80, 101, 111, 112, 117, 155, 159, 161, 201
gül, 50, 115, 171, 176, 204, 205
günah, 16
güzel, 3, 18, 19, 30, 31, 33, 36, 41, 58, 61, 62, 63, 65, 70, 79, 80, 82, 85, 86, 87, 89, 94, 99, 112, 123, 125, 127, 133, 150, 156, 157, 162, 163, 167, 169, 171, 173, 180, 184, 185, 186, 195, 211, 214, 215, 217
güzellik, 61, 62, 78, 80, 99, 161, 171, 183, 185, 189, 198, 199, 202, 204, 217

-H-

Hacı Bayram Veli, 60
hadd, 221
hadis, 5
hak, 12, 13, 15, 16, 37, 93, 123
hakikat, 35, 99, 100, 110, 113, 123, 133, 164, 211, 214
hâl, 88, 201, 224
hâme, 90

hasta, 101, 174
hazine, 116, 117, 162
hikmet, 13, 27, 35, 41
hükümdar, 217
Hüsrev, 92, 106, 107, 109, 159, 179, 180, 181, 217

-İ-

ibadet, 19, 140
iklîm, 120, 158
il, 41, 47, 118, 193
ilim, 2, 31, 98, 99, 142
ince söz, 100, 206
inci, 45, 63, 80, 81, 112, 113, 152, 155, 159, 160, 161, 162, 190, 191, 197, 202, 216, 217, 218
insan, 9, 25, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 39, 40, 46, 53, 54, 55, 102, 110, 111, 113, 138, 141, 211
İsa, 10, 12, 87, 95, 132, 214
itaat, 8, 10, 15, 17, 22

-K-

kalem, 33, 87, 221
kân, 103
Karacoğlan, 62, 225
kemâl, 78, 94, 111, 123, 154, 175, 181
kevser, 123, 184
kıssa, 4, 22, 27, 207
kitap, 14, 15, 151
köle, 79, 162
Köroğlu, 65, 66, 227
kudret, 132
kul, 31, 41
kutsal kitap, 8, 50
küfür, 44, 114

-L-

leb, 80, 119, 122, 130, 188, 193, 198, 200, 201, 202
letâfet, 161, 198

-M-

maden, 102, 103
mâni, 68
masal, 215
mecâz, 99
meclis, 92
melâhat, 189
mert, 65
Mesîh, 88, 129, 130, 131, 132, 224
mest, 59, 90, 186
mey, 144
meyve, 81, 141, 187
mucize, 86, 132
muhabbet, 106, 150, 166, 191
Muhammed, 13, 15, 16, 53, 58, 101, 126, 132, 133, 134, 155, 174, 182, 190, 201, 214, 226
mülk, 13, 107, 115, 119, 179, 180, 181
mürit, 53
mürşit, 53

-N-

Nâbi, 89, 90, 227
naz, 66
nazm, 109, 114, 115, 116, 118, 120, 121, 126, 132, 152, 154, 155, 156, 162, 163, 164, 167, 170, 175, 176, 197, 201, 202, 203, 204
Necâtî, 79, 80
Nedim, 93, 94, 95, 225, 226
Nef'î, 86, 87
nefs, 138
nükte, 148, 157, 169, 213

-Ö-

ölüm, 76

-P-

padişah, 79, 116, 168, 179, 180, 181
peygamber, 10

Pir Sultan Abdal, 52, 56, 57, 227

-R-

Rüstem, 178, 179, 217

-S-

sadef, 113, 136, 162, 190, 223
sarhoş, 139, 147, 187
selâm, 142
Selmân, 154, 175, 176, 180, 216
ses, 2, 3
sevdâ, 144
sevgi, 53
sevgili, 61, 62, 63, 64, 80, 82, 95, 101, 127, 140, 141, 148, 151, 182, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 195, 198, 207, 209, 212, 213, 215, 216, 217, 218
sihir, 87, 127, 128, 129, 131, 152, 164, 214, 216
sitem, 69, 96, 194, 195, 217
sofi, 142
soğan, 40
sohbet, 4, 41, 122, 141, 191, 192, 209, 211, 215, 219
söz, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 58, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 94, 95, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 120, 121, 125, 126, 129, 130, 133, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 146, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 176, 179, 180, 184, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 201, 204, 206, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 228
su, 77, 79, 161, 169, 183, 185, 217
suhan, 82, 87, 90, 107, 119, 152, 154, 155, 157, 159, 175, 176, 179, 180, 184, 192, 197
sûz, 92, 94, 106, 122, 123, 180
Süleyman Çelebi, 58, 59, 225

-Ş-

şâh, 89, 116, 224
şarâb, 143
şeker, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 67, 80, 82, 84, 85, 91, 92, 100, 123, 184, 185, 186, 187, 199, 200, 212, 217, 218
şem, 148
şeref, 116
Şeyhî, 83, 84, 85, 86, 227
Şeyhülislâm Yahya, 90, 91, 92, 93, 226
şiir, 26, 27, 43, 44, 45, 48, 58, 60, 62, 77, 78, 81, 84, 85, 86, 91, 92, 93, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 125, 130, 131, 134, 135, 152, 154, 155, 156, 158, 161, 162, 165, 172, 173, 174, 175, 180, 181, 182, 183, 195, 203, 204, 211, 213, 214, 216, 217, 218
şîrîn, 47, 80, 82, 83, 91, 94, 107, 108, 124, 159, 184, 200
şirin söz, 61, 62, 70, 80, 82, 107, 108, 159, 181, 187
şîve, 80, 174, 198
şûh, 102

-T-

tarîk, 119, 169
tasavvuf, 42, 57, 138
tasvir, 91, 111, 192, 203, 206
tâze, 63, 90
tekellüm, 46, 47, 119, 121, 122, 184, 193
telmih, 129, 181
Türk, 2, 4, 6, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 35, 43, 45, 46, 47, 48, 51, 60, 61, 67, 68, 72, 77, 99, 142, 175, 177,

178, 210, 211, 212, 225, 226, 227, 228
Türkçe, 2, 3, 5, 13, 23, 47, 98, 225, 226, 228, 229

-Ü-

ülfet, 96

-V-

vâiz, 148, 215
vasf, 91, 120, 121, 175, 196, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 206
vefâ, 95, 105, 122, 151, 192, 193, 194
velî, 178, 196, 207
vuslat, 106, 112, 193, 217

-Y-

yanak, 203, 218
yâr, 64, 65, 69, 100, 122, 127, 134, 135, 144, 183, 185, 186, 188, 196, 198, 201, 203, 207, 210
yara, 39
yârân, 103, 119, 163
yasak, 22
yaş, 74, 77, 176
yiğit, 65, 66, 70, 212
Yûsuf, 17, 120, 127
Yusuf Has Hâcib, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 39
yüz, 11, 32, 33, 47, 73, 147, 178, 182, 185, 195, 203, 217

-Z-

Zâhid, 142, 143
Zâl, 178
zâlim, 194
zebân, 96, 184, 187
zevk, 119, 172, 188
zikir, 41, 42, 140, 211
zikr, 120, 122, 198
zühd, 142, 215
zülâl, 63, 78, 185
zülf, 144
zümrüt, 112